

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ХАРКІВСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ ІМЕНІ В. Н. КАРАЗІНА

Кваліфікаційна наукова
праця на правах рукопису

Машкіна Ольга Іванівна

УДК342.7:341.3:351.75:364(477)

ДИСЕРТАЦІЯ
ФОРМУВАННЯ ТА РЕАЛІЗАЦІЯ ПУБЛІЧНОЇ ПОЛІТИКИ
ЗАХИСТУ ПРАВ ДІТЕЙ В УКРАЇНІ

Спеціальність 281 – Публічне управління та адміністрування

Галузь знань 28 – Публічне управління та адміністрування

Подається на здобуття наукового ступеня доктора філософії

Дисертація містить результати власних досліджень. Використання ідей, результатів і текстів інших авторів мають посилання на відповідне джерело.

_____ О.І. Машкіна

Науковий керівник:

Меляков Антон Володимирович, кандидат історичних наук, доцент

Харків – 2025

АНОТАЦІЯ

Машикіна О.І. Формування та реалізація публічної політики захисту прав дітей в Україні. – Кваліфікаційна наукова праця на правах рукопису.

Дисертація на здобуття наукового ступеня доктора філософії за спеціальністю 281 – публічне управління та адміністрування. – Харківський національний університет імені В.Н. Каразіна, Харків, 2025.

В дисертації обґрунтовано теоретичні основи і розроблено практичні рекомендації з удосконалення системи публічного управління захистом прав дітей в Україні.

Запропоновано вдосконалити інституційний механізм публічної політики захисту прав дітей шляхом створення інституції спеціалізованого «Омбудсмена у справах дітей» або «Дитячого омбудсмена», котрий має стати незалежним елементом системи нагляду за дотриманням прав дитини, матиме як дорадчі, так і контрольні функції, що відмінні від чинних на сьогодні механізмів державного захисту.

Удосконалено термінологічний апарат науки публічного управління та адміністрування через уточнення змісту понять «дитячий омбудсмен», «гуманітарні права дітей», «діти – біженці війни» та впровадження у науковий обіг поняття «публічне управління захистом прав дітей», що розширює наукові знання та вказує на доречність використання даного поняття поруч з іншими, існуючими в науковому обігу та чинному законодавстві.

Удосконалено підхід до публічної політики захисту прав дітей в контексті ризик-менеджменту, що включає в себе такі етапи: визначення контексту (повномасштабна війна та ін.); ідентифікація ризиків (фізичні загрози, посилення вимушеної депривації, недоступність ключових послуг); аналіз та оцінка ризиків (картки ризиків та ін.); планування заходів реагування; моніторинг та контроль (в т.ч. із залученням інститутів громадянського суспільства); інституційна реалізація (Національна соціальна сервісна служба України, Державна служба України в справах дітей); підвищення компетентності та участі (в т.ч. із залученням інститутів громадянського

суспільства, соціально відповідального бізнесу, представників закордонних профільних інституцій).

Узагальнено кращі світових практики захисту прав дітей, що дозволило визначити можливість їх використання у виробленні та реалізації соціальної та гуманітарної політики щодо дітей в Україні, зокрема, в частині визначення спеціалізації державних органів та відповідних підрозділів органів місцевого самоврядування; забезпечення результативної координації діяльності представників органів публічної влади, інститутів громадянського суспільства та соціально відповідального бізнесу, у якій кожен з названих суб'єктів політики грає визначену та зафіксовану в чинному законодавстві роль, в тому числі через участь в діяльності консультативно-дорадчих органів, функціонування мобільних мультидисциплінарних команд, підготовці планів відновлення та розвитку та програм комплексного відновлення територіальних громад в частині захисту прав дітей.

Удосконалено підходи до оцінювання ефективності діючих інституцій із забезпечення прав дітей в частині конкретизації предметів відання комітетів Верховної Ради України; посилення якісних та кількісних параметрів моніторингу, що здійснюється Державною службою в справах дітей щодо діяльності органів виконавчої влади та органів місцевого самоврядування щодо забезпечення прав дітей; збільшення кадрового потенціалу Служб в справах дітей та посилення їх ресурсного забезпечення на місцевому рівні з метою уникнення їх дисфункціональності;

Проаналізовано сучасний стан публічного управління захистом прав дітей в умовах повномасштабної російсько-української війни, що дозволило визначити основні інструменти публічної політики захисту прав дітей, які, в свою чергу, дозволять прогнозувати, запобігати та мінімізувати прояви наступних соціально значущих явищ: зростання кількості дітей, які виховують в неповних родин; зростання «латентного» та «фіктивного» безбатьківства; поширення ризиків порушення прав дитини при розподілі та використанні державних допомог; поширення ризиків збільшення випадків асоціальної та

протиправної поведінки батьків дітей, що спричинено травматичним досвідом участі в бойових діях.

Доведено, що кількість сімей з дітьми, які перебувають за кордоном в статусі захищених осіб (біженців війни) і переконані у поверненні до України найближчим часом поступово зменшується. Ключові чинники, що лежать в основі такої позиції, поділяються на дві групи: відштовхуючі (руйнування, соціально-економічна криза, невпевненість в завтрашньому дні в Україні) та приваблюючі (високий рівень життя у країнах перебування, реальна дитиноцентричність систем освіти, поточні та потенційні навчальні/спортивні/мистецькі успіхи дитини в країні перебування). Показано, що все більша кількість родин ставить в залежність своє майбутнє від поглядів власних дітей. В ході опитувань, проведених авторкою дисертації, зафіксовано випадки коли саме думка дитини, її бажання продовжити навчання в певному закладі освіти були визначальними при виборі життєвої стратегії її родиною на середньострокову перспективу.

Показано, що Українська держава усвідомлює ризики неповернення з-за кордону певної частини родин до місць їх постійного проживання навіть після завершення активних бойових дій. У співпраці з громадськими організаціями органи влади розробляють та реалізують кілька тактичних кроків, покликаних зміцнити зв'язки дітей та їх родин з Україною. Прикладом є низка працюючих освітніх платформ, призначених для надання доступних та якісних освітніх послуг дітям, які перебувають за кордоном.

Перелік та ефективність вищенаведених інструментів мають збільшуватися, адже у випадку продовження бойових дій в Україні, переважна більшість дітей-біженців не повернуться з-за кордону ближчим часом. Адаптувавшись до вимог освітніх систем країн перебування та вивчивши мову на належному рівні, вони завершили навчання в інтеграційних класах і були у 2024/2025 навчальному році зараховані до звичайних класів шкіл країн перебування. Отже, утримання таких дітей в полі тяжіння вітчизняної системи освіти, створення умов для поєднання їх навчання за кордоном та в Україні,

залишається актуальним перспективним завданням центральних органів виконавчої влади, органів управління освітою на місцевому рівні та громадських організацій освітнього спрямування.

Доведено, що з метою підвищення ефективності захисту соціальних прав дітей, варто зважати на плюралізацію сімейних відносин, появу та поширення альтернативних форм шлюбу. Це, в свою чергу, актуалізує завдання захисту прав тих дітей, які народилися в батьків, котрі на момент загибелі одного з них не перебували в офіційно зареєстрованому шлюбі. Показано, що особливо актуальним даний чинник є для захисту соціальних прав дітей з родин воїнів Сил оборони України. Доведено, що на законодавчому рівні необхідно розглянути можливість повернення повнолітніх дітей до числа тих осіб, котрі можуть розраховувати на отримання своєї частки одноразової грошової допомоги за загиблого воїна, як це і було передбачено Законом України «Про соціальний і правовий захист військовослужбовців та членів їх сімей» до липня 2022р.

Показано, що надання правової допомоги тим сім'ям загиблих захисників, що мають неповнолітніх дітей, повинно стати одним з перспективних напрямів взаємодії органів публічної влади та «третього сектору». Так само критично важливою є підтримка інститутів громадянського суспільства і в захисті прав дітей, котрі перебувають за межами України в статусі дітей – біженців війни.

Практичне значення одержаних результатів полягає у можливості використання отриманих науково-практичних ідей, положень і висновків у діяльності органів публічної влади при вдосконаленні публічної політики захисту прав дітей в Україні в умовах повномасштабної війни та повоєнного відновлення. Сформульовані в дисертації положення та рекомендації використовуються в діяльності Головного управління Національної соціальної сервісної служби України в Харківській області, а також Регіонального центру підвищення кваліфікації Київської області.

Ключові слова: захист прав дітей, служби в справах дітей, публічна

політика, повномасштабна війна, місцеве самоврядування, інституційне забезпечення, біженці війни, безпечне середовище, гуманітарна політика, омбудсмен, інститути громадянського суспільства.

ABSTRACT

Mashkina O.I. Formation and implementation of public policy for the protection of children's rights in Ukraine. – Qualifying scientific work in the form of a manuscript. Dissertation for the degree of Doctor of Philosophy in the specialty 281 – Public Management and Administration. – V.N. Karazin Kharkiv National University, Kharkiv, 2025.

The dissertation substantiates the theoretical foundations and develops practical recommendations for improving the system of public administration for the protection of children's rights in Ukraine.

It is proposed to improve the institutional mechanism of public policy for the protection of children's rights by creating a specialized institution of “Ombudsman for Children's Rights” or “Children's Ombudsman”, which should become an independent element of the system for monitoring the observance of children's rights and have both advisory and control functions that differ from the current mechanisms of state protection.

The terminology of public administration and management has been improved by clarifying the meaning of the terms “children's ombudsman”, “human rights of children”, “war refugee children” and introducing the concept of “public administration of child rights protection” into scientific discourse, which broadens scientific knowledge and indicates the relevance of using this concept alongside others that exist in scientific discourse and current legislation.

The approach to public policy on child rights protection in the context of risk management has been improved, including the following stages: context definition (full-scale war, etc.); risk identification (physical threats, increased forced deprivation, inaccessibility of key services); risk analysis and assessment (risk cards, etc.); response planning; monitoring and control (including with the involvement of civil society institutions); institutional implementation (National Social Service of Ukraine, State Service of Ukraine for Children); capacity building and participation (including with the involvement of civil society institutions, socially responsible

businesses, representatives of relevant foreign institutions).

The best international practices for protecting children's rights have been summarized, which has made it possible to determine how they can be used in the development and implementation of social and humanitarian policies for children in Ukraine, in particular with regard to defining the specialization of state bodies and relevant local government departments; ensuring effective coordination between representatives of public authorities, civil society institutions, and socially responsible businesses, in which each of the above-mentioned policy actors plays a specific role defined and enshrined in the current legislation, including through participation in the activities of consultative and advisory bodies, the functioning of mobile multidisciplinary teams, and the preparation of plans for the recovery and development and comprehensive recovery programs for territorial communities in the area of child rights protection.

Approaches to assessing the effectiveness of existing institutions for ensuring children's rights have been improved in terms of specifying the areas of responsibility of the committees of the Verkhovna Rada of Ukraine; strengthening the qualitative and quantitative parameters of monitoring carried out by the State Service for Children's Affairs regarding the activities of executive bodies and local self-government bodies in ensuring children's rights; Increased the staffing capacity of the Services for Children and strengthened their resource base at the local level in order to prevent their dysfunctionality.

The current state of public administration for the protection of children's rights in the context of the full-scale Russian-Ukrainian war was analyzed, which made it possible to identify the main instruments of public policy for the protection of children's rights, which, in turn, will make it possible to predict, prevent, and minimize the manifestations of the following socially significant phenomena: an increase in the number of children raised in single-parent families; an increase in “latent” and “fictitious” parenthood; the spread of risks of child rights violations in the distribution and use of state benefits; the spread of risks of an increase in cases of antisocial and illegal behavior by parents of children caused by traumatic experiences

of participation in hostilities.

It has been proven that the number of families with children who are abroad as protected persons (war refugees) and are determined to return to Ukraine in the near future is gradually decreasing. The key factors underlying this position can be divided into two groups: repulsive (destruction, socio-economic crisis, uncertainty about the future in Ukraine) and attractive (high standard of living in the countries of residence, real child-centred education systems, current and potential educational/sports/artistic achievements of children in the country of residence). It has been shown that an increasing number of families are making their future dependent on the views of their own children. During the surveys conducted by the author of the dissertation, there were cases where the child's opinion and desire to continue their education at a particular educational institution were decisive in the development of their family's medium-term life strategy.

It has been shown that the Ukrainian state is aware of the risks of a certain proportion of families not returning from abroad to their places of permanent residence even after the end of active hostilities. In cooperation with public organizations, the authorities are developing and implementing several tactical steps aimed at strengthening the ties between children and their families with Ukraine. An example is a number of working educational platforms designed to provide accessible and quality educational services to children abroad.

The list and effectiveness of the above tools should be expanded, as the vast majority of refugee children will not return from abroad in the near future if the fighting in Ukraine continues. Having adapted to the requirements of the education systems of their host countries and learned the language to an adequate level, they completed their studies in integration classes and were enrolled in regular classes in the schools of their host countries in the 2024/2025 academic year. Therefore, keeping these children within the sphere of influence of the domestic education system and creating conditions for combining their education abroad and in Ukraine remains a pressing and promising task for central executive bodies, local education authorities, and educational NGOs.

It has been proven that in order to improve the protection of children's social rights, it is necessary to take into account the pluralization of family relations and the emergence and spread of alternative forms of marriage. This, in turn, highlights the importance of protecting the rights of children born to parents who were not officially married at the time of the death of one of them. It has been shown that this factor is particularly relevant for the protection of the social rights of children from families of soldiers of the Armed Forces of Ukraine. It has been proven that at the legislative level, it is necessary to consider the possibility of returning adult children to the number of persons who can count on receiving their share of a one-time cash benefit for a deceased soldier, as was provided for by the Law of Ukraine “On Social and Legal Protection of Servicemen and Members of Their Families” until July 2022.

It has been shown that providing legal assistance to families of deceased defenders with minor children should become one of the promising areas of cooperation between public authorities and the “third sector”. It is also critically important to support civil society institutions in protecting the rights of children who are outside Ukraine as war refugees.

The practical significance of the results obtained lies in the possibility of using the scientific and practical ideas, provisions, and conclusions in the activities of public authorities in improving public policy for the protection of children's rights in Ukraine in the context of full-scale war and post-war recovery. The provisions and recommendations formulated in the dissertation are used in the activities of the Main Directorate of the National Social Service of Ukraine in the Kharkiv region, as well as the Regional Center for Advanced Training in the Kyiv region.

Keywords: protection of children's rights, child services, public policy, full-scale war, local self-government, institutional support, war refugees, safe environment, humanitarian policy, ombudsman, civil society institutions.

СПИСОК ПУБЛІКАЦІЙ ЗДОБУВАЧА ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ

Праці, в яких опубліковано основні наукові результати дисертації

1. Меляков А.В., Машкіна О.І. Інститут омбудсмена в системі державного управління соціальним і гуманітарним розвитком. *Вісник Національного університету цивільного захисту України* : зб. наук. пр. (Серія «Державне управління»). Х. : Вид-во НУЦЗУ, 2018. № 2 (9). С. 214-223. DOI: 10.5281/zenodo.1492083

Особистий внесок здобувача: аналіз наукових джерел з теми, характеристика організаційно-правових та історичних засад функціонування інституту спеціалізованих омбудсманів в Україні.

Особистий внесок А.В. Мелякова: наукове редагування тексту статті, конкретизація висновків.

2. Машкіна О.І., Меляков А.В., Зуб А.В. Освітній омбудсман в Україні: функції, повноваження, напрями діяльності. *Актуальні проблеми державного управління* : зб. наук. праць. Х. : Вид-во ХарПІ НАДУ «Магістр». 2019. № 1(55). С.190-197. DOI: 10.34213/ap.19.01.25

Особистий внесок здобувача: систематизація та групування отриманих даних, формулювання висновків на основі зібраного емпіричного матеріалу.

Особистий внесок А.В. Мелякова: розробка дослідницького інструментарію (підготовка анкет) наукове редагування тексту статті, конкретизація висновків.

Особистий внесок А.В. Зуб: проведення анкетування педагогічних працівників закладів загальної середньої освіти м. Харкова, розробка практичних рекомендацій з удосконалення діяльності освітнього омбудсмена.

3. Машкіна О.І. Захист прав дітей-біженців в умовах воєнного стану. *Теорія та практика державного управління* : зб. наук. праць. Харків : ХНУ імені В. Н. Каразіна. 2022. № 2 (75). С.99-112. DOI: <http://doi.org/10.26565/1727-6667-2022-2-06>

4. Машкіна О.І. Нормативно-правове та інституційне забезпечення публічної політики захисту дітей в умовах воєнного стану. *Наукові перспективи (Серія «Державне управління»)* : журнал. Київ, 2025. Вип. 6 (60). С. 240-249. [https://doi.org/10.52058/2708-7530-2025-6\(60\)-240-249](https://doi.org/10.52058/2708-7530-2025-6(60)-240-249)

5. Машкіна О.І. Закордонний досвід забезпечення соціальних та гуманітарних прав дітей. *Суспільство та національні інтереси. Серія «Публічне управління та адміністрування»* : журнал. Київ, 2025. Вип. 7 (15). С. 449-459. [https://doi.org/10.52058/3041-1572-2025-7\(15\)-449-459](https://doi.org/10.52058/3041-1572-2025-7(15)-449-459)

Праці, які засвідчують апробацію матеріалів дисертації

6. Машкіна О.І. Практика інклюзивної освіти на регіональному рівні. *Публічне управління XXI століття: світові практики та національні перспективи* : зб. тез XVIII міжнар. наук. конгресу, 26 квітня 2018р. Х.: Вид-во ХарПІ НАДУ «Магістр», 2018. С. 367-369.

7. Меляков А.В. Машкіна О.І. Перспективи урядових уповноважених як інструментів публічного управління гуманітарним розвитком. *Реформування публічного управління та адміністрування: теорія, практика, міжнародний досвід* : матеріали Всеукраїнської наук.-практ. конф. за міжнар. участю. 26 жовтня 2018р. Одеса : ОРІДУ НАДУ, 2018. С. 162-163.

8. Меляков А.В., Машкіна О.І. Фахові компетентності як чинник ефективності державної етнонаціональної політики: проблеми формування та застосування. *Актуальні питання підготовки фахівців у сфері публічного управління та адміністрування* : матеріали щорічної наук.-практ. конф. за міжнар. участю (Київ, 1-2 листопада 2018р.). К.: НАДУ при Президентові України, 2018р. Т.1. С. 255-259.

9. Машкіна О.І., Зуб А.В. Перспективи діяльності освітнього омбудсмена в умовах децентралізації. *Публічне управління XXI століття: синтез науки і практики* : зб. тез XIX міжнар. наук. конгресу, 19 квітня 2019р. Х.: Вид-во ХарПІ НАДУ «Магістр», 2019. С. 302-305.

10. Меляков А.В., Зуб А.В., Машкіна О.І. Публічна політика забезпечення прав осіб з особливими освітніми потребами: механізми,

перешкоди, перспективи. *Інституціоналізація публічного управління в Україні в умовах євроінтеграційних та глобалізаційних викликів* : матеріали щорічної Всеукраїнської науково-практичної конференції за міжнародною участю (Київ, 24 травня 2019р.). Т.1. К. : НАДУ, 2019. С.85-87.

11. Машкіна О.І., Зуб А.В. Громадські бюджети як механізм ресурсного забезпечення прав дітей. *Публічне управління: традиції, інновації, глобальні тренди*: матеріали Всеукраїнської наук.-практ. конф. за міжнар. участю. 8 жов. 2021 р. Одеса : ОРІДУ НАДУ, 2021. С.172-173.

12. Машкіна О.І., Черноіваненко А.В. Бюджети участі як інструмент реалізації молодіжної політики на місцевому рівні. *Становлення та розвиток місцевого самоврядування в Україні*. Збірник тез X Всеукраїнської науково-практичної конференції (м. Хмельницький, 7 грудня 2021 року). Хмельницький : ХУУП ім. Леоніда Юзькова, 2021.С. 45-46.

13. Машкіна О.І. Роль органів місцевого самоврядування у забезпеченні освітніх прав дітей ромської національної меншини. Збірник тез Міжнародної науково-практичної конференції *«Публічне управління в Україні: виклики сьогодення та глобальні імперативи»*. (м. Хмельницький, 11 лютого 2022 року). Хмельницький : Хмельницький університет управління та права імені Леоніда Юзькова, 2022. С.50-51.

14. Машкіна О.І. Захист прав дітей в умовах воєнного стану в Україні. *Публічне управління XXI століття: в умовах гібридних загроз* : зб. наук. матер. XXII Міжнар. наук. конгресу. Х.: ННІ “Інститут державного управління” Харківського національного університету імені В.Н. Каразіна, 2022. С. 128-130.

15. Машкіна О. І. Інституційні засади публічного управління захистом прав дітей в умовах війни. Збірник тез II Міжнародної науково-практичної конференції *«Публічне управління в Україні: виклики сьогодення та глобальні імперативи»*. (м. Хмельницький, 18 травня 2023 року). Хмельницький : Хмельницький університет управління та права імені Леоніда Юзькова, 2023. С. 107-109.

16. Меляков А.В., Машкіна О.І. Освітній омбудсмен як елемент системи публічного управління освітою. *Європейська інтеграція та трансформація публічного врядування в Україні*: матер. наук.-практ. конф. (4 квітня 2025 р., м. Львів). Львів: НУ «Львівська політехніка», 2025. С.105-107.

17. Машкіна О., Меляков А. Особливості державного регулювання захисту прав дітей в умовах повномасштабної війни. *Правові засади організації та здійснення публічної влади : збірник тез VIII Міжнародної науково-практичної конференції* (м. Хмельницький, 16 травня 2025 року). Хмельницький : Хмельницький університет управління та права імені Леоніда Юзькова, 2025. С. 259-261.

ЗМІСТ

ВСТУП.....	17
РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИЧНІ ОСНОВИ ПУБЛІЧНОЇ ПОЛІТИКИ ОХОРОНИ ДИТИНСТВА	26
1.1. Захист прав дітей як об'єкт наукових досліджень	26
1.2. Ретроспективний аналіз нормативно-правових засад охорони дитинства	34
1.3. Основні етапи формування інституційних засад державного управління забезпеченням прав дітей	48
Висновки до першого розділу.....	54
РОЗДІЛ 2. СУЧАСНИЙ СТАН ПУБЛІЧНОГО УПРАВЛІННЯ ЗАХИСТОМ ПРАВ ДІТЕЙ	59
2.1. Роль органів публічної влади у захисті прав дітей в умовах повномасштабної війни.....	59
2.2. Особливості становлення та розвитку профільних консультативно- дорадчих органів як суб'єктів публічної політики охорони дитинства .	77
2.3. Міжнародний досвід реалізації публічної політики охорони дитинства та батьківства	90
Висновки до другого розділу	105
РОЗДІЛ 3. УДОСКОНАЛЕННЯ ПУБЛІЧНОГО УПРАВЛІННЯ ЗАХИСТОМ ПРАВ ДІТЕЙ	108
3.1. Інструменти захисту прав українських дітей, які перебувають за кордоном в статусі захищених осіб	108
3.2. Засоби підвищення ефективності партнерства органів влади та інститутів громадянського суспільства в забезпеченні прав дітей	123
3.3. Дотримання прав дітей в умовах повоєнного відновлення: виклики та шляхи їх подолання	149
Висновки до третього розділу	165
ВИСНОВКИ	168

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ.....	175
ДОДАТКИ.....	196

ВСТУП

Актуальність теми. Актуальність варто розглядати в кількох вимірах, кожен з яких за значущістю та масштабом впливу на досліджуваний процес може стати предметом самостійних наукових пошуків.

Міжнародний вимір. Україна як повноправний суб'єкт міжнародного права зобов'язана дотримуватися взятих на себе зобов'язань у забезпеченні прав дітей [4; 31; 50; 57; 62; 100; 157];

Безпековий вимір. Початок повномасштабного вторгнення в лютому 2022р., сформував настільки масштабні виклики щодо захисту прав дітей, з якими за останні 80 років не стикалася жодна держава світу. Не до всіх з цих викликів органи державного управління були належним чином підготовлені [7; 25; 35; 53; 58; 74; 93; 144];

Інституційний вимір. За роки незалежності в Україні остаточно не сформовано мережу дієвих державних інституцій, які ефективно забезпечують права дітей. Пошук оптимального розподілу повноважень постійно триває не лише між різними органами виконавчої влади, але й між органами публічної влади різних рівнів: загальнодержавного, регіонального, місцевого [3; 18; 47; 66; 70; 72; 127; 161].

Внутрішньополітичний вимір. В результаті реформи децентралізації влади органи місцевого самоврядування були наділені значними повноваженнями щодо захисту прав дітей. Разом з тим, існує проблема ресурсного забезпечення реалізації цих повноважень на рівні територіальних громад [73; 83; 108; 139; 143; 148; 156].

Науковий вимір. Переважна більшість наявних наукових розробок висвітлюють проблематику забезпечення прав дітей з точки зору правознавства, соціальної роботи, психології, педагогіки, соціології, демографії тощо [89; 142; 153]. В контексті державного управління ця проблема розглядається значно рідше, що зумовлює необхідність її дослідження саме в контексті науки публічного управління [79; 138; 155].

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Теоретичним та емпіричним підґрунтям дослідження стали результати наукових пошуків таких дослідників як: Л. Белова, В. Бульба, Л. Величко, Д. Карамішев, М. Кизим, М. Кравченко, О. Кулініч, О. Мельниченко, П. Петровський, В. Поступна, В. Сичова, Н. Статівка та ін. Серед найбільш цитованих дослідників обраної проблеми варто назвати О. Бурлаку, В. Закриницьку, Н. Коломоєць, О. Кудрявцеву, Б. Левківського, О. Марцеляка, В. Стешенка. На окрему увагу заслуговують ґрунтовні праці таких авторитетних дослідників проблеми захисту прав неповнолітніх як А. Дакал та Л. Кривачук.

Для розуміння специфіки правових засад публічної політики захисту прав дітей в Україні важливе значення мають наукові роботи І. Брисюка, А. Ведернікової, М. Веселова, С. Горбачова, Гуріча, С. Держановської, А. Дзюби, І. Доляновської, І. Іщенко, А. Козіна, Б. Крімера, Н. Лещик, Т. Миськевич, Ю. Молчанової, Л. Найдьонової, О. Падучак, К. Пісоцької, Д. Сорочана, В. Філіпенко, Л. Черенько.

Позитивно оцінюючи здобутки науковців, слід зазначити, що комплексних досліджень проблеми формування та розвитку системи публічного управління захистом прав дітей в умовах повномасштабної війни в Україні не проводилось, що й обумовило вибір теми дослідження.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами. Результати наукових досліджень автора отримані в межах наукової теми Навчально-наукового інституту «Інститут державного управління» Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна «Реалізація державної соціальної політики органами місцевого самоврядування в умовах децентралізації» (номер державної реєстрації 0120U105741) – автором обґрунтовано необхідність підвищення ефективності взаємодії органів виконавчої влади загальнодержавного рівня у захисті прав дітей.

Мета і завдання дослідження. Метою є науково-теоретичне обґрунтування закономірностей формування та розвитку публічної політики захисту прав дітей в Україні та розробка практичних рекомендацій з її

удосконалення в умовах повоєнного відновлення

Для досягнення мети дослідження було поставлено такі *завдання*:

- визначити основні етапи становлення та розвитку публічної політики захисту прав дітей в історичному контексті;
- дослідити кращі міжнародні зразки захисту прав дітей та визначити можливості їх імплементації в практику публічного управління в сучасній Україні;
- охарактеризувати динаміку утворення нормативно-правових засад державного управління охороною дитинства;
- уточнити інституційне забезпечення даного напрямку публічної політики та запропонувати засоби його удосконалення;
- провести оцінювання результативності державної політики з охорони дитинства та окремих її інструментів в умовах воєнного стану;
- довести необхідність доповнень до чинних механізмів забезпечення прав дітей в Україні з урахуванням викликів повномасштабної війни та особливостей повоєнного відновлення;
- розробити рекомендації для органів виконавчої влади, органів місцевого самоврядування, інститутів громадянського суспільства та міжнародних партнерів Української держави з удосконалення захисту прав дітей.

Об'єктом дослідження є публічна політика незалежної Української держави з охорони дитинства.

Предмет дослідження – особливості формування та розвитку публічної політики захисту прав дітей в Україні.

Методи дослідження. Методологічною основою дисертації є сукупність засобів наукового пізнання та загальнонаукових принципів здійснення дослідження, які ґрунтуються на фундаментальних положеннях науки публічного управління та адміністрування, а також споріднених наук: соціології, демографії, правознавства та ін. Дослідження побудовано на системному та діяльнісному підходах, а також сукупності методів, які

забезпечують їхню реалізацію, зокрема: систематизації та узагальнення – при виявленні наявних наукових публікацій та розробок теоретичних основ дослідження публічної політика захисту прав дітей; семантичного і етимологічного аналізу – при уточненні термінологічного апарату дослідження, зокрема таких понять, як «дискримінація», «охорона дитинства», «публічна політика захистом прав дітей»; історичного – при визначенні основних етапів формування та розвитку системи захисту прав дітей в незалежній Україні; структурно-функціонального – при визначенні основних складових інституційних засад публічної політики захисту прав дітей, обставин їх утворення та особливостей функціонування; порівняльного аналізу – при узагальненні кращих практик зарубіжних держав із захисту прав дітей та визначені доречності їх використання в українських реаліях; статистичного аналізу – при характеристиці сучасного стану взаємодії органів виконавчої влади та органів місцевого самоврядування в справі охорони дитинства в умовах повномасштабної війни; соціологічного – при проведенні глибинних інтерв'ю з громадянками України, котрі перебувають в країнах Європейського Союзу в статусі захищених осіб.

Інформаційною основою дисертаційного дослідження стали: нормативно-правові акти, офіційні програмні та звітно-аналітичні матеріали органів виконавчої влади України (Міністерство освіти і науки, Міністерства соціальної політики, Міністерства молоді та спорту, Рахункової палати України, Національної соціальної сервісної служби України, Державної служби України в справах дітей та ін.) [14; 75-77; 82]; поточні та звітні документи органів місцевого самоврядування обраних територіальних громад Дніпропетровської, Запорізької, Київської, Харківської областей; поточні на підсумкові аналітичні звіти міжнародних організацій (МОМ, ПРООН, ЮНІСЕФ та ін.) [26; 42; 83; 87]; результати соціологічних досліджень провідних аналітичних центрів України (Інституту соціальних досліджень ім. Олександра Яременка, Київського міжнародного інституту соціології, Соціологічної групи «Рейтинг», Фонду «Демократичні ініціативи імені Ілька Кучеріва», Центру Разумкова,

аналітичного центру CEDOS), науково-довідкові видання, монографії, наукові статті та інші наукові й науково-методичні публікації українських і зарубіжних авторів, а також особисті дослідження авторки.

Наукова новизна одержаних результатів визначається особистим внеском автора у вирішенні актуального наукового завдання в галузі науки публічного управління та адміністрування, що полягає в дослідженні особливостей формування та розвитку системи публічного управління захистом прав дітей в Україні.

Найважливішими результатами, що характеризують наукову новизну і розкривають логіку та зміст дисертації, є такі:

уперше:

- запропоновано вдосконалення інституційних механізмів публічної політики прав дітей шляхом створення інституції спеціалізованого «Омбудсмена у справах дітей» або «Дитячого омбудсмена», котрий є незалежним, інституційним механізмом нагляду за дотриманням прав дитини і має як дорадчі, так і контрольні функції, що відмінні від чинних на сьогодні механізмів державного захисту. Обов'язковими елементами даної інституції є: інституційна незалежність; спеціалізація виключно на правах дитини; безпосередня доступність для дітей; наявність превентивної та моніторингової функцій; наявність інструментів для адвокації прав дітей.

удосконалено:

- понятійний апарат науки публічного управління та адміністрування через уточнення змісту понять «дитячий омбудсмен», «гуманітарні права дітей», «діти – біженці війни» та впровадження у науковий обіг поняття «публічне управління захистом прав дітей», що розширює наукові знання та вказує на доречність використання даного поняття поруч з іншими, існуючими в науковому обігу та чинному законодавстві, а також дає можливість розширити термінологічну складову проблематики захисту прав дітей в умовах повномасштабної війни;

- підхід до публічної політики захисту прав дітей в контексті ризик-

менеджменту, що включає в себе такі етапи: визначення контексту (повномасштабна війна та ін.); ідентифікація ризиків (фізичні загрози, посилення вимушеної депривації, недоступність ключових послуг); аналіз та оцінка ризиків (картки ризиків та ін.); планування заходів реагування; моніторинг та контроль (в т.ч. із залученням інститутів громадянського суспільства); інституційна реалізація (Національна соціальна сервісна служба України, Державна служба України в справах дітей); підвищення компетентності та участі (в т.ч. із залученням інститутів громадянського суспільства, соціально відповідального бізнесу, представників закордонних профільних інституцій);

дістали подальшого розвитку:

– узагальнення кращих світових практики захисту прав дітей, що дозволило визначити можливість їх використання у виробленні та реалізації соціальної та гуманітарної політики щодо дітей в Україні, зокрема, в частині визначення спеціалізації державних органів та відповідних підрозділів ОМС; забезпечення результативної координації діяльності представників органів публічної влади, інститутів громадянського суспільства та соціально відповідального бізнесу, у якій кожен з названих суб'єктів політики грає визначену та зафіксовану в чинному законодавстві роль, в тому числі через участь в діяльності консультативно-дорадчих органів, функціонування мобільних мультидисциплінарних команд, підготовці планів відновлення та розвитку та програм комплексного відновлення територіальних громад в частині захисту прав дітей;

– підходи до оцінювання ефективності діючих інституцій із забезпечення прав дітей в частини конкретизації предметів відання комітетів Верховної Ради України; посилення якісних та кількісних параметрів моніторингу, що здійснюється Державною службою в справах дітей щодо діяльності органів виконавчої влади та органів місцевого самоврядування щодо забезпечення прав дітей; збільшення кадрового потенціалу Служб в справах дітей та посилення їх ресурсного забезпечення на місцевому рівні з метою

уникнення їх дисфункціональності;

– характеристика сучасного стану публічного управління захистом прав дітей в умовах повномасштабної російсько-української війни, що дозволило визначити основні інструменти публічної політики захисту прав дітей, що, в свою чергу, дозволять прогнозувати, запобігати та мінімізувати прояви наступних соціально значущих явищ: зростання кількості дітей, які виховують в неповних родин; зростання «латентного» та «фіктивного» безбатьківства; поширення ризиків порушення прав дитини при розподілі та використанні державних допомог; поширення ризиків збільшення випадків асоціальної та протиправної поведінки батьків дітей, що спричинено травматичним досвідом участі в бойових діях.

Практичне значення одержаних результатів полягає у можливості використання отриманих положень і висновків у діяльності органів виконавчої влади та місцевого самоврядування для вдосконалення процесу публічного управління захистом прав дітей. Підготовлені автором рекомендації використовуються в діяльності: Головного управління Національної соціальної сервісної служби України в Харківській області [Додаток Б]. Зокрема, вони сприяють підвищенню результативності заходів із контролю/моніторингу надання соціальної підтримки, соціальних послуг та стосовно дотримання прав дітей, які проводяться співробітниками Головного управління. Практичні рекомендації, запропоновані в дослідження використовуються співробітниками Головного управління в ході проведення роз'яснювальної роботи та профілактики таких порушень законодавства як: 1. порушення права дитини на працевлаштування після закінчення навчального закладу; 2. порушення права дитини на виплату соціальної стипендії; 3. порушення права дитини на щорічну допомогу для придбання навчальної літератури та ін. (Довідка про впровадження 04.1-05/05 від 06.03.2025р.).

Також результати дисертаційного дослідження використовуються в діяльності Регіонального центру підвищення кваліфікації Київської області (РЦПК) [Додаток Б]. За період 2022-2024рр. результати проведених наукових

досліджень були використані при проведенні занять в межах загальних короткострокових та загальних професійних (сертифікатних) програм підвищення кваліфікації для державних службовців: СПППК «Забезпечення прав дітей, материнства та дитинства» (вересень 2024р.), ЗКППК «Про активізацію роботи щодо забезпечення прав людей з інвалідністю» (лютий 2024р.), ЗКППК «Захист персональних даних» (травень 2024р.), при викладанні тематичного семінару «Соціальна та гуманітарна сфера в умовах воєнного стану» (березень, вересень, листопад 2022р.) (Довідка про впровадження №43-11/21 від 06.03.2025р.).

Особистий внесок здобувача. Дисертація є самостійно виконаною науковою працею, теоретичні та прикладні результати якої отримано особисто автором. У роботі не використовуються ідеї або розробки, що належать співавторам, з якими опубліковані результати спільних наукових досліджень. Інформацію про особистий внесок здобувача в наукових працях, підготовлених у співавторстві, наведено окремо у переліку публікацій.

Апробація результатів дослідження. Основні положення та результати дослідження оприлюднені на таких наукових і науково-практичних комунікативних заходах: XVIII Міжнародний науковий конгрес, 26 квітня 2018р. м. Харків; Реформування публічного управління та адміністрування: теорія, практика, міжнародний досвід: Всеукраїнська науково-практична конференція за міжнародною участю. 26 жовтня 2018р., м. Одеса; Актуальні питання підготовки фахівців у сфері публічного управління та адміністрування : науково-практична конференція за міжнародною участю, м. Київ, 1-2 листопада 2018р., Публічне управління XXI століття: синтез науки і практики: Міжнародний науковий конгрес, 19 квітня 2019р. м. Харків; Інституціоналізація публічного управління в Україні в умовах євроінтеграційних та глобалізаційних викликів: Всеукраїнська науково-практична конференція за міжнародною участю, м. Київ, 24 травня 2019р.; Публічне управління: традиції, інновації, глобальні тренди: Всеукраїнська науково-практична конференція за міжнародною участю, 8 жовтня 2021 р. м.

Одеса; Становлення та розвиток місцевого самоврядування в Україні. X Всеукраїнська науково-практична конференція, м. Хмельницький, 7 грудня 2021 року; Публічне управління в Україні: виклики сьогодення та глобальні імперативи»: Міжнародна науково-практична конференція, м. Хмельницький, 11 лютого 2022 року; Публічне управління XXI століття: в умовах гібридних загроз: XXII Міжнародний науковий конгрес, м. Харків; II Міжнародна науково-практична конференція «Публічне управління в Україні: виклики сьогодення та глобальні імперативи», м. Хмельницький, 18 травня 2023 р.; Європейська інтеграція та трансформація публічного врядування в Україні: науково-практична конференція, 4 квітня 2025 р., м. Львів.

Публікації. Основні положення і результати дисертаційного дослідження опубліковано в 17 наукових працях, з них: 5 статей у наукових фахових виданнях України; 12 тез доповідей у матеріалах наукових конференцій. Обсяг публікацій автора відповідно до теми дослідження становить ____ друк. арк.

Структура дисертації. Робота складається із вступу, трьох розділів, висновків, списку використаних джерел і додатків. Основний зміст дисертації викладено на 164 сторінках друкованого тексту. Робота містить 9 таблиць, 5 додатків на 8 аркушах. Список використаних джерел налічує 163 найменування (на 19 сторінках), з яких 24 – іноземними мовами.

РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИЧНІ ОСНОВИ ПУБЛІЧНОЇ ПОЛІТИКИ ОХОРОНИ ДИТИНСТВА

1.1 Захист прав дітей як об'єкт наукових досліджень

Упродовж останніх трьох десятиліть тема захисту прав дитини набула в Україні системного характеру в академічному дискурсі. Поступова імплементація Конвенції ООН про права дитини (1989 р.) у національне право, а після 2014 р. – виклики збройного конфлікту, а від 24 лютого 2022 р. – повномасштабна війна, спричинили стрімке розширення кола дослідницьких запитань: від суто юридичного тлумачення норм до міждисциплінарного аналізу соціальної політики, педагогіки, психології, цифрових технологій та кризового менеджменту дитинства [21; 31; 39; 54]. Окрім університетських кафедр, ключову роль у формуванні цієї галузі відіграли Інститут законодавства Верховної Ради України, Національна академія педагогічних наук, Національна академія правових наук, Інститут демографії та соціальних досліджень НАН України, та низка незалежних аналітичних платформ, що спеціалізуються на моніторингу дитячих прав.

Можемо виділити такі етапи в еволюції дослідницьких зацікавлень захистом прав дітей: 1991–2005 рр. – формування базового українського законодавства й перші праці з конституційно-правового статусу дитини. Дослідження фокусувалися на інтеграції міжнародних стандартів у внутрішню правову систему; 2006–2013 рр. – перехід до прикладних тем: опіка, усиновлення, ювенальна превенція, інклюзивне навчання. У цей час з'являються спеціалізовані журнали («Освіта осіб з особливими потребами: шляхи розбудови») та міжвузівські збірники з педагогіки інклюзії [36; 61; 64]; 2014–2021 рр. – після початку війни на Донбасі академічний акцент змістився на аналіз захисту дітей у збройних конфліктах, внутрішнє переміщення й психосоціальну реабілітацію [3; 11; 12; 21; 28; 45; 54; 129; 137; 155]; 2022–2025 рр. – повномасштабна агресія Росії обумовила різке зростання публікацій з

воєнного травматизму, депортації та евакуації; з'явилися перші емпіричні панелі даних платформи «Діти війни», які науковці використовують як джерело Big Data для ризик-аналізу [62; 73; 79; 134; 148; 156].

Основними напрямками сучасних досліджень є наступні:

- нормативно-правовий вимір. Юристи аналізують адміністративно-правові механізми захисту та імплементацію нових інституцій, зокрема Державної служби з питань дітей, створеної 2023 р. [5; 45; 52; 61; 66; 155];
- ювенальна юстиція і пробація. Після ухвалення змін до Кримінального процесуального кодексу тема ювенальної медіації та пробації неповнолітніх стала ядром правничих досліджень [47; 71; 78; 153];
- інклюзивна та післявоєнна освіта. Педагоги вивчають трансформацію інклюзивного середовища та дистанційних форматів, у тому числі у прифронтових громадах [63; 81];
- соціальна політика та бідність. Аналітики UNICEF і українські соціологи щороку публікують ситуаційні огляди про бідність сімей з дітьми, нерівність доступу до послуг, дефіцит персоналу соціального захисту [142; 143; 155; 156];
- цифрові права і безпека дітей онлайн. Дослідницька група при проєкті «Дія.Освіта» вперше оцінила рівень цифрових навичок у дітей, пов'язавши медіаграмотність із ризиками сексуальної експлуатації [93; 159];
- моніторинг злочинів проти дітей у війні. Завдяки даним «Bring Kids Back UA» науковці моделюють масштаби депортації та прогнозують сценарії репатріації [73; 160];
- участь дітей і child-friendly justice. Коаліція громадських організацій «Права дитини в Україні» розробила методологію репрезентативних опитувань самих дітей щодо дотримання їхніх прав.

Українські дослідники дедалі частіше застосовують змішані підходи: доктринальний аналіз законів і судових рішень; емпіричні опитування дітей-респондентів (із застосуванням етичного протоколу UNICEF); GIS-картографування переміщення дітей; big-data аналітика з відкритих реєстрів

(«Діти війни») і соціальних мереж.

Перспективними векторами розвитку даного напрямку наукових пошуків можна вважати інституційну консолідацію: створення Національного центру Child Rights Studies із міжвідомчими базами даних. Викликає зацікавлення і горизонтальна інтеграція, зокрема з програмою Horizon Europe (кластер «Culture, Creativity and Inclusive Society») для спільних консорціумів. Варто робити фокус на цифрові екосистеми: алгоритмічні ризики для дітей та регулювання штучного інтелекту. Перспективною є і повоєнна реконструкція освітньої інфраструктури як дослідницький полігон для нових моделей участі дітей.

Отже, захист прав дітей закріпився як міждисциплінарний об'єкт української науки, що поєднує правничі, соціальні, педагогічні та технологічні підходи. Війна радикально підвищила актуальність теми, змусивши дослідників переосмислити методи збору даних і етичні стандарти. Водночас саме криза відкрила нові можливості для міжнародних партнерств і технологічних інновацій у моніторингу прав дитини. Подальший поступ галузі залежатиме від здатності української наукової спільноти інтегрувати європейські фінансові інструменти, розбудувати національні дані-репозиторії та сформувати сталі інституційні механізми участі самих дітей у процесі вироблення знань.

Сучасне українське публічне управління сформувало окреме, уже досить зріле поле наукових студій, присвячених захисту прав дитини. Із самого початку незалежності воно еволюціонувало від нормативно-правових оглядів до комплексних, міждисциплінарних досліджень, що суттєво впливають на державну політику й практику.

Формування наукового поля (1990-ті – початок 2010-х). Перший етап характеризувався переважно юридичною перспективою: автори аналізували прийняті після 1991 р. закони «Про охорону дитинства», «Про освіту» та конвенційні зобов'язання України. У дискурсі публічного управління ці роботи заклали понятійний апарат і визначили суб'єктів державної політики: органи опіки, профільні міністерства, новостворені інститути омбудсмена тощо [110;

115]. Огляд опорних праць того періоду зробила, зокрема, А. В. Дакал, яка виділила принципи, завдання й інструменти політики як окрему дослідницьку проблему [12].

Інституційні та управлінські механізми (2010-2021). Після адміністративної реформи й старту децентралізації увага змістилася на питання ефективності координації між центром і громадами [18; 28; 36; 43; 61]. Статистичні й порівняльні методи почали доповнюватися кейс-стадіями місцевих програм. Саме тоді дослідники запропонували модель «політики добробуту дитини» як міжгалузевої (education-health-social services) надбудови в системі державного управління. Ключові публікації виходили у фахових журналах «Державне управління та місцеве самоврядування», «Демократичне врядування», «Public Administration and Regional Development».

Управлінці-практики та вчені Національної академії державного управління застосовували системний аналіз для вимірювання впливу нових сервісів (наприклад, соціального патронату сімей) на дитячі результати [51; 54; 55]. Праці Л. Р. Нижник, О. О. Тищенко, І. Б. Воронова й ін. закріпили перехід від опису проблем до оцінювання державних рішень.

Виклики воєнного часу й цифровізація (2022-2025). Повномасштабне вторгнення РФ змусило дослідників зосередитись на захисті дітей від насильства, депортацій і наслідків примусової евакуації. Щорічна доповідь Уповноваженого Верховної Ради з прав людини за 2024 р. чітко зафіксувала інституційну переструктуризацію: дублювання функцій Мінсоцполітики, Нацсоцслужби та Служб у справах дітей і складність вертикальної координації з громадами [82; 159-161]. Це стало емпіричною базою для десятків статей і дисертацій.

Одним із репрезентативних прикладів є стаття І. Бесаги, Ю. Хатнюка та О. Чорномаз (2025), що аналізує захист дітей-жертв домашнього насильства як складову національної безпеки; автори пропонують кризові алгоритми дій для органів державної влади й поліції.

Ж. О. Бойко деталізувала реалізацію політики утримання та виховання

дітей-сиріт; авторка ввела принципи гарантованості, пріоритетності сімейних форм і механізм «гроші ходять за дитиною», запропонувавши двоетапний договір для прийомної сім'ї. С. О. Пушкаренко створив концепцію інституційного механізму захисту прав людини (з акцентом на дітей) у системі публічного управління, виокремивши управлінські функції моніторингу, превенції та поновлення прав.

Розвиток «Дія» та пов'язаних модулів («Освіта», «Соціальні послуги») породив дослідження інтеграції даних життєвого циклу дитини-сироти: від електронного реєстру опіки до картки соціальної підтримки громади. Автори (Т. Кудрявцева, О. Голубчик та ін.) показали, що повна цифровізація потребує єдиної міжвідомчої шини даних та підпорядкування усіх локальних ІТ-рішень єдиному стандарту інтероперабельності.

Серед методологічних трендів сучасних досліджень варто виокремити: права-заснований підхід (rights-based approach) – аналіз політики через призму Конвенції ООН про права дитини та Стратегії Ради Європи (2022-2027); системний та мережевий аналіз – дослідження взаємодії державних, муніципальних та громадських акторів, що дозволяє виявляти «вузькі місця» координації; управління ризиками – запозичення моделей risk governance для швидкої оцінки загроз (військові дії, депортації, кібератаки на освітні системи); змішані методи – поєднання статистики (каденційних даних Офісу Генпрокурора) з глибинними інтерв'ю сімей-ВПО та посадовців громад.

На сьогодні невирішені проблемами в площині наукового пошуку є: фрагментація баз даних, що полягає у відсутності інтегрованої Є-системи, що, в свою чергу, ускладнює стратегічне планування ресурсів; обмежена доказова база щодо ефективності інновацій: необхідно більше квазі-експериментальних досліджень впливу нових сервісів на добробут дитини; недостатня міждисциплінарність: більшість робіт лишається в межах права й публічного управління; залучення психологів та ІТ-спеціалістів усе ще поодинокі; етичні дилеми воєнного часу: питання примусової евакуації, обліку депортованих і біометрії дітей потребують окремих етичних протоколів.

Таким чином, українська школа публічного управління дитячими правами пройшла шлях від нормативного опису до глибокого управлінського аналізу, інтегрувавши сучасні підходи кризового менеджменту й цифрової трансформації. Наявність вагомих дисертацій 2025 р. і зростаюча кількість статей у фахових журналах свідчать: галузь стала впливовим джерелом рекомендацій для уряду, парламенту й Омбудсмена. Подальший поступ залежить від консолідації академічних і державних даних, поглиблення міжгалузевих зв'язків і розвитку доказової культури у сфері дитячої політики.

Проблематика захисту прав дитини в українській юридичній науці сформувалася як окремий міжгалузевий напрям одразу після проголошення незалежності. Від початку 1990-х років рушієм її інституційного оформлення стала ратифікація Україною Конвенції ООН про права дитини, що задала базові категорії «найкращих інтересів дитини» й «обов'язку держави-члена».

Нині корпус україномовних праць охоплює сотні дисертацій, монографій та статей, згрупованих навколо адміністративного, цивільного, кримінального та конституційного вимірів дитячих прав. Серед фундаментальних робіт останніх років варто виокремити дисертацію І. Пилипишиної «Забезпечення права дитини на безпеку в умовах воєнного стану» (2024), що переосмислює «право на безпеку» через призму воєнного конфлікту. дослідження Н. Волкової «Захист сімейних прав та інтересів дитини у цивільному судочинстві» (2023), яке пропонує єдиний концепт застосування принципу найкращих інтересів у сімейних спорах. Робота А. Корнійченко про адміністративно-правовий механізм запобігання булінгу (2021), що деталізує профілактичні та санкційні інструменти. Наукові розвідки В. Ортинського «Ювенальна превенція в Україні в період воєнного стану» (2024), які аналізують діяльність ювенальної поліції у нових безпекових умовах. Варто відзначити узагальнюваний огляд О. Мороз та К. Костовської щодо системи адміністративно-правового захисту (2022), що запропонував сучасну класифікацію акторів і засобів захисту.

Основними етапами розвитку правничої наукової думки можна визначити:

1. 1991 – 2005 рр. – нормативно-концептуальний період: перші публікації присвячені імплементації міжнародних стандартів та гармонізації сімейного, кримінального й адміністративного законодавства.
2. 2006 – 2013 рр. – доктринальне систематизування: з'являються перші монографії із комплексним аналізом «адміністративно-правового механізму» та судової практики щодо дітей.
3. 2014 – 2021 рр. – європейська інтеграція й акцент на дружнє до дитини правосуддя; дослідження ювенальної юстиції, медіації, ресторативних програм.
4. 2022 – теперішній час – «воєнний поворот» та цифровізація: наука реагує на масові порушення прав дітей унаслідок агресії РФ, активізує емпіричні дослідження, вводить у науковий обіг поняття «право дитини на безпеку під час збройного конфлікту» й «цифрові права дитини».

На сьогоднішній день ключовими тематичними напрямками сучасних досліджень проблематики захисту прав дітей в юридичній науці є такі. Міжнародно-правові та конституційні гарантії. Автори аналізують практику ЄСПЛ, кодифікують позитивні зобов'язання держави й обґрунтовують пряме застосування норм Конвенції ООН у національних судах. Адміністративно-правовий механізм. У центрі – компетенція органів опіки, Нацсоцслужби, ДСД, а також алгоритми реагування на булінг, насильство та інформаційні ризики. О. Мороз та інші науковці деталізують структурні елементи цього механізму й виділяють превентивну, юрисдикційну й інформаційну підсистеми [78].

Цивільно-правовий та сімейний захист. Волкова розробила єдине визначення категорії «захист сімейних прав дитини» та довела доцільність обов'язкової сімейної медіації у спрах про місце проживання, спілкування та аліменти. Кримінально-правовий аспект і ювенальна юстиція. Ортінський показує, як ювенальна превенція трансформується у відповідь на масове переміщення дітей та зростання кіберзлочинності; водночас дисертації Пилипишиної і низка праць з відновного правосуддя пропонують модель «Барнахус» і розробляють секторальні стандарти роботи слідчих із дітьми-

жертвами [93].

Національна стратегія захисту дітей у цифровому середовищі (2020 – 2025 рр.) стала відправною точкою для наукових дебатів щодо балансу свободи інформації та приватності, захисту від сексуальної експлуатації в мережі й алгоритмічної дискримінації. Воєнна агресія спричинила вибух досліджень про депортацію, травматизацію та право на освіту під обстрілами. Звіт Омбудсмана за 2024 р. фіксує системні проблеми координації між Мінсоцполітики, Нацсоцслужбою та ДСД, що безпосередньо впливають на реалізацію рекомендацій юристів-дослідників.

Серед провідних наукових шкіл в Україні варто виокремити: Київська школа (КНУ, НАПрН України): Н. Оніщенко, О. Марченко, О. Кулініч займаються конституційно-правовими гарантіями і співвідношенням національного та міжнародного права. Харківська школа (НУ «Юридична академія»): І. Хавронюк, К. Шамшуренко, О. Смирнова розробляють кримінально-правові та кримінологічні аспекти, питання ювенальної політики. Львівська школа (ЛНУ та Львівська політехніка): В. Ортинський, Р. Мороз, К. Костовська зосереджені на адміністративно-правових і поліцейських механізмах; тут формується теорія «проактивної ювенальної превенції». Одеська школа (ОНУ та Нац. ун-т «Одеська юридична академія»): Н. Волкова й колеги систематизують цивільно-процесуальні способи захисту, розвивають медіацію в сімейних спорах.

Оцінки Омбудсмана свідчать: головною системною вадою залишається фрагментарність державної політики й дублювання повноважень центральних органів [159; 160]. Науковці закликають: запровадити єдиний міжвідомчий реєстр випадків порушення прав дитини; забезпечити законодавче закріплення обов’язкового сімейного медіатора у судах першої інстанції; розгорнути пілотні Барнахус-центри у зонах, прилеглих до лінії фронту; унормувати штучний інтелект у дитячій освіті та цифровому правосудді.

Отже, за понад тридцять років українська юриспруденція перетворила захист прав дитини з «підтематики» сімейного й адміністративного права на

самостійний комплексний об'єкт досліджень. Сьогодні академічна спільнота виробляє не лише теоретичні моделі, а й прикладні стандарти – від медіації до алгоритмів онлайн-безпеки – здатні стати драйвером реформ у сфері публічної політики щодо дітей. Водночас воєнні виклики загострили потребу в практичній імплементації наукових рекомендацій та у міждисциплінарних дослідженнях, що поєднують правові, соціальні та психологічні підходи.

1.2 Ретроспективний аналіз нормативно-правових засад охорони дитинства

Забезпечення прав дітей є одним із пріоритетів державної політики України з часів набуття незалежності у 1991 році. За понад три десятиліття сформовано цілісну правову базу – від міжнародних зобов'язань до національних законів, урядових програм та указів Президента – яка спрямована на охорону дитинства та захист прав кожної дитини. У цій доповіді проаналізовано еволюцію законодавчого забезпечення державної політики захисту прав дітей в Україні від 1991 року до сьогодні, зокрема основні закони, постанови Кабінету Міністрів та укази Президента України, що визначають та реалізують цю політику. Доповідь адресована державним службовцям і правозахисникам, тож акцент зроблено на нормативно-правових актах і механізмах їх виконання.

Першим кроком нової України стало приєднання до ключового міжнародного документу – Конвенції ООН про права дитини 1989 року. Україна підписала цю Конвенцію та ратифікувала її 27 лютого 1991 року; з 27 вересня 1991 року Конвенція набула чинності для України. Відтоді держава зобов'язалася дотримуватися встановлених Конвенцією стандартів захисту дітей – зокрема пріоритету найкращих інтересів дитини, права на життя і розвиток, захисту від насильства, експлуатації та дискримінації. На виконання Конвенції Україна імплементувала її положення у національне законодавство та політики. Так, вже у 1991 році Верховна Рада ухвалила постанову про

ратифікацію Конвенції, яка стала правовою основою для гармонізації національних норм із міжнародними стандартами.

Прийнята 28 червня 1996 року Конституція України закріпила основоположні гарантії захисту прав дітей, визначивши, що «діти рівні у своїх правах незалежно від походження, а також від того, народжені вони у шлюбі чи поза ним». Основний Закон наголошує, що «будь-яке насильство над дитиною та її експлуатація переслідуються законом», а держава забезпечує охорону дитинства. Ці конституційні норми (зокрема, ст.51–52 Конституції) створили фундамент для всієї подальшої політики дитячих прав в Україні. Вони зобов'язують державні органи ухвалювати закони і рішення, що гарантують рівні права кожної дитини та державний захист сім'ї, материнства, батьківства і власне дитинства.

У першій половині 1990-х років незалежна Україна заклала підвалини національного законодавства у сфері охорони дитинства, адаптуючи радянські норми до нових реалій та виконуючи міжнародні зобов'язання. Одним із перших стало ухвалення Закону України «Про державну допомогу сім'ям з дітьми» № 2811-XII від 21.11.1992 року, яким держава встановила гарантований рівень матеріальної підтримки сімей, у яких виховуються діти. Цей закон започаткував систему державних соціальних виплат при народженні дитини, по догляду за дитиною тощо, що було важливим кроком соціального захисту прав дітей на належний життєвий рівень.

У 1993 році розвиток молодіжної та дитячої політики було закріплено в Законі «Про сприяння соціальному становленню та розвитку молоді в Україні» № 2998-XII від 05.02.1993 р.. Хоча цей акт переважно стосувався молоді, він також враховував права неповнолітніх у контексті забезпечення рівних можливостей для освіти, працевлаштування молоді, розвитку здібностей. У розвиток цього напрямку було створено спеціальні органи у справах молоді, що опікувалися в тому числі підлітками та дітьми.

Для охорони прав дітей, які залишилися без батьківського піклування, держава створила спеціалізовані структури. Так, у січні 1995 року ухвалено

Закон України «Про органи і служби у справах дітей та спеціальні установи для дітей» № 20/95-ВР, що набув чинності 1 лютого 1995 року. Цим законом визначено систему державних органів, відповідальних за соціальний захист дітей: вперше на законодавчому рівні були закріплені повноваження служб у справах дітей, центрів соціально-психологічної реабілітації, притулків для неповнолітніх, а також порядок діяльності органів опіки та піклування щодо захисту прав дитини. Зокрема, встановлено, що органи опіки та піклування при місцевих адміністраціях здійснюють виявлення дітей, які залишилися без батьків, захист їх особистих і майнових прав, призначення опікунів тощо. Цей закон замінив радянську систему комісій у справах неповнолітніх сучаснішою структурою служб у справах дітей, покликаних запобігати дитячій бездоглядності і правопорушенням серед неповнолітніх.

Також у цей період з'явилися перші комплексні державні програми, спрямовані на поліпшення становища дітей. Указом Президента № 63/96 від 18 січня 1996 року було затверджено Національну програму «Діти України» на 1996–2000 роки. Метою цієї програми було забезпечити право кожної дитини «народитися здоровою, вижити і мати умови для всебічного розвитку». Програма «Діти України» стала першим стратегічним документом незалежної держави у сфері дитячої політики: вона охоплювала питання охорони здоров'я дітей, зниження дитячої смертності, розвитку освіти, соціального захисту дітей-сиріт, профілактики правопорушень тощо. Виконання її заходів у 1996–2000 роках, як відзначалося згодом, активізувало практичне розв'язання ряду проблем у сфері захисту дітей та покращення їхнього становища. Ця програма задала напрямок подальшому вдосконаленню законодавства наприкінці 90-х років.

Початок 2000-х ознаменувався прийняттям базових законів, що системно врегулювали питання прав дитини і визначили державну політику охорони дитинства. Поворотним пунктом стало ухвалення 26 квітня 2001 року Закону України «Про охорону дитинства» № 2402-III. Цей закон уперше комплексно визначив охорону дитинства в Україні як «стратегічний загальнонаціональний

пріоритет» і встановив основні засади державної політики у цій сфері. Закон «Про охорону дитинства» закріпив фундаментальні права дитини на життя, охорону здоров'я, освіту, соціальний захист та всебічний розвиток, а також обов'язки держави щодо забезпечення цих прав. Зокрема, в ньому гарантовано право дитини на захист від усіх форм насильства, експлуатації, жорстокого поводження, втягнення у злочинну діяльність, вживання алкоголю чи наркотиків тощо – як з боку сторонніх осіб, так і з боку батьків або опікунів.

Держава зобов'язалася через органи опіки, служби у справах дітей та соціальні служби вживати заходів для запобігання насильству над дітьми, виявлення таких випадків, розслідування і притягнення винних до відповідальності. Закон також надав кожній дитині право особисто звертатися до органів опіки, служб у справах дітей та інших органів по захист своїх прав. Важливо, що цим актом визначено принцип пріоритету найкращих інтересів дитини та заборонено розголошення інформації, що може зашкодити дитині. Отже, закон «Про охорону дитинства» став основоположним внутрішнім законом з питань захисту прав дітей, деталізуючи конституційні гарантії і положення Конвенції ООН. Його прийняття ознаменувало початок нового етапу державної політики – перехід від окремих норм до цілісного підходу у сфері дитинства.

У 2001 році було прийнято ще один важливий акт – Закон України «Про попередження насильства в сім'ї» (15.11.2001 р.). Хоча його норми стосувалися запобігання домашньому насильству щодо всіх членів сім'ї, цей закон вперше врахував права дітей у контексті сімейного насильства. Зокрема, визначалися організаційно-правові засади захисту дітей від жорстокого поводження в родині, повноваження органів внутрішніх справ і соціальних служб щодо реагування на випадки насильства над дитиною. Цей закон діяв протягом наступних 16 років і відіграв значну роль у формуванні системи протидії насильству над дітьми в сімейному середовищі.

В подальшому його було оновлено з урахуванням міжнародних стандартів – у 2017 році прийнято новий Закон «Про запобігання та протидію

домашньому насильству» № 2229-VIII від 7 грудня 2017 р., що набрав чинності у січні 2018 року. Новий закон суттєво розширив механізми захисту дітей – ввів терміни “дитина, яка постраждала від домашнього насильства” та процедури винесення обмежувальних приписів, притягнення кривдників до кримінальної відповідальності тощо. Таким чином, держава вдосконалила правові засади захисту дітей від домашнього насильства, привівши їх у відповідність до європейських стандартів (зокрема, Стамбульської конвенції Ради Європи, ратифікованої Україною у 2022 році, хоча це поза хронологічними рамками даної доповіді).

Паралельно з ухваленням спеціального закону про охорону дитинства, на початку 2000-х відбулася кодифікація сімейного законодавства. Сімейний кодекс України набув чинності 1 січня 2004 року (ухвалений у 2002 р.), замінивши Кодекс про шлюб та сім’ю УРСР. Новий Сімейний кодекс приділив значну увагу правам дитини у сімейних відносинах: він визначив рівність прав дітей, народжених у шлюбі і поза ним, закріпив обов’язки батьків щодо виховання та розвитку дитини, право дитини бути вислуханою в судових справах, що її стосуються (починаючи з 10 років), порядок встановлення опіки, усиновлення тощо.

Саме Сімейний кодекс заклав правові механізми сімейного виховання дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування – з’явилися поняття прийомної сім’ї, дитячого будинку сімейного типу, визначено пріоритет сімейних форм влаштування дітей над інтернатними. На виконання цих норм уряд вже у 2002 році затвердив положення про дитячі будинки сімейного типу (постанова КМУ № 564 від 26.04.2002) та про прийомні сім’ї (постанова КМУ № 565 від 26.04.2002) – вперше запровадивши такі форми виховання на практиці. Завдяки цьому діти, позбавлені батьківського піклування, отримали можливість виховуватися у сім’ях громадян, що значно покращує реалізацію їх права на сімейне оточення.

Згодом, у 2005 році, було прийнято спеціальний Закон «Про забезпечення організаційно-правових умов соціального захисту дітей-сиріт та дітей,

позбавлених батьківського піклування» № 2342-IV від 13.01.2005 р., який детально врегулював питання опіки, піклування, усиновлення, діяльності прийомних сімей і дитячих будинків сімейного типу. Цей закон визначив державні гарантії для сиріт та позбавлених піклування – зокрема, право на повне державне утримання, на збереження житла, пільги при працевлаштуванні тощо – та закріпив повноваження органів виконавчої влади щодо соціального супроводу таких дітей. Таким чином, у середині 2000-х сформувалася цілісна законодавча база захисту найбільш уразливих категорій дітей.

Важливо відзначити роль Кримінального кодексу України 2001 року у захисті прав дітей. Новий КК України (чинний з 01.09.2001) передбачив відповідальність за низку злочинів проти дітей: торгівля дітьми, використання дитячої праці у небезпечних умовах, сексуальна експлуатація неповнолітніх (розбещення, статеві зносини з особою, яка не досягла статевої зрілості), втягнення неповнолітніх у злочинну діяльність чи пияцтво (ст.304 КК) тощо. Посилення кримінальної відповідальності за посягання на життя, здоров'я, статеву недоторканість дитини стало вагомим превентивним і каральним механізмом державної політики. Адміністративне законодавство також охопило сферу захисту дітей – Кодекс України про адміністративні правопорушення містить ст.184, що встановлює відповідальність батьків або опікунів за невиконання обов'язків щодо виховання дітей. Це стимулює належне виконання батьківських обов'язків і дозволяє притягнути до відповідальності дорослих, з чияї вини порушуються права дітей.

У сфері освіти і здоров'я дітей держава теж ухвалила низку законів: «Про освіту» (1991, нова редакція 2017), «Про загальну середню освіту» (1999), «Про дошкільну освіту» (2001), «Про позашкільну освіту» (2000) тощо – які гарантують кожній дитині право на безоплатну освіту, визначають вимоги до змісту освіти з урахуванням інтересів дитини, впроваджують інклюзивне навчання для дітей з особливими освітніми потребами. Закони «Про охорону здоров'я» (1992), «Про забезпечення санітарного та епідемічного благополуччя населення» (1994) та інші заклали підґрунтя для охорони здоров'я матері і

дитини, зниження дитячої смертності та захворюваності. Хоча ці акти спрямовані не лише на дітей, в них закріплено спеціальні норми про захист здоров'я дитячого населення.

Окремо слід згадати Закон «Про захист суспільної моралі» (2003), який забороняє виготовлення і розповсюдження продукції, що завдає шкоди моральному розвитку дітей (пропагує насильство, жорстокість, порнографію), а також Закон «Про рекламу» – він містить статті, що забороняють експлуатувати образ дитини у рекламі без згоди батьків і розмішувати рекламу алкоголю чи тютюну з розрахунком на дитячу аудиторію. У 2011 році був прийнятий Закон «Про охорону громадського здоров'я від шкідливого впливу тютюну», який, серед іншого, заборонив куріння у приміщеннях навчальних закладів і місцях, де можуть бути діти. Всі ці нормативні акти доповнюють один одного, утворюючи розгалужену систему законів, що охоплюють різні аспекти захисту прав дитини – від сімейних відносин і соціального забезпечення до освіти, медичного обслуговування та інформаційної безпеки.

У другому десятилітті XXI століття законодавство продовжило розвиватися, реагуючи на нові виклики та гармонізуючись з європейськими стандартами. В 2011 році Україна відзвітувала Комітету ООН з прав дитини про виконання Конвенції ООН про права дитини, за результатами чого отримала низку рекомендацій. Частина з них була імplementована шляхом оновлення законодавства. Наприклад, у 2012–2013 роках було внесено зміни до Кримінального та Кримінального процесуального кодексів у контексті протидії торгівлі людьми: встановлено більш жорсткі покарання за торгівлю дітьми, участь дітей у порнобізнесі, вдосконалено процедури допиту неповнолітніх потерпілих тощо. Україна ратифікувала низку міжнародних договорів, зокрема Факультативний протокол до Конвенції про права дитини щодо торгівлі дітьми, дитячої проституції і порнографії (ратифіковано у квітні 2003) та протокол щодо участі дітей у збройних конфліктах (ратифіковано 2004), а також Європейську Конвенцію про здійснення прав дітей (2006). Це спонукало внесення відповідних змін до національних законів.

У 2017 році, крім уже згаданого нового закону про домашнє насильство, було прийнято Закон «Про освіту» в новій редакції, який серед іншого гарантував інклюзивну освіту для дітей з інвалідністю та передбачив механізми протидії булінгу (у 2018 році до Кодексу про адмінправопорушення введено статтю щодо відповідальності за булінг у закладах освіти). Ці кроки значно посилили захист прав дитини на безпечне освітнє середовище та недопущення їхньої дискримінації. У 2018 році Україна приєдналася до Гаазької конвенції 1996 року про міжнародний захист дітей, яка покращила співпрацю у сфері усиновлення та захисту прав дітей у транснаціональних випадках.

Законодавець також приділив увагу дітям, які постраждали від військового конфлікту на сході України (триває з 2014 року). Було запроваджено юридичний термін «дитина, яка постраждала внаслідок воєнних дій і збройних конфліктів» (постанова КМУ № 268 від 05.04.2017 р. затвердила порядок надання такого статусу), що дало можливість таким дітям отримувати державну допомогу і послуги (психологічну реабілітацію, оздоровлення тощо). Також у 2022 році, після початку повномасштабної агресії РФ, було створено державний портал і реєстр «Діти війни» для обліку дітей, які постраждали від війни, зникли безвісти чи були примусово переміщені. Хоч ці заходи виходять за часові рамки основного аналізу (1991–2021), вони свідчать про продовження державною політики захисту прав дітей в нових умовах.

Наприкінці 2010-х – початку 2020-х років відбулися і інституційні зміни. Зокрема, 19 грудня 2019 року Верховна Рада ухвалила Закон «Про соціальні послуги» в новій редакції, який створив правові умови для розвитку послуг сім'ям з дітьми, запобігання вилученню дітей з родин та підтримки дітей у громаді. Реформа децентралізації призвела до створення служб у справах дітей на рівні об'єднаних територіальних громад, що наблизило соціальний захист до конкретної дитини. Таким чином, законодавство України про права дітей постійно оновлюється, враховуючи як міжнародні стандарти, так і внутрішні соціальні зміни.

Для реалізації законів на практиці уряд України ухвалив низку постанов,

якими затверджував конкретні правила і програми у сфері захисту дітей. Ці підзаконні акти деталізують механізми, визначені в законах, і забезпечують функціонування відповідних служб.

Регулювання діяльності органів опіки та усиновлення. Одним із ключових документів є постанова КМУ № 866 від 24.09.2008 р. «Питання діяльності органів опіки та піклування, пов'язаної із захистом прав дитини». Нею затверджено Порядок здійснення органами опіки діяльності по захисту прав дітей та типові положення про комісію з питань захисту прав дитини. Ця постанова визначає алгоритми виявлення дітей, які залишилися без батьківського піклування, процедури відібрання дитини у батьків у разі загрози її життю чи здоров'ю, порядок встановлення опіки, розгляду спорів щодо дітей тощо. Таким чином, вона стала практичним інструментом виконання органами опіки своїх обов'язків, передбачених законами.

У сфері усиновлення та сімейних форм виховання важливе місце посідає постанова КМУ № 905 від 08.10.2008 р. «Про затвердження Порядку провадження діяльності з усиновлення та здійснення нагляду за дотриманням прав усиновлених дітей». Цим урядовим актом встановлено єдині правила для всіх суб'єктів, що опікуються усиновленням: порядок обліку дітей-сиріт, вимоги до кандидатів в усиновлювачів, процедури підготовки документів, а також механізм постійного нагляду за умовами життя усиновленої дитини. Зокрема, заборонено посередницьку діяльність з усиновлення з боку комерційних структур – усиновлення здійснюється лише компетентними державними органами. Контроль за дотриманням прав усиновлених дітей покладено на служби у справах дітей: вони відвідують сім'ї усиновлювачів, складають звіти про стан утримання і виховання дітей. Це гарантує, що після усиновлення держава не втрачає з поля зору долю дитини.

Державні цільові програми. Кабінет Міністрів затверджував і довгострокові програми, спрямовані на покращення становища дітей. Зокрема, у 2006 році стартувала Державна цільова соціальна програма реформування інтернатних закладів для дітей-сиріт та дітей, позбавлених піклування (так

звана програма деінституціалізації), що передбачала створення умов для виховання таких дітей у сім'ях або наближених до сімей умовах. У 2017 році уряд схвалив Концепцію «Національної стратегії реформування системи інституційного догляду та виховання дітей» на 2017–2026 роки, що продовжила цей курс. Для дітей з сільської місцевості діє програма «Шкільний автобус» (з 2003 р.), яка забезпечує їх підвезення до опорних шкіл, реалізуючи право на освіту. У сфері охорони здоров'я реалізовувалась Державна програма «Репродуктивне здоров'я нації» (2006–2015), котра мала на меті, серед іншого, знизити дитячу та материнську смертність.

Надзвичайно важливою стала Загальнодержавна програма «Національний план дій щодо реалізації Конвенції ООН про права дитини». Першу таку програму на період до 2016 року було затверджено Законом України № 1065-VI від 5 березня 2009 року. Цей Національний план дій (НПД) охоплював широкий спектр заходів на виконання всіх статей Конвенції – від прав на життя і здоров'я до прав на освіту, відпочинок, захист від насильства та експлуатації. Програма об'єднала зусилля різних органів державної влади у єдину систему захисту прав дітей, мала конкретні завдання і показники виконання. У законі передбачалося фінансування НПД коштом державного і місцевих бюджетів та щорічне планування заходів. Реалізація цієї програми дала змогу досягти вагомих результатів у покращенні становища дітей, зокрема: знизилися показники дитячої смертності, збільшилася кількість дітей, влаштованих у сім'ї, вдосконалено законодавство з урахуванням положень Конвенції. Після завершення терміну першого плану дій уряд продовжив цю практику: розпорядженням КМУ № 230-р від 5 квітня 2017 р. було схвалено Концепцію другої програми – НПД на період до 2021 року. А вже у 2018 році Кабмін затвердив саму Державну соціальну програму «Національний план дій щодо реалізації Конвенції ООН про права дитини» на період до 2021 року (постанова КМУ від 30.05.2018 № 453). Цей новий план врахував сучасні виклики, зокрема потреби дітей, постраждалих від конфлікту, запобігання булінгу, розбудову інклюзивного середовища. Програмний підхід забезпечив

спадкоємність державної політики – кожні кілька років приймаються нові плани дій для реалізації прав дітей на практиці.

Крім того, урядові постанови встановлювали стандарти і порядок надання окремих соціальних послуг. Наприклад, постанова КМУ № 87 від 28.01.2004 затвердила Типове положення про центр соціально-психологічної реабілітації дітей – такі центри надають допомогу дітям, які пережили насильство або опинилися в складних обставинах. Постановою № 832 від 22.08.2018 було запроваджено послугу патронату над дитиною – тимчасового догляду за дитиною у професійній сім'ї патронатного вихователя, що дозволяє попередити влаштування дитини до інтернату. Таким чином, система постанов Кабміну розвиває й конкретизує закони, створюючи умови для практичної реалізації прав дітей.

Глави держави у різні роки ухвалювали низку указів, спрямованих на поліпшення стану дітей та координацію зусиль органів влади у цій сфері. Президентські укази відігравали особливу роль у періоди, коли потрібно було невідкладно реагувати на проблеми дітей або започаткувати нові інституції.

Ще згадана Національна програма «Діти України» 1996–2000 була затверджена саме указом Президента Леоніда Кучми від 18.01.1996 № 63/96. Після завершення її дії президент продовжив увагу до дитячих питань: наприклад, указом від 30.12.2000 № 1396/2000 було запроваджено додаткові заходи соціального захисту дітей у багатодітних та неповних сім'ях. Цей указ передбачав низку кроків з посилення підтримки малозабезпечених родин з дітьми (пільги, адресну допомогу), визнаючи необхідність особливого піклування держави про дітей з таких вразливих категорій сімей.

За президентства Віктора Ющенка були видані укази, що задали стратегічні напрями державної політики охорони дитинства у 2005–2008 роках. Показовим став Указ Президента від 11.07.2005 № 1086/2005 «Про першочергові заходи щодо захисту прав дітей». Цим документом Президент затвердив розгорнуту програму дій для центральних і місцевих органів влади: від вдосконалення законодавства (Ющенко запропонував підготувати проект

Закону про охорону дитинства, який вже було прийнято 2001 року, але можливо йшлося про зміни до нього) до конкретних практичних кроків на місцях – створення дитячих будинків сімейного типу, розширення мережі дитячих оздоровчих закладів, проведення щорічного моніторингу стану дітей тощо. Цей указ фактично дав імпульс прискорити реформування інтернатної системи та розвивати сімейні форми виховання.

Продовженням стала реалізація «додаткових заходів щодо захисту прав та законних інтересів дітей» – Указ Президента від 4 травня 2007 року № 376/2007. Ним, зокрема, було доручено уряду розробити Державну програму подолання дитячої безпритульності, передбачити кошти на будівництво соціального житла для дітей-сиріт, запровадити посади психологів у школах для профілактики насильства та правопорушень серед неповнолітніх. Одночасно, в указі 2007 року Президент наголосив на необхідності забезпечити рівний доступ дітей до якісної освіти, особливо в сільській місцевості (що сприяло розвитку програми «Шкільний автобус»).

У 2008 році було видано Указ Президента від 05.05.2008 № 411/2008 «Про заходи щодо забезпечення захисту прав дітей», котрий підсумовував зроблене та став планом дій на наступні роки. Зокрема, ним запроваджено практику щорічного Національного доповіді про становище дітей в Україні, яку уряд має готувати для Президента і парламенту. Такий системний аналіз допомагав виявляти проблеми і коригувати політику. Цим же указом 2008 року було створено Міжвідомчу комісію з питань охорони дитинства при Кабінеті Міністрів – для кращої координації між різними міністерствами.

Важливою віхою стало створення інституту Уповноваженого Президента з прав дитини. Указом Президента від 11 серпня 2011 року № 811/2011 було затверджено Положення про Уповноваженого Президента України з прав дитини, а указом № 812/2011 на цю посаду призначено Юрія Павленка. Метою введення цієї посади була реалізація конституційних повноважень Президента щодо гарантування прав дитини, здійснення незалежного моніторингу дотримання прав дітей та внесення пропозицій щодо вдосконалення політики.

Уповноважений отримав право звертатися до органів влади з вимогою вжити заходів для захисту дитини, проводити власні розслідування випадків порушень прав неповнолітніх, брати участь у розробці нормативних актів. Діяльність інституту Уповноваженого сприяла підвищенню уваги до проблем дітей на найвищому рівні. Протягом 2011–2014 рр. за його ініціативи були започатковані реформи системи інтернатів, кампанії проти насильства над дітьми, покращено міжвідомчу взаємодію у справах захисту дітей.

Наступний Президент, Петро Порошенко, зберіг цю посаду, призначивши у 2014 р. Миколу Кулебу на неї. Лише у вересні 2021 року, вже за Президента Володимира Зеленського, указом № 489/2021 було визнано такими, що втратили чинність, укази 2011 року про Уповноваженого з прав дитини. Цим рішенням спеціальну посаду при Президентові було ліквідовано, а функції нагляду за дотриманням прав дітей повернуто до сфери відповідальності Уповноваженого Верховної Ради з прав людини та профільних міністерств. Хоча такий крок викликав дискусії серед правозахисників, формально він не означає згортання захисту дітей, а радше зміну моделі координації (Зеленський створив при Офісі Президента нову Раду з питань сім'ї та дитинства і активно залучає першу леді до проєктів у сфері дитячого розвитку).

Було видано також укази, спрямовані на розв'язання конкретних проблем. Наприклад, Указ від 01.06.2013 № 312/2013 «Про додаткові заходи із забезпечення гарантій реалізації прав та законних інтересів дітей» передбачав підвищення соціальних гарантій для дітей-сиріт – зокрема, запровадження грошової компенсації дітям-сиротам за належне їм для проживання житло. Також цим указом 2013 року було ініційовано створення більш розгалуженої служби екстреної допомоги дітям (телефонної «гарячої лінії»), удосконалення роботи притулків для дітей, посилення відповідальності за жорстоке поводження з дитиною. Раніше, у 2012 році, Президент затвердив Указ № 609/2012 «Про Національну стратегію профілактики соціального сирітства на період до 2020 року», спрямовану на зменшення кількості дітей, що потрапляють до інтернатів, шляхом підтримки неблагополучних сімей і

розвитку сімейних форм виховання. Ця стратегія, розроблена за підтримки ЮНІСЕФ, дозволила розширити коло сімей, які отримують допомогу, з метою недопущення вилучення дітей через бідність чи складні життєві обставини.

У 2018 році, реагуючи на нагальні проблеми сирітського життя, Президент Петро Порошенко підписав Указ від 12.01.2018 № 5/2018 «Про першочергові заходи щодо захисту прав дітей-сиріт, дітей, позбавлених батьківського піклування, та осіб із їх числа». Цей указ передбачав, зокрема, прискорення забезпечення таких дітей житлом (створення фондів для виплати їм грошової компенсації на придбання житла після досягнення 18 років), розширення наставництва для вихованців інтернатів, розвиток малих групових будинків як альтернативи великим інтернатам. Таким чином, на найвищому рівні було підтверджено пріоритет сімейних форм і підтримки випускників інтернатних закладів.

Укази Президента доповнювали законодавчі заходи та урядові рішення, часто задаючи тон і темп реформ. Вони дозволяли консолідувати увагу всіх органів влади на проблемах дітей, оголошувати спеціальні «роки дитини» чи програми, призначати відповідальних осіб. Зрештою, такий триступеневий механізм – закони, постанови уряду, укази Президента – забезпечив формування в Україні до теперішнього часу досить розвинутої системи нормативно-правового забезпечення прав дітей.

З 1991 року по сьогоднішній день в Україні сформовано розгалужене законодавче поле у сфері захисту прав дитини. Його розвиток відбувався поетапно: від закріплення базових принципів у Конституції та приєднання до Конвенції ООН, через ухвалення фундаментальних законів («Про охорону дитинства», Сімейний кодекс, соціальні закони), до створення спеціалізованих програм і інституцій. Державна політика охорони дитинства спирається на визнання дитинства пріоритетом держави та на зобов'язання забезпечувати найкращі інтереси кожної дитини у всіх рішеннях. Основні закони України нині гарантують дітям рівні права і свободи, захист від усіх форм насильства і експлуатації, право на сімейне виховання, освіту, охорону здоров'я, соціальне

забезпечення та справедливе правосуддя.

На розвиток законів оперативно приймалися підзаконні акти – урядові постанови визначили конкретні процедури і стандарти (усиновлення, опіка, підтримка сімей, робота закладів для дітей), а державні програми задали стратегічні орієнтири та об'єднали ресурси для розв'язання проблем дитинства. Укази Президента доповнили цю систему, дозволяючи швидко впроваджувати нові інституції (наприклад, інститут Уповноваженого з прав дитини) та привертати увагу суспільства і влади до пріоритетних завдань (боротьба з сирітством, насильством, бездоглядністю тощо).

Сьогодні законодавча база продовжує вдосконалюватися, з урахуванням нових викликів – таких як збройний конфлікт, внутрішнє переміщення дітей, цифрова безпека тощо. Проте вже створений правовий фундамент дозволяє Україні розвивати комплексну систему захисту дітей: від профілактики порушень їх прав до механізмів відновлення порушених прав і притягнення винних до відповідальності. Важливим залишається належне виконання прийнятих законів і програм на місцевому рівні – адже реальне становище дітей визначається не лише нормою права, а й її практичним втіленням.

Україна, пройшовши шлях від декларативних норм початку 90-х до сучасних європейських підходів у 2020-х, демонструє послідовність у прагненні захистити права кожної дитини. Подальше завдання – забезпечити стаке фінансування та міжвідомчу координацію всіх заходів, передбачених законодавством, а також активну участь громадянського суспільства у контролі за додержанням прав дітей. Тільки за умови спільної роботи законодавців, урядовців, органів місцевої влади і суспільства норми законів перетворюються на повсякденну реальність для українських дітей.

1.3 Основні етапи формування інституційних засад державного управління забезпеченням прав дітей

Із моменту здобуття незалежності у 1991 році Україна стала на шлях формування національної системи захисту прав дитини, яка спиралася як на

міжнародні зобов'язання, зокрема Конвенцію ООН про права дитини, так і на національні потреби, що визначалися соціально-економічною трансформацією, спадщиною радянського управління, а згодом – викликами війни, бідності та демографічної кризи. В центрі реалізації державної політики в сфері дитинства опинилися органи виконавчої влади, які відігравали ключову роль у створенні нормативно-правової бази, координації міжвідомчої взаємодії, реалізації програм і моніторингу дотримання прав дітей.

У перші роки незалежності захист прав дітей був переважно розпорошений між кількома міністерствами та державними комітетами, головними з яких були Міністерство освіти, Міністерство охорони здоров'я, Міністерство праці та соціальної політики. На цьому етапі формувалися перші національні програми підтримки дітей, створювалися дитячі служби у місцевих органах виконавчої влади. Важливим кроком стала ратифікація Конвенції ООН про права дитини у 1991 році, яка зобов'язала державу адаптувати національне законодавство до міжнародних стандартів.

У другій половині 1990-х років відбулися перші спроби інституційної координації державної політики у сфері захисту прав дітей. У 1996 році було затверджено Основні напрями державної соціальної політики, які містили окремі положення щодо дітей-сиріт, дітей з інвалідністю та дітей, які опинилися в складних життєвих обставинах. У 1998 році в структурах органів місцевої виконавчої влади почали формуватися служби у справах дітей, які згодом стали базовими інституціями на місцевому рівні з питань соціального захисту дитини.

На початку 2000-х років в Україні посилюється увага до прав дитини як до окремої сфери публічного управління. У 2001 році було створено Державний департамент з усиновлення та захисту прав дитини, а у 2005 році – Міністерство у справах сім'ї, молоді та спорту, до функцій якого входило формування політики у сфері охорони дитинства. Зростає роль Уповноваженого Президента України з прав дитини, який з'явився як дорадчий інститут у 2011 році. Хоча ця посада була позбавлена широких повноважень, вона стала важливим комунікатором між громадськістю, парламентом та виконавчою владою.

Постать Уповноваженого Президента України з прав дитини є президентським інструментом моніторингу й просування державної політики у сфері дитинства. Посаду засновано Указом № 811/2011, який визначив постійний контроль за дотриманням конституційних прав дитини та внесення Президенту пропозицій щодо припинення й недопущення порушень. 27 вересня 2021 р. Указом № 489/2021 попередні нормативні акти визнано такими, що втратили чинність, а функції де-факто перенесено у формат радника-уповноваженого в структурі Офісу Президента. Чинний мандат Д. Герасимчук підтверджено окремим Указом № 245/2021 («радник – уповноважений з прав дитини та дитячої реабілітації»)

Початкове Положення 2011 р. заклало три виміри діяльності: моніторинг виконання Україною міжнародних зобов'язань щодо дітей; правопросвітництво і реагування на індивідуальні звернення; нормотворча ініціатива через внесення пропозицій Главі держави та координацію із центральними органами виконавчої влади. Подальші зміни 2015 р. (Указ № 528/2015) деталізували взаємодію з громадськістю та міжнародними партнерами, а реформа 2021 р. інтегрувала дитячу реабілітацію та акцент на військових викликах

11 серпня 2011р. колишній міністр у справах сім'ї, молоді та спорту Ю. Павленко був призначений першим Уповноваженим. За його головування інституція сформувала регіональний рейтинг дотримання прав дитини (Харківщина посіла 4-те місце за підсумками 2012 р.) та ініціювала Рік дитячої творчості-2013, привернувши увагу до сімейних форм виховання. Ю. Павленко також започаткував щорічний тематичний звіт («Захист прав дитини: підсумки першого року...»), заклавши практику публічної звітності. Однак обмежений інституційний важель і відсутність власного бюджетного рядка стримували реалізацію рекомендацій, про що свідчили й критикуючі інтерв'ю самого посадовця.

Громадський активіст і засновник мережі «Save Ukraine» М. Кулеба, призначений на посаду Уповноваженого 17 грудня 2014р. переніс фокус на деінституалізацію: під його керівництвом розроблено Національну стратегію

реформування системи інституційного догляду 2017 – 2026 рр. М. Кулеба ініціював законодавчі зміни щодо протидії булінгу й удосконалення опіки над дітьми, які залишилися без батьківського піклування. Як координатор урядово-громадської платформи, він запустив пілоти Barnahus-моделі «дружнього до дитини» правосуддя й реагував на наслідки конфлікту на Донбасі (евакуація дитбудинків, психологічна підтримка). До кінця каденції команда М. Кулеби повернула 565 дітей із Росії та тимчасово окупованих територій, що становило 55 % усіх повернутих на той момент. 15 червня 2021 р. його звільнено за власним бажанням, щоби зосередитися на громадській роботі.

Уповноваженою третьої каденції з 15 червня 2021 р. Дар'я Герасимчук. У новій структурі Офісу Президента радниця-уповноважена поєднала захист прав дитини з питаннями реабілітації. Повномасштабне вторгнення РФ радикально змінило порядок денний: пріоритетом стали пошук, повернення та реінтеграція депортованих українських дітей. На платформі Bring Kids Back UA, презентованій 31 травня 2023 р., закладено шість блоків дій – від ідентифікації до психологічного супроводу. Станом на березень 2025 р. вдалося повернути 1 223 дитини з принаймні 20 тис. ідентифікованих випадків депортації. Окрім операційних груп у Польщі, Білорусі та країнах Балтії, Уповноважена розгорнула міжнародну адвокацію: 28 квітня 2023 р. вона поінформувала Радбез ООН про шість сценаріїв викрадення дітей Росією.

Уповноважений традиційно співпрацює з ВРУ, Кабінетом Міністрів (Мінсоцполітики, МОН, МВС), прокуратурою та омбудсманом-правозахисником ВР. Після 2022 р. створено міжвідомчу Координаційну раду з питань захисту дітей при ОП; партнерські ініціативи з Save Ukraine сприяють пошуку та логістичному супроводу дітей. Спільно з Радою Європи запущено проєкт оцінки child-friendly justice (2024 р.) та експертну групу міжнародного рівня для вдосконалення механізмів репатріації.

Ключовими викликами в діяльності Уповноваженого є:

- нормативна невизначеність після 2021 р.: скасування попереднього Положення без ухвалення нового профільного закону створює прогалину легітимації мандату;
- дублювання повноважень із парламентським Омбудсманом та Міністерством соціальної політики;
- фінансування й кадрова спроможність: відсутність окремої бюджетної програми обмежує оперативні можливості у кризових зонах;
- військові ризики: депортації, загибель і травматизація дітей у зоні бойових дій.

Натомість перспективними напрямками в діяльності даної інституції можна визначити наступні. Законодавче інституціоналізування Уповноваженого як самостійного органу зі статусом, аналогічним парламентському омбудсману, та власним кошторисом. Цифрова конвергенція: інтеграція кейс-менеджменту дітей (соціальні послуги, освіта, justice) до платформи «Дія Kids», що забезпечить єдину аналітику й попередження порушень у реальному часі. Розширення міжнародної правової коаліції на базі Bring Kids Back UA для уніфікації механізмів повернення дітей та санації психотравми. Посилення регіональної присутності через інститут уповноважених представників у кожній області, що допоможе скоротити час реагування на порушення прав дитини. Гарантоване фінансування реабілітаційних програм та підготовка фахівців Barnahus-формату з урахуванням військової психотравми.

Таким чином, за три каденції Уповноважений пройшов шлях від консультативного органу, орієнтованого на сімейні форми та позашкільця, до кризового штабу на перехресті міжнародного гуманітарного права, реабілітації та повернення депортованих дітей. Подальша ефективність інституції залежить від її нормативної стабілізації, ресурсної підтримки й глибокої інтеграції в національну систему захисту дітей, що є особливо важливим у контексті триваючої російсько-української війни.

У 2010-х роках діяльність органів виконавчої влади в цій сфері набула

більшій системності. Було прийнято низку ключових стратегічних документів, зокрема Національну стратегію реформування системи інституційного догляду і виховання дітей на 2017–2026 роки, яка передбачала перехід від системи інтернатів до сімейних та наближених до сімейних форм виховання. Міністерство соціальної політики стало провідним органом у сфері захисту прав дитини, зокрема у напрямках деінституціалізації, розвитку соціальних послуг, попередження насильства над дітьми. У цьому ж періоді активізувалася співпраця з міжнародними структурами (ЮНІСЕФ, Ради Європи, Європейського Союзу) та неурядовими організаціями, що дало змогу реалізовувати спільні програми захисту прав дітей, зокрема у сфері освіти, інклюзії, охорони здоров'я.

Від 2014 року, після початку збройного конфлікту на Донбасі та анексії Криму, державна система захисту прав дітей зіткнулася з новими викликами. До повноважень органів виконавчої влади було включено забезпечення прав дітей, які стали внутрішньо переміщеними особами, дітей, що втратили батьків у зоні бойових дій, а також дітей, що постраждали від насильства чи експлуатації. У відповідь урядом була затверджена низка антикризових програм, а також розгорнута система реєстрації та супроводу дітей, які постраждали внаслідок збройного конфлікту. Міністерство реінтеграції тимчасово окупованих територій, утворене у 2019 році, включило до своєї діяльності питання захисту дітей на деокупованих територіях та координацію гуманітарних ініціатив.

Період з 2022 року, коли почалася повномасштабна агресія Росії проти України, став надзвичайно драматичним для системи захисту прав дитини. Органи виконавчої влади – зокрема Міністерство соціальної політики, Міністерство освіти і науки, Міністерство охорони здоров'я, Міністерство юстиції, Національна соціальна сервісна служба – були змушені адаптувати свої функції до умов війни. Запроваджувалися мобільні групи соціально-психологічної допомоги, забезпечувався екстрений супровід дітей, які залишилися без батьківського піклування, налагоджувалися евакуаційні

механізми для дітей з інтернатів і закладів медичної допомоги. Активно впроваджувалися цифрові сервіси для реєстрації дітей, зокрема «єМалятко», «єОсвіта», «Дія», що дало змогу швидко реагувати на потреби дітей та родин у різних регіонах.

Особливо важливою стала міжвідомча взаємодія на національному та регіональному рівнях, що координувалася Кабінетом Міністрів через створення міжвідомчих координаційних рад, національних планів дій у сфері прав дитини, а також оперативне залучення громадських організацій до вирішення кризових ситуацій. При цьому державна система почала орієнтуватися на принципи ризик-менеджменту, профілактики порушень прав, раннього втручання та розвитку індивідуального підходу до дитини.

Станом на 2025 рік органи виконавчої влади України мають складну, але водночас гнучку систему реалізації політики захисту прав дитини, яка базується на принципах децентралізації, цифровізації, міжвідомчої співпраці, орієнтації на найкращі інтереси дитини та інклюзивності. Попри величезні виклики, пов'язані з війною, Україна продовжує впроваджувати стандарти Європейського Союзу та ООН у сфері охорони дитинства, зокрема у контексті євроінтеграції. Серед головних завдань на найближче майбутнє – повернення депортованих дітей, розширення системи сімейних форм виховання, цифровізація послуг та реінтеграція дітей, постраждалих від війни, у мирне життя. Отже, діяльність органів виконавчої влади у сфері захисту прав дітей в Україні у 1991-2025 роках пройшла складний шлях від фрагментарного адміністрування до системної, стратегічної та гнучкої політики, що реагує на соціальні, безпекові й гуманітарні виклики сучасності.

Висновки до першого розділу

За понад три десятиліття незалежності України вже можна чітко простежити еволюцію інституційних засад державного управління у сфері забезпечення прав дитини. Цей процес формувався хвилями, кожна з яких відображала ширші політичні, соціальні й безпекові трансформації держави й

водночас поглиблювала спроможність публічної влади діяти в інтересах дитини. Перший етап (1991 – 1996 рр.) - етап політико-правового самовизначення – розпочався з ратифікації Конвенції ООН про права дитини 27 лютого 1991 р., що одразу інтегрувала міжнародні стандарти до національної правової системи та задала вектор усім подальшим реформам. Конституція України 1996 р. закріпила безумовний державний обов'язок захищати сім'ю, дитинство й материнство (статті 51-53), тим самим конституційно підвівши фундамент під спеціалізовану політику у сфері дитячих прав. На інституційному рівні тоді ж з'явилися перші профільні структури в системі Мінсоцполітики й Міністерства освіти, покликані координувати реалізацію конвенційних норм, однак вони діяли переважно як міжвідомчі відділи без самостійних повноважень.

Другий етап (1997 – 2004 рр.) можна означити як період кодифікації та розбудови базового секторного законодавства. Ключову роль відіграв Закон «Про охорону дитинства» (2001 р.), що вперше системно визначив принципи державної політики щодо захисту дитини й окреслив компетенцію центральних і місцевих органів влади. Йому на підтримку було ухвалено Сімейний кодекс (2002 р.), який установив правовий режим сімейного виховання, усиновлення й опіки, а також закріпив механізми участі дитини у вирішенні питань, що її стосуються. Закон «Про соціальні послуги» (2003 р.) урегулював надання адресної підтримки сім'ям із дітьми та започаткував мережу центрів соціальних служб для дітей, молоді та сім'ї, перевівши частину функцій із міністерського рівня «ближче до громади». На кінець цього етапу Україна перейшла від фрагментарних відомчих програм до інтегрованого бачення дитячої політики як міжсекторальної.

Третій етап (2005 – 2013 рр.) – фаза європеїзації та утворення спеціалізованих органів. Після Помаранчевої революції держава взяла курс на синхронізацію з європейськими стандартами: у 2009 р. ухвалено Загальнодержавну програму «Національний план дій щодо реалізації Конвенції ООН про права дитини» до 2016 р., що запровадила стандартизовану систему

індикаторів результативності та бюджетну прив'язку до кожного заходу. Указ Президента № 811/2011 інституалізував посаду Уповноваженого Президента з прав дитини (дитячого омбудсмана) з повноваженнями моніторингу, законодавчої ініціативи та персонального реагування на порушення прав дитини. У цей же час було реорганізовано Державний департамент з усиновлення й захисту прав дитини у Державну службу у справах дітей, що дозволило вперше звести кадри, контроль і методичний супровід під одним дахом центрального органу виконавчої влади.

Четвертий етап (2014 – 2019 рр.) характеризувався одночасно безпрецедентним безпековим викликом та інституційним оновленням. Російська агресія 2014 р. спричинила масове переміщення дітей, підштовхнувши уряд до створення моделі «дитячого захисту в кризі». Ухвалений 2015 р. Закон «Про Національну поліцію» закріпив спеціальний підрозділ ювенальної превенції й передбачив принцип «дитина-орієнтованої» поліцейської діяльності.

У 2017 р. Кабінет Міністрів затвердив Національну стратегію реформування системи інституційного догляду та виховання дітей на 2017-2026 рр. (постанова № 526-р), чітко встановивши ціль перейти від радянської моделі інтернатів до сімейних та громадських форм виховання. Того ж року набрав чинності Закон «Про запобігання та протидію домашньому насильству», який уперше визнав дитину не тільки суб'єктом захисту, а й окремою категорією потерпілих (зокрема, для дітей-свідків насильства). Децентралізаційна реформа передала повноваження з опіки та соціальних послуг об'єднаним територіальним громадам, що змусило вибудовувати нові горизонтальні ланцюги між державою й місцевим самоврядуванням.

П'ятий етап (2020 – 2025 рр.) – цифровізація, стійкість і воєнна адаптація – започаткував принцип «соціальних сервісів без стін». У 2020 р. на порталі та в застосунку «Дія» з'явилась комплексна послуга eМалюток, що об'єднала десять реєстраційних та соціальних процедур після народження дитини й довела, що державне управління дитячими правами може бути проактивним і

цифровим. Пандемія COVID-19 та повномасштабне вторгнення 2022 р. перевірили нову систему на міцність: 17 березня 2022 р. уряд утворив

Координаційний штаб з питань захисту прав дитини в умовах воєнного стану (постанова № 302), наділивши його межвідомчим мандатом оперативно евакуювати дітей-сиріт і контролювати їхню безпеку за кордоном. Паралельно розбудовувалися стратегічні рамки післявоєнної модернізації: у листопаді 2024 р. Кабінет Міністрів схвалив Стратегію забезпечення права кожної дитини зростати в сімейному оточенні на 2024-2028 рр., яка інтегрувала принципи Європейської дитячої гарантії, акцент на деінституціалізації та цифровому кейс-менеджменті.

Таким чином, нормативно-правові та інституційні засади державного управління у сфері прав дитини в Україні пройшли шлях від формального приєднання до міжнародних конвенцій до створення комплексної, багаторівневої та діджитал-орієнтованої системи. Кожен етап—конституційне закріплення, кодифікація, європейська інтеграція, кризове переосмислення та цифрова трансформація – поступово розширював мережу акторів, поглиблював міжсекторальну координацію та зміщував наголос із захисту «вразливої» дитини до утвердження дитини як активного суб'єкта прав. Попри воєнні виклики, на 2025 р. Україна вже володіє необхідними правовими інструментами, інституціями й технологіями, аби забезпечити не лише виживання, а й повноцінний розвиток кожної дитини—питання залишається у стабільному ресурсному наповненні й невинному контролі за виконанням ухвалених стратегій. Після проголошення незалежності у 1991 р. захист прав дитини став для України одним із маркерів наближення до європейських стандартів прав людини. З 1991 р. Україна пройшла шлях від мінімального нормативного забезпечення до багаторівневої системи законів, стратегій і інституцій. Однак повномасштабна агресія РФ створила безпрецедентні виклики, які оголили системні слабкі місця – від навчання у безпеці до ювенальної юстиції. Подальшому прогресу критично потрібні консолідоване лідерство уряду, стабільне фінансування й тісне партнерство з міжнародними

структурами. Війна зробила захист дітей питанням національної безпеки, але водночас стимулювала швидке ухвалення стратегічних рішень 2024-2025 рр., покликаних гарантувати право кожної дитини на сім'ю та безпечне дитинство.

РОЗДІЛ 2. СУЧАСНИЙ СТАН ПУБЛІЧНОГО УПРАВЛІННЯ ЗАХИСТОМ ПРАВ ДІТЕЙ

2.1 Роль органів публічної влади у захисті прав дітей в умовах повномасштабної війни

Початок повномасштабного вторгнення в Україну актуалізував проблему захисту прав дітей, став справжньою перевіркою міцності та ефективності для відповідної підсистеми публічного управління. Відзначимо, що саме напередодні російсько-української війни в ній відбувалися значні зрушення інституційного та нормативно-правового характеру [102-104; 121]. Як завжди потужно та ефективно в цій площині продовжували роботу відповідні підрозділи Секретаріату Уповноваженого ВРУ з прав людини [160]. Також, у 2021р. указом Президента України було переформатовано посаду так званого «дитячого омбудсмана» [114]. Зауважимо, що саме найменування має скоріше медійне звучання, але не законодавчо закріплене, адже офіційна назва даної посади: радник – уповноважений Президента України з прав дитини та дитячої реабілітації (Д. Герасимчук).

Діяльність радниці-уповноваженої в складних умовах воєнного стану заслуговує на високу оцінку, разом з тим, варто наголосити на кількох актуальних завданнях, вирішення яких лише посилить позиції даного елемента системи захисту прав дітей. По-перше, у відкритому доступі відсутнє положення про радника-уповноваженого, що унеможливорює ознайомлення з його завданнями та повноваженнями. При цьому, ті положення що регулювали функціонування двох попередніх дитячих омбудсманів (з Ю.Павленка з 2011р., М.Кулеби з 2014р.) скасовані указом чинного президента від 27.09.2021р. По-друге, радниця-уповноважена не має власного сайту, натомість послуговуючись сторінкою у Facebook.

На нашу думку, активність в соціальних мережах може бути дієвим доповненням до офіційного інтернет-ресурсу, але не підмінювати його. В якості

прикладу якісного, регулярного та змістовного висвітлення діяльності аналогічної інституції можна запропонувати інтернет-сайти освітнього омбудсмана України (С. Горбачов, с 2024р. – Н. Левчик) та Уповноваженого ВРУ з прав людини (Д. Лубінець). По-третє, як чинна «дитяча омбудсмен», так і її попередник не оприлюднювали звітів про свою діяльність, що не дає можливості ані ознайомитися із усім спектром їх роботи, ані оцінити її.

Безперечно позитивним актом у 2020р. став початок активної діяльності Національної соціальної сервісної служби [82]. Серед її основних завдань задекларовано захист прав дітей, здійснення державного контролю за дотриманням вимог законодавства під час надання соціальної підтримки та за дотриманням прав дітей, що набуває особливого значення в умовах російсько-української війни, коли випадки обмеження та ігнорування законних прав дітей набувають поширеного характеру. Разом з тим, абсолютна більшість повноважень даного ЦОВВ стосуються питань соціального захисту населення: субсидій, захисту прав ВПО, опіки над безпритульними особами, ресоціалізації засуджених тощо.

На надмірну строкатість повноважень, а значить і підвищені ризики неефективності роботи даної інституції звертали увагу представники Верховної Ради України ще у 2021р. Так, на засіданні комітету з питань інформаційної та гуманітарної політики ВРУ від 22.09.2021р. було ініційовано звернення до КМУ з ініціативою щодо створення єдиного центрального органу виконавчої влади – Державної служби України у справах дітей [120]. Тож із початком у 2023р. повноцінної роботи окремого ЦОВВ у справах дітей, саме до нього перейшла значна частина повноважень, що стосуються саме цієї вікової категорії.

Серед найбільш цитованих дослідників обраної проблеми варто назвати О. Бурлаку, В. Закриницьку, Н. Коломoeць, О. Кудрявцеву, Б. Левківського, О. Марцеляка, В. Стешенка. Переважна більшість цих науковців – фахівці-юристи, котрі розглядають правову природу та механізми захисту прав дітей, в т.ч. і за допомогою впровадження інституту спеціалізованого «дитячого омбудсмана». Серед представників науки державного управління, які вивчають обране

питання, варто назвати В. Бульбу, Л. Величко, К. Дубовик, М. Кравченко, О. Кулініча, В. Сичову. На окрему увагу заслуговують ґрунтовні праці таких авторитетних дослідників проблеми захисту прав неповнолітніх як А. Дакал та Л. Кривачук.

Для визначення кількісних характеристик даної проблеми непересічне значення мають аналітичні та звітні матеріали підрозділів Ювенальної поліції України, Державної судової адміністрації України, Державного інституту сімейної та молодіжної політики, Інституту демографії та соціальних досліджень НАН України. Цікавим джерелом з історії формування інституційних засад захисту прав дітей є стенограми засідань профільних комітетів Верховної Ради України, а також матеріали парламентських слухань.

Жоден з комітетів Верховної Ради України не має серед предметів свого відання «захист прав дітей», «формування державної політики щодо дітей», «соціальний захист дітей» тощо [112]. Показово, що до відання Комітету ВРУ з питань освіти, науки та інновацій входить, серед іншого, «правовий статус та соціальний захист наукових, педагогічних і науково-педагогічних працівників», проте про здобувачів загальної середньої освіти, згадки немає. При цьому, в структурі комітету є підкомітет з питань раннього розвитку та дошкільної освіти, а також підкомітет з питань загальної середньої, інклюзивної освіти та освіти на тимчасово окупованих територіях. Тож було б доречним внести зміни до профільної постанови ВРУ та доповнити перелік предметів відання комітету.

Комітет з питань молоді та спорту має серед предметів «державну молодіжну політику», а в структурі – підкомітет з питань державної молодіжної політики. Зауважимо, що громадянин України у віці від 14 до 18 років потрапляє одночасно в категорії і «дитина», і «молодь». Так, згідно ст. 1 Закону «Про охорону дитинства», дитина – це особа віком до 18 років, а відповідно до Закону «Про основні засади молодіжної політики», молододою особою є людина від 14 до 35 років.

Проте, найбільш активно в справі захисту прав дітей діє Комітет з питань

гуманітарної та інформаційної політики ВРУ, в структурі якого функціонує підкомітет у справах сім'ї та дітей. До предметів його відання, серед іншого, відноситься: державна політика у сфері сімейно-шлюбних відносин; державна політика сприяння становленню інституту сім'ї, забезпечення надання державної допомоги сім'ям з дітьми, захисту безпритульних дітей, оздоровлення та відпочинку дітей [4]. Не дивлячись на надзвичайно широке проблемне коло (від питань інформаційної безпеки та аудіовізуального ринку до туристичної діяльності та захисту культурної спадщини), з яким має справу комітет, він є, фактично, провідним в площині вироблення державної політики щодо дітей.

Саме в цьому комітеті працює перший в історії України уповноважений Президента України з питань дітей Ю. Павленко, котрий обіймав цю посаду у 2011-2014рр. Ще у 2021р. член цього комітету – народний депутат П. Сушко, був обраний співголовою Тимчасової слідчої комісії ВРУ з питань розслідування випадків та причин порушення прав дитини під час здійснення децентралізації повноважень з питань охорони дитинства, реформування системи закладів інституційного догляду та виховання, реалізації права дитини на сімейне виховання та усиновлення, розвитку (модернізації) соціальних послуг [108].

Одним з вагомих наслідків діяльності цієї ТСК була активізація роботи КМУ із створення Державної служби України в справах дітей. Перші кроки з її утворення були зроблені у 2021-2022р., але початок повномасштабного вторгнення загальмував процес формування центрального органу виконавчої влади, відповідального за реалізацію державної політики у сфері захисту прав дітей, соціальної підтримки сімей з дітьми, оздоровлення та відпочинку дітей, розвитку сімейних форм виховання та усиновлення. Втім, з 29.09.2023р. Державна служба в справах дітей (ДССД) розпочала свою роботу [16]. Не зважаючи на порівняно не тривалий період діяльності ДССД, можна зробити окремі висновки щодо результативності її роботи. Створення Служби дало можливість розвантажити Національну соціальну сервісну службу України,

позбавивши її невластивих напрямів діяльності. Вже на першому етапі роботи частина повноважень, а також кадрових, фінансових та інформаційних ресурсів, була передана від НССС до ДССД. Показовим в цьому контексті може бути спільний наказ обох установ від 16.10.2024 № 78/ос/161-ос «Про приймання-передавання анкет дітей, які можуть бути усиновлені, особових справ громадян України, які проживають за межами України, та іноземців, які бажають усиновити дитину, що проживає в Україні, документації з усиновлення».

Діяльність Служби широко висвітлюється в соціальних мережах, при цьому зацікавленому читачу пропонуються не «сухі» статистичні дані, але якісно візуалізовані факти. Підготовлено, оприлюднено та публічно презентовано перший річний звіт про роботу Служби у 2024р. Проактивну медійну позицію займає чинний голова Служби, котрий особисто дає пояснення з найбільш актуальних проблем в діяльності ДССД. Служба має змістовну та офіційну сторінку у Facebook, сторінку в Instagram, а також офіційний канал на YouTube. Важливо використовувати інтерактивний потенціал згаданих каналів інформації, не лише повідомляючи громадян про діяльність Служби та її актуальні сервіси, але й ініціювати зворотній зв'язок. Це дозволить не лише швидко реагувати на запити населення, але й отримувати думки громадян щодо якості та своєчасності надання послуг.

Окремі ініціативи Служби спрямовані на подолання патерналістського ставлення до держави з боку навіть таких соціальних верств населення як діти-сироти та діти позбавлені батьківського піклування. Зокрема, Службою розробляються підходи щодо посилення конкурентоспроможності молодих осіб на ринку праці, створення умов для отримання ними першого офіційного робочого місця.

Наголосимо на викликах, що стоять перед новоствореною Службою: посилення кадрового потенціалу центрального, регіональних та місцевих підрозділів; імплементація положень низки діючих засадничих документів загальнодержавного значення, наприклад: Національної стратегії зі створення

безбар'єрного простору; Стратегії забезпечення права кожної дитини в Україні на зростання в сімейному оточенні на 2024-2028 роки; Стратегії Ради Європи з прав дитини на 2022-2027 рр.: «Права дитини на практиці: від стабільної реалізації до спільного новаторства»; моніторинг стану перебування за кордоном дітей, які були евакуйовані у складі інтернатних закладів за межі України; розвиток системи патронату, посилення методичного та іншого ресурсного забезпечення патронатних родин як альтернативи соціальному сирітству, бездоглядності тощо.

Відкритим залишається питання щодо створення інституції спеціалізованого дитячого омбудсмана [3; 72]. На користь запровадження такої посади говорять наступні чинники:

- висока актуальність, значний обсяг проблем, вирішення яких може бути віднесене до компетентності омбудсмана;
- наявність відповідного позитивного закордонного досвіду;
- унікальність викликів, що постали перед воюючою Україною в частині захисту прав дітей;
- усвідомлення того, що закінчення війни не лише не знімає, але й актуалізує певні складові проблеми, зокрема, повернення українських дітей з території країни-агресора;
- потреба в ефективній координації дій вже існуючих профільних інституцій: соціальних та освітніх закладів та установ, ювенальних прокурорів, відповідних підрозділів Національної поліції, громадських організацій, міжнародних організацій, благодійних фондів тощо.

Обов'язковими умовами ефективності роботи дитячого омбудсмана мають стати значний обсяг повноважень та прав, реалізація яких, в свою чергу, вимагатиме потужного ресурсного забезпечення. Серед потенційних джерел фінансування можуть бути не лише кошти державного бюджету, але й допомога міжнародних організацій та урядів закордонних країн. Наприклад, діяльність українського Урядового уповноваженого з питань гендерної політики фінансується за кошти Швеції.

Має бути створена служба/офіс дитячого омбудсмана, яка буде складатися з фахівців в галузі міжнародного права, соціальної роботи, психології та педагогіки, ювенальної юстиції, освіти, медіа комунікації тощо. Чисельність такої служби має бути адекватною покладеним на неї завданням, також бажаним є утворення її регіональних представництво, або принаймні закріплення певних регіонів за працівниками головного офісу служби. Перспективним також вбачаємо створення в регіонах України мережі радників/консультантів служби дитячого омбудсмана з числа активістів громадських організацій, які могли б виконувати свою роботу «pro bono».

Наголосимо, що утворення посади/офісу «дитячого омбудсмана» має бути частиною загальної модернізації інституційного забезпечення прав дітей. Наприклад, не доречним є одночасне існування дитячого омбудсмана, радника-уповноваженого президента України з прав дитини та дитячої реабілітації, а також відповідних підрозділів секретаріату Уповноваженого ВРУ з прав людини.

Перспективним напрямом діяльності органів публічної влади має стати захист соціальних прав дітей. Наприклад, права користатися благами соціального забезпечення, а також права на рівень життя, необхідний для фізичного, розумового, духовного, морального і соціального розвитку. Особливо гостро захисту цих прав потребують діти воїнів, загиблих під час бойових дій.

Військовослужбовці та члени їх родин є єдиною категорією населення, необхідність соціального захисту якої окремо задекларована в Основному законі. Згідно ч.5 ст.17 Конституції: «Держава забезпечує соціальний захист громадян України, які перебувають на службі в ЗСУ..., а також членів їх сімей». Починаючи з 2014р. система соціального захисту членів сімей військовослужбовців постійно вдосконалюється, намагаючись адекватно реагувати на виклики часу, ключовим з яких стало повномасштабне вторгнення в Україну 24.02.2022р. А вже за чотири доби – 28.02.2022р., КМУ було прийнято Постанову, що визначає принципові засади соціальних виплат

родинам військовослужбовців в умовах воєнного стану [99].

В даному матеріалі буде розглянуто ту складову діяльності органів публічної влади, що стосується забезпечення права дітей загиблого воїна сил оборони України на отримання одноразової грошової допомоги (ОГД). І хоча порядок її нарахування та отримання ретельно прописаний в Наказі Міністерства оборони України (МОУ) від 25.01.2023р., практична реалізація цього акту потребує подальшого вдосконалення [3]. Тим більше, що в другій половині 2022р. в законодавстві відбулися зміни, неоднозначно сприйняті не лише потенційними отримувачами ОГД, але й фахівцями-юристами [94].

Зауважимо, що наявна мережа органів та установ соціального захисту населення фактично не має відношення до нарахування, адміністрування, а також до здійснення контролю за використанням ОГД. Тут ми свідомо уникаємо поняття «контролю за цільовим використанням ОГД», адже воно по відношенню до цієї виплати не регламентоване. Тобто, на відміну від низки інших державних соціальних виплат, визначення призначення ОГД відсутнє в правовому полі. Так, відповідно до ст. 16 профільного закону: «Одноразова грошова допомога у разі загибелі (смерті)... військовослужбовців... - гарантована державою виплата, що здійснюється особам, які згідно з цим Законом мають право на її отримання» [4].

Згідно діючого законодавства, в даному випадку єдиним уповноваженим органом є Міністерство оборони України і саме до районного/міського Територіального центру комплектування та соціальної підтримки (ТЦКСП) має звертатися із заявою особа, що претендує на отримання ОГД [3]. На наш погляд, таке відсторонення органів соціального захисту населення не є обґрунтованим, особливо в частині здійснення подальшої соціальної підтримки членів родин загиблих військовослужбовців. Очевидно, що значна частина цих родин все одно з плином часу опиниться в центрі уваги соціальних служб місцевого рівня, але вже як отримувачі інших, належних їм соціальних допомог.

Плюралізація сімейних відносин, поява та поширення альтернативних форм шлюбу, актуалізує завдання захисту прав тих дітей, які народилися в

батьків, котрі на момент загибелі одного з них не перебували в офіційно зареєстрованому шлюбі. Потенційно конфліктогенними, такими, що потребують ретельного унормування, є й ті випадки, коли захисник на момент смерті перебував у повторному (повторних) шлюбі, в кожному з яких в нього були рідні та/або всиновлені діти. Ще одне надзвичайно гостре питання, це забезпечення соціальних прав тих дітей воїна, які народилися вже після його загибелі, а також дітей, котрі досягли повноліття до моменту загибелі батька/матері.

Представники останньої категорії, згідно законодавчих змін від 29.07.2022р., були видалені з переліку тих осіб, котрі можуть претендувати на отримання ОГД, що, на наше переконання, не є до кінця обґрунтованим рішенням. Напевне, законодавець керувався при цьому нормою ч.2 ст.51 Конституції, у відповідності до якої батьки зобов'язані утримувати дітей до їх повноліття, таким чином синхронізувавши повноліття та здатність вести самостійне життя. Проте, результати соціально-демографічних обстежень доводять критичну залежність молодих українців від батьківської допомоги, особливо для тих з них, хто навчається у ЗВО. Така позиція законодавців фактично позбавляє дорослих дітей воїна перспектив захисту своїх прав в судовому порядку.

З низки причин, зробити чітку вікову характеристику загиблих на даний час не уявляється можливим, проте, навіть без ретельного демографічного аналізу можна передбачити, що загальна кількість дорослих дітей в їх родинях порівняно не велика. Варто пригадати і принципи соціальної справедливості, що очевидно порушені у даному випадку, адже виключивши з кола можливих отримувачів ОГД повнолітніх дітей, парламентарі залишили в ньому батьків воїна, незалежно від їх віку, ступеня працездатності та, в решті-решт, їх ролі у вихованні та становленні загиблого захисника.

Отже, варто розглянути можливість повернення повнолітніх дітей до числа тих осіб, котрі можуть розраховувати на отримання своєї частки ОГД, як це і було передбачено Законом України «Про соціальний і правовий захист

військовослужбовців та членів їх сімей» до липня 2022р. З урахуванням надзвичайних бюджетних обмежень, що несе Україна під час війни, можна розглянути впровадження компромісного варіанту, що передбачатиме підняття верхньої вікової межі потенційних отримувачів з 18 до 23 років, за аналогією з показниками, що використовуються при визначенні параметрів державної підтримки дітей-сиріт.

Надання правової допомоги тим сім'ям загиблих захисників, що мають неповнолітніх дітей, повинно стати одним з перспективних напрямів взаємодії органів публічної влади та «третього сектору». Станом на весну 2023р. інформаційний простір наповнений відомостями про надання юридичних консультацій родинам загиблих воїнів, але більшість з цих пропозицій висувають приватні адвокатські бюро, послуги яких мають комерційний характер. Показово, що рекламуючи себе, такі приватні компанії акцентують увагу на традиційних недоліках вітчизняної бюрократичної машини: неповороткість, негнучкість, тривалість прийняття ключових рішень, надмірна складність окремих адміністративних процедур тощо.

Отже, чим більш явними та поширеними будуть вищенаведені прояви, тим частіше громадяни звертатимуться за допомогою до приватних юридичних фірм, небажаючи витратити час та інші ресурси на з'ясування стосунків з органами публічної влади в особі ТЦКСП, органів РАЦС тощо. Ми не схильні демонізувати подібні практики, адже здатність та готовність громадянина до захисту своїх прав в судовому порядку є ознакою демократичності держави та правової зрілості суспільства. Відзначимо лише, що державі варто заохочувати надання юридичної допомоги родинам захисників «pro bono», залучивши до цього процесу існуючу мережу «юридичних клінік», що існує при правничих ЗВО України.

Повноцінними партнерами публічної влади можуть стати і правозахисні організації, а також ГО гуманітарного спрямування. Свою роль може і повинен зіграти Секретаріат Омбудсмена України, при чому вона має бути не реактивною, але проактивною, адже за відсутності бажання та/або можливості

забезпечити права дітей з боку їх офіційних представників, дитина фактично позбавлена можливості захисту.

Важливо проводити просвітницьку діяльність не лише щодо отримання ОГД, але й розумного розпорядження нею з використанням всіх наявних правових, економічних та інших ефективних та легальних інструментів. Наприклад, якщо право на виплату має умовна родина, в складі матері (вдови) та двох неповнолітніх дітей, то кожна дитина отримує рівну частину з першого траншу від загальної суми ($1/5$ від 15млн. грн. = 3 млн.), тобто – 1 млн. грн. Отже, в розпорядженні матері одночасно опиняється дуже значний фінансовий ресурс, що може бути витрачений на її власний розсуд, адже, нагадаємо, жодних інструментів контролю за цими грошми, після перерахування їх на рахунок заявника, законодавцем не передбачено.

З урахуванням вищенаведеного, актуальним завданням є популяризація таких економічних інструментів забезпечення соціальних прав дітей, як, наприклад, різноманітні банківські продукти, депозитні внески, іпотечні/житлові продукти тощо. Зацікавленість у впровадженні цих ініціатив для країни важлива ще й тому, що найбільші та найпопулярніші банківські мережі належать державі (Приватбанк, Ощадбанк). Таким чином, розміщення частки ОГД, що належить неповнолітнім дітям загиблого, в якості внеску в банківській установі сприятиме економічному розвитку, а самі гроші перебуватимуть у порівняно безпечних та захищених умовах. Зазначимо, що слабким місцем даного варіанту є інфляційні процеси, тож його економічна складова потребує ретельного опрацювання.

Таким чином, навіть в умовах воєнного стану на захист прав дитини спрямовано масштабні та тривалі проекти з проблематики освіти та соціальної підтримки, особистої безпеки та запобіганню булінгу тощо. Серед таких можна назвати: «Спеціаліст з безпеки в освітньому середовищі», творчій проект для дітей та молоді «Україна майбутнього», «Розширення можливостей правоохоронних органів у подоланні насильства щодо дітей в Інтернеті», проекти ЮНІСЕФ «Поруч», «Захист прав дітей під час війни», «Соціальна

інфраструктура для внутрішньо переміщених родин», програма Фонду «Відродження» «Гуманітарна солідарність», потужний та тривалий проект за підтримки GIZ «Право на сім'ю: усунення системних прогалин – підтримка реформи системи захисту дітей в Албанії, Білорусії, Вірменії, Північній Македонії та Україні».

Реалізацією наведених та багатьох інших проектів, спрямованих на захист прав дітей, займаються десятки недержавних організацій, громадських об'єднань та соціальних ініціатив. Отже, дослідження ефективності цих проектів у справі забезпечення прав дітей в умовах воєнного стану, а також популяризація кращих зразків взаємодії органів публічної влади та представників «третього сектору», можуть стати предметом перспективних подальших досліджень.

Не зважаючи на широку мережу органів та установ, що покликані захищати права дитини, між цими органами відсутня як горизонтальна, так і вертикальна координація та ефективна взаємодія, а також існують інші слабкі місця, зокрема: Державна служба в справах дітей може координувати окремі складові діяльності Служб в справах дітей місцевого рівня, але не має на них прямого впливу. Це призводить до авторитарних проявів з боку окремих голів територіальних громад, які не вважають за необхідне створювати та ресурсно забезпечувати місцеві Служби в справах дітей, що особливо актуально в деокупованих громадах, а також громадах, які прийняли значну кількість дітей ВПО.

Освітній омбудсмен України не має регіональних представництв своєї Служби, що перешкоджає йому здійснювати моніторинг дотримання прав дітей – учасників освітнього процесу [70]. Як показує досвід Уповноваженого ВРУ з прав людини, саме регулярний моніторинг є одним з ефективних засобів контролю за дотриманням прав громадян.

Значна кількість органів мають статус консультативно-дорадчих, тобто є вразливими від політичної кон'юнктури та політичної волі керівництва держави. У випадку зміни пріоритетів ці органи можуть бути розпущеними, що

негативно позначиться на сталості та системності публічної політики захисту прав дітей.

Потребує унормування термінологічна складова проблеми. Наприклад, постійно вживане поняття «діти війни» (див. наприклад сайт saveschools.in.ua), покликане характеризувати становище неповнолітніх громадян в умовах російської агресії, в чинному законодавстві має абсолютно інше значення і стосується осіб, котрим було менше 18 років станом на день закінчення Другої світової війни – 2 вересня 1945р. Таким чином, одним терміном в інформаційному просторі іменуються особи із щонайменше семидесятирічною різницею у віці. У зв'язку з цим, секретаріату українського омбудсмена у співпраці з громадськими організаціями варто підготувати інформаційно-роз'яснювальні матеріали під робочою назвою «Як правильно писати про дітей в умовах війни».

Для посилення ефективності взаємодії органів виконавчої влади та органів місцевого самоврядування запропоновано зосередити проблематику прав дітей в межах одного комітету Верховної Ради України із обов'язковою фіксацією в переліку предметів відання комітету такого предмету як «захист прав дітей» або «державна політика у сфері захисту прав дітей». Також необхідно посилити якісні та кількісні параметри моніторингу, що здійснюється Державною службою в справах дітей щодо діяльності органів виконавчої влади та органів місцевого самоврядування щодо забезпечення прав дітей. Без суттєвого збільшення кадрового потенціалу Служб в справах дітей та посилення їх ресурсного забезпечення, ці підрозділи територіальних громад залишаться дисфункціональними.

Після початку повномасштабного вторгнення РФ європейські держави надали тимчасовий захист понад 4 млн громадян України, близько третини з них – діти. Тому контроль за дотриманням їхніх прав став для України частиною стратегії національної безпеки й відновлення, а також ключовою умовою збереження зв'язку з державою та повернення у майбутньому.

На рівні центральної влади координацію здійснює Міністерство з питань

реінтеграції тимчасово окупованих територій, яке разом з Національним інформаційним бюро (НІБ) веде платформу «Діти війни». Портал акумулює повідомлення посольств, консулів, українських громад і міжнародних організацій про порушення прав, зникнення чи депортацію, автоматично передаючи дані до єдиного реєстру проваджень і допомагаючи організувати перевірку на місці.

Офіс Уповноваженого Верховної Ради з прав людини веде паралельний моніторинг: формує тематичні звіти, виїжджає з інспекційними місіями до Польщі, Німеччини, Чехії, Литви, оцінює умови проживання й доступ до соціальних послуг, а потім вносить уряду обов'язкові до розгляду подання. У щорічній доповіді за 2024 рік та спеціальному аналітичному звіті «Вимушене переміщення за кордон» порушення освіти, медичного супроводу й гарантій недискримінації визнаються пріоритетними.

Міністерство закордонних справ через мережу посольств і консульських установ веде оперативний облік скарг, реагує на випадки втручання в опіку та експлуатації, а у 2024 р. істотно модернізувало сервіс «e-Consul» і відкрило цілодобову гарячу лінію, що приймає також звернення щодо дітей. Дані з електронної черги, консульської реєстрації та телефонних звернень агрегуються в централізовану базу й передаються Мінсоцполітики та НІБ.

Право на освіту контролює Міністерство освіти і науки. Воно укладає з профільними відомствами країн перебування меморандуми про взаємне визнання навчальних результатів, а для дітей, які навчаються у місцевих школах, пропонує «українознавчий компонент» (5-8 годин на тиждень онлайн). У червні 2025 р. затверджено новий порядок дистанційного та екстернатного навчання, що спрощує зарахування й передбачає доступ до Всеукраїнської школи онлайн і платформи Ukrainian Studies.

Міністерство соціальної політики спільно з Національною соціальною сервісною службою та службами у справах дітей формують реєстр соціального супроводу неповнолітніх за кордоном. У березні 2025 р. Кабінет Міністрів ухвалив постанову № 335, що деталізує порядок періодичного моніторингу

умов проживання та реінтеграції, а від травня 2024 р. діє окрема програма безплатного оформлення паспортів для дітей-сиріт за кордоном. Контроль за виплатами й додержанням процедур покладено на Нацсоцслужбу.

Зовнішня верифікація відбувається через партнерства. Україна постачає дані до Порталу оперативної інформації УВКБ ООН, бере участь у щорічних оглядах Агенції ЄС з основних прав (FRA) та впроваджує тренінги Ради Європи для прокурорів і соціальних працівників щодо міжвідомчої взаємодії у справах дітей. Це дозволяє звіряти національну статистику з даними країн-приймачів і швидко реагувати на системні порушення.

Окрема ділянка контролю – повернення незаконно вивезених або розлучених з батьками дітей. НІБ спільно з МЗС передає підтверджені кейси через механізм Червоного Хреста й платформу міжнародного обміну Reunite-UA; дипломатичні канали фіксують кожен випадок, а після повернення кожній дитині складають індивідуальний план реінтеграції, за ходом якого стежать соціальні служби не менше трьох місяців.

Загалом система моніторингу спирається на поєднання цифрових реєстрів («Дія», «e-Consul», «Діти війни»), консульської та соціальної мереж, незалежного парламентського нагляду й міжнародних перевірок. Попри різні стандарти в країнах-приймачах, це дозволяє виявляти більшість проблем – від обмеження доступу до освіти до порушень опікунства – і оперативно ініціювати дипломатичні або юридичні дії. Наступним кроком уряд бачить інтеграцію даних у спільну з ЄС платформу Child Guarantee Tracker та розширення мобільних команд консулів, щоби права кожної української дитини залишалися під захистом незалежно від того, у якій європейській країні вона тимчасово мешкає.

Починаючи з 24 лютого 2022 р., повномасштабна агресія Російської Федерації кардинально змінила контекст, у якому українські територіальні громади забезпечують права та добробут дітей. Децентралізація, що тривала з 2014 р., поклала на місцевий рівень основну відповідальність за соціальні послуги, альтернативний догляд, освіту й безпеку неповнолітніх. Війна зробила

ці повноваження не лише ближчими до людей, а й критично важливими для виживання й розвитку підростаючого покоління.

Універсальна правова основа залишається незмінною: статті 3, 52 і 53 Конституції та Закон «Про місцеве самоврядування» (1997) закріплюють, що громади - через свої виконкоми та спеціалізовані служби - відповідають за охорону дитинства. Починаючи з 2020 р. ключовою стала також постанова КМУ № 585, яка зобов'язує органи опіки й піклування створювати індивідуальні плани захисту дітей у складних життєвих обставинах, - повноваження, що повною мірою перейшли до територіальних громад після ухвалення Закону «Про соціальні послуги» № 2671-IX (2019) і підзаконних актів до нього.

Воєнний стан зумовив низку термінових нормативних рішень. Постанова КМУ № 551 від 14 травня 2024 р. визначила процедуру виявлення та реінтеграції депортованих дітей, поклавши збір первинної інформації та супровід на служби у справах дітей громад. Одночасно урядовим розпорядженням № 1201-р від 2024 р. схвалено Стратегію забезпечення права кожної дитини зростати у сімейному середовищі (2024-2028 рр.), що робить громади базовими провайдерами сімейних форм виховання й підсилює їхню бюджетну відповідальність.

У 2025 р. реформу завершено передачею від райдержадміністрацій у громади справ з усиновлення та підтримки прийомних сімей (постанова КМУ № 528 та регіональні розпорядження). Такі кроки наблизили послуги до дітей і батьків-вихователів, але одночасно оголили дефіцит кадрових та фінансових ресурсів на місцях.

Сьогодні у переважній більшості територіальних громад діють: служба у справах дітей (структурний підрозділ виконкому); центр надання соціальних послуг (ЦНСП) або декілька спеціалізованих установ (центри психологічної підтримки, реабілітаційні, денні); комісія з питань захисту прав дитини, що ухвалює рішення про опіку, піклування, патронат тощо (правовий фундамент – постанова КМУ № 866). У воєнний час до цього набору додалися штаби

гуманітарного реагування при міських/сільських радах, консультативні «Спільно-хаби» ЮНІСЕФ-громада та спільні з військовими адміністраціями евакуаційні пункти.

Громади відповідають за облаштування укриттів у школах та дитсадках, організацію «зелених коридорів» для сімей з дітьми, координацію тимчасового розміщення внутрішньо переміщених осіб. За офіційними звітами Івано-Франківської ОВА, ОМС забезпечили обладнання 82 % навчальних закладів захисними спорудами до IV кв. 2024 р.

Через ЦНСП громади оформлюють допомогу на проживання ВПО, соціальні стипендії та програми «єДопомога». У партнерстві з ЮНІСЕФ реалізовано масові грошові виплати «Спільно»: понад 330 млн дол. США отримали сім'ї з трьома і більше дітьми та родини, де є діти з інвалідністю, причому верифікацію заявок і перерахування коштів на місцях здійснювали саме управління соцзахисту громад.

Передача функцій з усиновлення у 2025 р. змістила фокус на місцеві служби: вони ведуть Єдиний банк даних, проводять підготовку кандидатів і післяусиновлювальний супровід. Експеримент рівненських громад показав, що наближення рішення до дитини скоротило середній строк розгляду справи з 6-7 до 3-4 місяців, але водночас збільшило навантаження на одного фахівця служби до 90 справ на рік.

Узгоджуючись із рекомендаціями МОН і U-LEAD, місцеві ради забезпечують гібридний формат навчання (онлайн + офлайн в «безпечних школах») і фінансують психологічні служби. Програма «Діти і війна» від U-LEAD систематизувала зразки локальних протоколів щодо догляду й опіки під час бойових дій, які громади ухвалюють як власні положення. Постанова КМУ № 551 у 2024р. визначила, що саме громади через комісії з питань захисту прав дитини затверджують індивідуальні плани реінтеграції, організовують медичні й психосоціальні послуги, а також опіку чи патронат до повернення дитини в біологічну родину.

Органи місцевого самоврядування виступили головними бенефіціарами

допомоги ООН, ЮНІСЕФ, Terre des hommes, Save the Children та українських БФ. Формат «спів-фінансування» (40 % коштів громади, 60 % донорів) використано для створення понад 180 «Спільно-хабів», 230 безпечних майданчиків і мобільних команд, що надають правову та психологічну підтримку дітям у 17 областях.

Серед ключових викликів варто виокремити. Кадровий дефіцит: облізація та евакуація скоротили кількість фахівців у службах дітей майже на третину. Бюджетний пресинг: у 2023-2024 рр. громади спрямували до 45 % видатків на територіальну оборону й критичну інфраструктуру, скоротивши програми соціального захисту. ІТ-розрив: не всі громади інтегрувалися у модулі «Соціальна громада» та «Дія», що ускладнює міжвідомчий обмін даними про вразливих дітей. Нормативна колізійність: паралельне застосування військових директив і цивільного законодавства (наприклад, щодо евакуації дітей-сиріт) створює правову невизначеність для органів опіки.

Отже, органи місцевого самоврядування довели критичну спроможність бути «першою лінією» захисту дитинства під час війни. Їхня роль посилюється кожним нормативним кроком з децентралізації, але потребує системного підкріплення. Необхідно завершити цифрову інтеграцію модулів «Соціальна громада», «Дія» та Єдиної інформаційної системи соцсфери: без автоматичного обміну даними діти й сім'ї губляться між відомствами. Варто запровадити цільову державну субвенцію на дитячий захист у громадах воєнних та прифронтових областей, аби компенсувати перевищення навантаження на місцеві бюджети.

Потрібно розгорнути постійні програми підвищення кваліфікації для соцпрацівників і фахівців служб у справах дітей з акцентом на кризове втручання, повернення депортованих та роботу з травмою. Важливо уніфікувати військові та цивільні процедури евакуації, опіки та усиновлення шляхом спільних наказів МВС, Мінсоцполітики та МОН. Потрібно стимулювати міжмуніципальне співробітництво: гуртове фінансування спеціалізованих центрів і мобільних команд дозволяє громадам ділити витрати

та залучати донорські програми.

Таким чином, успішний захист прав дитини у воєнній Україні напряду залежить від того, наскільки швидко та ефективно органи місцевого самоврядування інтегрують правові, фінансові та кадрові ресурси, вибудовують партнерства й запровадять цифрові рішення. Підтримка центральної влади й міжнародних організацій лишається важливою, проте саме громади залишаються тим рівнем, де права дитини переходять із нормативних текстів у щоденну практику безпеки, турботи й розвитку.

2.2 Особливості становлення та розвитку профільних консультативно-дорадчих органів як суб'єктів публічної політики охорони дитинства

Після здобуття незалежності Україна взяла на себе міжнародні зобов'язання щодо захисту прав дітей, ратифікувавши у 1991 році Конвенцію ООН про права дитини. Це зумовило формування національної політики, спрямованої на забезпечення найкращих інтересів дитини, зокрема утвердження сім'ї як природного середовища для її розвитку. Важливу роль у цій політиці відіграють консультативно-дорадчі органи – спеціальні комісії, ради та штаби, що об'єднують представників державних органів, місцевого самоврядування, громадськості та експертів. Вони не мають самостійних владних повноважень, але забезпечують координацію, дорадчу підтримку й моніторинг у реалізації державної політики з питань захисту прав дітей. В параграфі дослідження розглянуто етапи становлення таких органів в Україні з 1991 року до сьогодні, їхню еволюцію та конкретні приклади діяльності. Особливу увагу приділено аналізу сучасних викликів (у тому числі викликів воєнного часу) та розробці практичних рекомендацій для вдосконалення роботи консультативно-дорадчих органів у сфері захисту прав дітей.

Перші роки незалежності заклали фундамент державної системи захисту прав дітей. У 1995 році було прийнято базовий Закон України “Про органи і

служби у справах дітей та спеціальні установи для дітей”, який визначив правові засади діяльності органів, відповідальних за соціальний захист дітей та профілактику правопорушень серед неповнолітніх. Цей закон фактично інституціалізував радянський досвід опіки над дітьми, але вже на нових принципах, узгоджених з Конвенцією ООН про права дитини. На його основі почали формуватися спеціалізовані *служби у справах дітей* у структурах місцевих державних адміністрацій та виконкомів, а також визначено систему *органів опіки і піклування*.

Важливим стратегічним кроком стала Національна програма “Діти України” (1996–2000), затверджена Указом Президента №63/96 від 18.01.1996 року. Ця програма окреслила основні напрями державної політики щодо дітей та заходи для її реалізації різними органами влади. Виконання Програми “Діти України” у другій половині 1990-х років активізувало розв’язання практичних проблем дитинства, сприяло розвитку законодавчої бази і виявило низку соціальних явищ, які потребували уваги (зростання випадків бездоглядності, сирітства, дитячої злочинності тощо). Програма наголосила на відповідальності органів опіки та піклування, що діяли на місцях, за вчасне виявлення проблемних сімей та захист дітей, а також рекомендувала посилювати міжвідомчу координацію на всіх рівнях. Саме тоді почали виникати перші координаційні та дорадчі механізми при місцевих органах влади у справах дітей, хоча формально вони ще не були закріплені як окремі консультативні органи.

Наприкінці 1990-х – на початку 2000-х з’являються міжвідомчі дорадчі ініціативи, спрямовані на окремі проблеми. Наприклад, у 1998 році при центральних органах виконавчої влади почала працювати *міжвідомча координаційна рада з питань ранньої реабілітації дітей-інвалідів* – дорадчий орган для координації зусиль у сфері допомоги дітям з інвалідністю (створена відповідно до постанови КМУ від 9 серпня 2001 р. № 627). Такі кроки свідчили про усвідомлення урядом необхідності міжсекторної співпраці і залучення експертів та громадськості для вирішення специфічних питань захисту дітей.

У 2000-х роках Україна продовжила вдосконалювати систему захисту дітей через створення спеціалізованих органів та механізмів координації. У 2001 році був прийнятий Закон України “Про охорону дитинства”, що визначив основи державних гарантій у цій сфері. Того ж року Указом Президента №42/2001 було затверджено додаткові заходи з виконання Національної програми “Діти України” на період до 2005 року. У зазначеному указі прямо підкреслювалась потреба посилення контролю за виконанням заходів та координації між центральними і місцевими органами виконавчої влади щодо поліпшення становища дітей. Це фактично дало поштовх до створення нових *консультативно-дорадчих рад* при різних державних структурах.

Особливу роль у другій половині 2000-х відіграло формування локальних консультативно-дорадчих комісій з питань захисту прав дитини. Постановою Кабінету Міністрів України №866 від 24.09.2008 р. було затверджено Типове положення про комісію з питань захисту прав дитини. Відтоді подібні комісії почали масово утворюватися при районних державних адміністраціях, виконкомах міських рад та інших органах місцевого самоврядування. Згідно з типовим положенням, *комісія з питань захисту прав дитини є консультативно-дорадчим органом*, який утворюється рішенням відповідного виконавчого органу для сприяння реалізації прав дітей на визначеній території.

До складу таких комісій, як правило, входять представники служби у справах дітей, освітяни, медики, соціальні працівники, правоохоронці та інші фахівці. Вони збираються регулярно для розгляду питань, що потребують колегіального обговорення:

- випадки загрози життю чи здоров’ю дитини у сім’ї та необхідності вилучення дитини;
- спори між батьками щодо місця проживання або прізвища дитини;
- доцільність позбавлення батьківських прав чи повернення дитини батькам після усунення причин відібрання;

– визначення форми влаштування дитини-сироти (усиновлення, опіка, прийомна сім'я тощо) та контроль умов утримання дітей в альтернативних формах виховання.

Наприклад, комісія уповноважена готувати висновки органу опіки щодо позбавлення або поновлення батьківських прав, вирішувати спори між батьками стосовно виховання дитини, ухвалювати рішення про надання дозволу бабусі чи дідусю забрати немовля з пологового будинку, якщо батьки цього не зробили, тощо. Рішення комісії мають рекомендаційний характер, але є підґрунтям для відповідних розпоряджень голови РДА або рішень виконкому. Завдяки таким комісіям вдалося запровадити колегіальний підхід до захисту прав дітей на місцевому рівні, що підвищило обґрунтованість і прозорість ухвалюваних рішень. У 2017 році уряд додатково оновив типові положення про комісії, уточнивши їх функції (постанова КМУ №576 від 09.08.2017) – це свідчить про увагу держави до актуалізації роботи цих органів у нових умовах.

Період початку 2010-х ознаменувався створенням посади Уповноваженого Президента України з прав дитини, що стало важливим кроком для координації політики у сфері дитинства на найвищому рівні. 11 серпня 2011 року Указом Президента №811/2011 було засновано інститут Президентського уповноваженого з прав дитини, і того ж дня першим Уповноваженим призначено Юрія Павленка. Уповноважений Президента з прав дитини (часто неформально його називають “*дитячим омбудсманом*”) став високопосадовим радником, відповідальним за моніторинг дотримання прав дітей, внесення пропозицій главі держави та взаємодію з усіма органами влади з цих питань.

Хоча сам Уповноважений є одноосібною посадовою особою, при ньому також було сформовано *Громадську консультативну раду* – дорадчий орган з представників громадянського суспільства та експертів. Діяльність Уповноваженого сприяла тому, що проблеми дітей отримали більше уваги на загальнодержавному рівні, і багато питань (реформування інтернатів, протидія насильству над дітьми, підтримка сімей) стали розглядатися системно. Цей

інститут продовжив роботу і після зміни президента: у 2014–2021 рр. посаду дитячого омбудсмана обіймав Микола Кулеба, який опікувався, зокрема, питаннями деінституціалізації та усиновлення.

Паралельно уряд створював міжвідомчі структури при Кабінеті Міністрів. У 2012–2013 роках короткочасно діяла урядова Координаційна рада з питань захисту прав дитини та сім'ї (створена розпорядженням КМУ №718-р від 05.09.2012), до складу якої входили представники різних міністерств і громадськості. Хоча цей орган пізніше був ліквідований у процесі реорганізації консультативних структур 2014 року, сам факт його існування показав прагнення уряду мати постійний консультативний майданчик для обговорення комплексних питань (освіти, охорони здоров'я, соціального захисту дітей).

Після Революції Гідності 2014 року, у контексті реформування державного управління, деякі старі консультативні органи було розформовано, але водночас виникли нові ініціативи. Зокрема, у 2016–2017 роках Україна розробила Національну стратегію реформування системи інституційного догляду та виховання дітей (деінституціалізація). Для її впровадження постановою КМУ №357 від 24.05.2017 було утворено *Міжвідомчу координаційну раду з питань правосуддя щодо неповнолітніх* – як тимчасовий консультативно-дорадчий орган Кабміну. Хоч назва стосується правосуддя, фактично метою цієї ради було створення постійної платформи для обговорення проблем ювенальної юстиції та узгодження рішень у *найкращих інтересах дитини*. За підтримки Дитячого фонду ООН (ЮНІСЕФ) ця рада опрацювала зміни у підходах до роботи з неповнолітніми правопорушниками та жертвами злочинів, і стала одним із успішних прикладів державно-громадської співпраці у зазначений період.

У 2017 році, реагуючи на потребу системних змін у сфері юстиції для дітей, Міжвідомча координаційна рада з питань правосуддя щодо неповнолітніх розпочала свою роботу (її перше засідання відбулося у липні 2017, про що свідчить звіт Фундації DEJURE). Протягом першого року діяльності цей дорадчий орган напрацював рішення, спрямовані на впровадження дружнього

до дітей правосуддя, зокрема щодо реабілітації неповнолітніх правопорушників та захисту їхніх процесуальних прав. Досвід роботи ради показав ефективність *міжсвідомого діалогу*: у її складі працювали представники Міністерства юстиції, прокуратури, судів, Нацполіції, соціальних служб і правозахисних організацій. Це дозволило синхронізувати реформаторські зусилля в законодавстві і на практиці.

Ще однією важливою консультативною структурою стала Координаційна рада з питань реформування системи інституційного догляду та виховання дітей, утворена постановою КМУ №596 від 26.06.2019 р. Ця рада координувала виконання стратегії деінституціалізації, тобто поступового закриття дитячих інтернатів і розвитку сімейних форм виховання. До її складу увійшли урядовці, представники місцевої влади та міжнародні експерти. Рада напрацьовувала пропозиції щодо розвитку послуг у громадах для підтримки сімей, аби запобігти влаштуванню дітей до інтернатів. Хоча формально цей орган був тимчасовим, його діяльність сприяла прийняттю рішень про трансформацію інтернатних закладів і створення малих групових будинків, розвитку інституту наставництва для дітей-сиріт тощо.

Початок 2020-х років приніс нові виклики, на які держава відповіла створенням спеціальних консультативно-дорадчих структур. З 2020 року набув темпу процес децентралізації, що вимагало переформатування служб у справах дітей на рівні новостворених громад. Одночасно, у 2020–2021 рр. Україна зіткнулася з пандемією COVID-19, яка поставила під загрозу вразливі категорії дітей і вимагала координації зусиль у забезпеченні їхнього захисту.

Найбільш драматичним викликом став початок повномасштабної російської агресії у 2022 році. В умовах воєнного стану постало завдання евакуації та захисту дітей, особливо дітей-сиріт та позбавлених батьківського піклування, з зон бойових дій, а також запобігання депортації українських дітей. Для вирішення цих питань у березні 2022 року уряд створив *Координаційний штаб з питань захисту прав дитини в умовах воєнного стану*. Цей штаб, утворений постановою КМУ №302 від 17.03.2022, став тимчасовим

консультативно-дорадчим органом, покликаним координувати роботу центральних і місцевих органів влади у воєнний період. Співголовами штабу були призначені Міністр соціальної політики та Радник – уповноважений Президента з прав дитини (Дар'я Герасимчук), що забезпечило взаємодію виконавчої влади і Офісу Президента. До складу увійшли також представники Офісу Омбудсмана, уповноваженого з питань безбар'єрності та інші. Координаційний штаб опікувався організацією евакуації дітей із закладів, розміщенням їх у безпечних умовах, моніторингом дотримання прав дітей під час переміщення. Фактично, він став оперативним центром ухвалення узгоджених рішень між різними відомствами (МСПолітики, МВС, МОЗ, обласні адміністрації) щодо порятунку дітей.

У серпні 2022 року, з огляду на масові факти насильства проти дітей та їх примусового вивезення окупантами, було ініційовано створення ще одного високого рівня органу – Координаційної ради з питань захисту та безпеки дітей при Президентові України. Указом Президента №568/2022 від 08.08.2022 цю раду утворено як консультативно-дорадчий орган при главі держави. Основними завданнями Координаційної ради визначено: системний аналіз ситуації щодо прав і безпеки дітей в умовах воєнного стану; напрацювання пропозицій щодо запобігання злочинам проти дітей та щодо розшуку і повернення депортованих дітей; ініціювання необхідних нормативно-правових актів для ефективного розслідування воєнних злочинів проти дітей; взаємодія з громадськими і міжнародними організаціями у сфері захисту дітей. До складу цієї Координаційної ради увійшли профільні віцепрем'єри, міністри, очільник Офісу Президента, представники правоохоронних органів, а також експерти.

Таким чином, на найвищому державному рівні запроваджено механізм моніторингу та реагування на загрози правам дітей під час війни. У 2023 році, враховуючи ескалацію проблем, Президент розширив мандат ради – зокрема, додано функції моніторингу незаконного усиновлення українських дітей росіянами та зміни їхнього громадянства, відстеження ситуації з евакуацією дітей з прифронтових зон тощо. Координаційна рада має право створювати

робочі групи, залучати експертів, витребувати інформацію від органів влади, що робить її впливовим інструментом у розробці політики захисту дітей в надзвичайних умовах.

Попри воєнні дії, Україна продовжила реформування системи захисту дітей. У травні 2023 року Кабмін ухвалив постанову №538, якою створено *Координаційний центр з розвитку сімейного виховання та догляду дітей* – тимчасовий консультативно-дорадчий орган при Кабміні. Мета цього центру – забезпечити узгоджені дії центральних і місцевих органів у впровадженні Національного плану розвитку сімейного виховання та догляду дітей, тобто практична реалізація стратегії деінституціалізації. Координаційний центр об’єднав урядовців і менеджерів проєктів, відповідальних за різні аспекти реформи (розвиток послуг у громадах, підтримка усиновлення, підготовка вихователів тощо). Він став своєрідним “штабом” довгострокової реформи, забезпечуючи *системний підхід* та моніторинг виконання завдань на національному і регіональному рівнях.

Ще однією новацією стало залучення самих дітей та молоді до формування політики. У 2023 році при Міністерстві соціальної політики запрацював Національний офіс дітей та молоді “ДійМО” – унікальний консультативно-дорадчий орган, що складається з молодих людей віком 16–35 років, переважно вихідців з інтернатних закладів. Офіс “ДійМО” є проміжною ланкою між державною структурою і дітьми, які перебувають або перебували в інституційних закладах, і станом на 2025 рік не має аналогів в Україні за рівнем залучення молоді з власним досвідом альтернативного догляду. Команда “ДійМО” фактично виконує роль радників для урядовців: вона транслює ідеї та ініціативи самих дітей і молоді, допомагаючи державі почути їхній голос при розробці політики.

Представники “ДійМО” беруть участь у моніторингових візитах до дитячих закладів, пропонують рішення щодо підтримки випускників інтернатів, надають консультації стосовно реальних потреб дітей-сиріт. Такий формат роботи значно підсилює інклюзивність публічної політики – діти і

молодь вже не лише об'єкт опіки, а й активні учасники обговорень, що стосуються їхнього життя. За словами координаторів, через консультативно-дорадчий орган “ДІЙМО” діти в інтернатах відчують себе більш захищеними, адже можуть безпосередньо доносити проблеми і бачити, що їхню думку враховують. Цей позитивний досвід свідчить про перспективність залучення бенефіціарів (дітей, молоді) до процесу ухвалення рішень.

Узагалі в Україні на 2025 рік діє ціла мережа консультативно-дорадчих органів з тематикою прав дітей: *громадські ради* при міністерствах (наприклад, громадська рада при Мінсоцполітики має підкомітети з питань сімей та дітей), *експертні робочі групи* при парламентському Комітеті з питань гуманітарної та інформаційної політики, дорадчі органи при облдержадміністраціях (обласні комісії у справах дітей, координаційні ради з питань запобігання насильству над дітьми тощо). Попри воєнний стан, держава намагається зберегти й активізувати роботу цих органів, розуміючи їх значення для підтримки дітей, які переживають кризові ситуації.

На підставі наведених прикладів можна окреслити декілька ключових особливостей консультативно-дорадчих органів у механізмі публічної політики захисту прав дітей.

Міжсекторність та координація. Дорадчі органи об'єднують представників різних відомств і сфер (освіта, медицина, соціальний захист, правопорядок), що дозволяє виробити *комплексний підхід* до проблем дитини. Як показав досвід Координаційного штабу 2022 року, лише спільні зусилля Мінсоцполітики, МВС, МОЗ, Офісу Президента та Омбудсмана забезпечили оперативну евакуацію дітей та контроль за їхнім переміщенням.

Експертність та участь громадянського суспільства. До складу консультативних рад часто входять науковці, правозахисники, представники міжнародних організацій (ЮНІСЕФ, Save the Children тощо) – це збагачує державну політику кращими практиками і дослідженнями. Наприклад, міжвідомча рада з питань правосуддя для дітей 2017 року користувалася експертною підтримкою Фондації DEJURE та ЮНІСЕФ, завдяки чому її

рекомендації відповідали сучасним підходам “дружнього до дитини” правосуддя.

Колегіальність та прозорість. На відміну від одноосібних рішень посадовців, рішення консультативних органів напрацьовуються колегіально, шляхом обговорення і консенсусу. Це підвищує легітимність таких рішень. Робота місцевих комісій з питань захисту дитини є прикладом колегіальності: питання вилучення дитини з небезпечної сім’ї розглядається не однією службою, а комісією спільно, що мінімізує ризик суб’єктивних помилок і корупції. До того ж, залучення громадських активістів робить процес більш прозорим для суспільства.

Адаптивність до викликів. Консультативні органи можуть створюватися швидко і тимчасово у відповідь на кризи. Штаб з питань дітей у воєнний час був створений фактично протягом перших тижнів вторгнення і відразу розпочав роботу. Подібно, Координаційна рада при Президентові зреагувала на проблему депортації дітей. Це гнучкий інструмент, який дозволяє мобілізувати ресурси та увагу влади до конкретної проблеми, не чекаючи довгих законодавчих змін.

Напрацювання політичних рішень та нормативних актів. Багато законодавчих новацій народжуються саме в недрах консультативних груп. Координаційна рада при Президентові (2022) отримала мандат готувати проєкти нормативно-правових актів щодо розслідування злочинів проти дітей і захисту депортованих дітей. Це свідчить, що дорадчі органи не лише говорять, а й діють, пропонуючи конкретні політико-правові рішення.

Захист прав дітей через участь самих дітей. Новітня особливість, продемонстрована Офісом “ДійМО”, – це включення дітей та молоді до процесу прийняття рішень. Це підсилює орієнтацію політики на реальні потреби та створює у дітей відчуття причетності й захищеності. Такий підхід відповідає статті 12 Конвенції ООН про права дитини (право дитини бути заслуханою у всіх питаннях, що її стосуються).

Таким чином, консультативно-дорадчі органи стали невід’ємними суб’єктами публічної політики у сфері дитячих прав. Хоча вони не ухвалюють

обов'язкових рішень, їхній вплив є значним – через формування порядку денного, експертизу, громадський контроль та рекомендації, які часто лягають в основу офіційних актів.

Попри позитивний розвиток, існують напрями, де робота консультативно-дорадчих органів потребує удосконалення. Нижче подано конкретні рекомендації, виконання яких дозволить підвищити ефективність цих органів у захисті прав дітей. Багато дорадчих органів створюються як тимчасові (*ad hoc*) і припиняють діяльність зі зникненням гострої проблеми або зі зміною політичного керівництва. Рекомендується на законодавчому рівні закріпити *сталі консультативні структури*. Наприклад, варто розглянути можливість утворення постійної Національної ради з питань дітей при Кабінеті Міністрів або Президентів (замість тимчасових рад), яка б системно координувала державну політику щодо дітей, збираючись на регулярній основі. Сталий орган з чітким статусом забезпечить наступність роботи незалежно від кадрових змін.

Необхідно залучати ширше коло учасників до консультативних органів. По-перше, забезпечити *залучення самих дітей та молоді* всюди, де це можливо (за прикладом “ДійМО”). Представники дітей (особливо з числа випускників інтернатів, прийомних сімей, молодіжних рад) повинні мати дорадчий голос при напрацюванні рішень, які їх стосуються. По-друге, посилити участь громадських організацій, що працюють у сфері прав дитини, зокрема на місцевому рівні – включати їхніх представників до складу комісій з питань захисту дитини при ОТГ. Це збагатить роботу комісій експертизою і підвищить довіру суспільства до прийнятих рекомендацій.

Члени консультативно-дорадчих органів, особливо на місцях, потребують постійного навчання і методичної підтримки. Рекомендується впровадити *програми підвищення кваліфікації* для голів та секретарів комісій з питань захисту прав дітей (наприклад, тренінги щодо врахування кращих інтересів дитини, техніки ведення мультидисциплінарних команд, основ дитячої психології). Також доцільно видати методичний посібник для

консультативних органів, де будуть зібрані типові ситуації, успішні практики і алгоритми дій у складних випадках.

Дорадчі органи часто стикаються з браком ресурсів (відсутність секретаріату, труднощі з організацією засідань). Треба передбачити в бюджетах (місцевих або державному) видатки на технічне забезпечення їх роботи – приміщення, засоби зв'язку, компенсації за проїзд членам з віддалених районів тощо. Крім того, важливо додати *аналітичну підтримку*: наприклад, при Мінсоцполітики може функціонувати невеликий підрозділ, який збирає та узагальнює інформацію з регіональних комісій, готує аналітичні довідки про основні проблеми, з якими стикаються діти, і розсилає рекомендації. Такий двосторонній зв'язок зміцнить ефективність рад – рішення будуть прийматися на основі даних і доказів.

Часто консультативні органи напрацьовують хороші рекомендації, але немає механізму відстеження, чи виконані вони владними структурами. Пропонується запровадити *процедуру офіційної відповіді* на рекомендації дорадчих рад. Наприклад, Кабмін міг би встановити, що протягом певного терміну відповідальне міністерство повинно розглянути рекомендації координаційної ради та поінформувати про ухвалені заходи. На місцевому рівні виконком чи глава громади має надавати комісії з прав дитини зворотний зв'язок: які рішення прийнято за її поданням, які – ні (з обґрунтуванням). Це підвищить результативність роботи, зробить її підзвітною.

Рекомендується максимально відкривати діяльність консультативно-дорадчих органів назовні, без порушення конфіденційності дітей. Варто публікувати на офіційних сайтах плани засідань, загальні звіти про роботу, успішні кейси допомоги дітям. Приміром, Координаційний штаб з захисту прав дітей міг би регулярно оприлюднювати дані про кількість евакуйованих дітей, вирішені проблеми, передані до правоохоронних органів факти тощо – це сприятиме довірі та підтримці з боку суспільства. Прозорість також забезпечить додатковий контроль: якщо якась рекомендація не виконується, громадськість і ЗМІ зможуть поставити відповідні питання.

Для локальних органів (комісій у справах дітей громад) слід розробити *єдині стандарти роботи*. Незважаючи на наявність Типового положення, на практиці існує різниця у якості діяльності комісій в різних громадах. Доцільно, аби Міністерство соціальної політики (чи новостворена Державна служба у справах дітей) здійснювало методичний нагляд: проводило аудит роботи комісій, надавало рекомендації щодо покращення складу (наприклад, долучення психолога чи юриста, якщо їх нема). Впровадження стандартів, таких як *обов'язковий мінімум* питань для розгляду або *порядок реагування* на термінові випадки, зробить систему більш цілісною по всій країні.

Хоча консультативні органи мають дорадчий голос, у певних питаннях можна надати їхнім рішенням більше ваги. Наприклад, запровадити норму, що негативний висновок комісії з питань дитини щодо доцільності позбавлення батьківських прав повинен зобов'язувати орган опіки більш детально обґрунтовувати свою позицію, якщо він все ж звертається до суду. Або висновки Координаційної ради при Президентіві з розслідування воєнних злочинів проти дітей могли б автоматично передаватися до Офісу Генерального прокурора з метою реагування. Тобто, формалізувати *процедурну роль* рекомендацій, щоб вони не ігнорувалися.

Насамкінець, важливо зауважити, що будь-які інституційні вдосконалення повинні супроводжуватися політичною волею ставити дитину в центр ухвалення рішень. Консультативно-дорадчі органи – це механізм, який працює лише за умови, що посадовці готові дослухатися. Тому розвиток культури *партисипативного управління* – де влада спільно з громадськістю і експертами вирішує проблеми – є підґрунтям для всіх наведених рекомендацій.

Отже, досвід України з 1991 року по теперішній час демонструє поступове становлення консультативно-дорадчих органів як важливих суб'єктів публічної політики у сфері захисту прав дітей. Від перших кроків, пов'язаних з імплементацією Конвенції ООН та національних програм, через інституційні новації 2000-х (місцеві комісії, посада дитячого омбудсмана) – до сучасних координаційних штабів і рад, що реагують на виклики війни, –

простежується тенденція до зростання ролі колективного експертного голосу у формуванні дитячої політики. Консультативно-дорадчі органи дозволили об'єднати зусилля держслужбовців, фахівців і правозахисників, зробивши політику більш цілісною, вивіреною та чутливою до потреб дітей.

Разом з тим, подальший розвиток цієї інституційної форми вимагає уваги до якості роботи та впровадження озвучених практичних кроків для вдосконалення. Реалізація рекомендацій щодо інклюзивності, професійності, підзвітності та ресурсного забезпечення консультативно-дорадчих органів сприятиме тому, що голос на захист прав дитини звучатиме гучніше і результативніше.

В умовах нинішніх випробувань – воєнних, соціально-економічних – це особливо актуально, адже долі тисяч дітей залежать від правильних і вчасних рішень. Відтак, ефективні консультативно-дорадчі органи є запорукою того, що такі рішення будуть ухвалюватися з урахуванням найкращих інтересів дитини, на основі широкої експертизи та суспільного консенсусу. Захист прав дітей – це сфера, де держава і суспільство повинні діяти рука об руку, і консультативно-дорадчі механізми якраз забезпечують простір для такого партнерства в ім'я майбутнього кожної дитини в Україні.

2.3 Міжнародний досвід реалізації публічної політики охорони дитинства та батьківства

З урахуванням того, що найбільших успіхів в справі забезпечення прав дітей досягли скандинавські країни, то варто відзначити публікацію фінських науковців П. Аласуутарі (Pertti Alasuutari), М. Руталін (Marjaana Rautalin) та Ю. Суветере (Jukka Syväterä), що характеризує діяльність незалежних інституцій в справі захисту прав дітей. Глибокий аналіз діяльності норвезького «дитячого омбудсмена» зроблено в статті П. Мусінгузі (P. Musinguzi) та І. Еллінгсена (I.T. Ellingsen) [170].

Важливим джерелом для вивчення даної проблематики є узагальнюючі

та монотематичні доповіді тих посадових осіб та їх офісів, котрі опікуються захистом прав дітей в конкретній державі. В якості прикладу можна навести такі видання як: «Дослідження державної політики і сфері психічного здоров'я дітей та підлітків» («Estudio de políticas públicas relacionadas con la salud mental de niños, niñas y adolescentes», Чілі, 2021р.) [166], «Дорослішання в Ірландії»: Звіт про потреби в дослідженнях для когорти 24 у віці 3 років («Growing Up in Ireland Research Needs Report for Cohort 24 at 3 years. Department of Children», Ірландія, 2025р.) [165], «Велике питання» («The Big Ask», Велика Британія, 2021р.) [179] та ін.

Серед українських науковців, котрі досліджують різноманітні аспекти публічної політики захисту прав дітей можна назвати: І. Басисту, В. Бойко, І. Борисюк, В. Бульбу, В. Закриницьку, М. Кравченко, О. Кудрявцеву, О. Легку, О. Марцеляка, А. Мирошниченко, О. Надибську, Р. Опанацького, Н. Пшеничну, В. Сичову, Д. Терещенко, Г. Федотову, Ю. Чорноус, С. Щербину та ін.

Від початку 2000-х років Європейський Союз (ЄС) послідовно перетворив захист прав дитини з «додатка» до соціальної політики на один із системо-утворювальних принципів європейського права й управління. Нижче подано розгорнуту оглядову доповідь про цей процес, засновану на ключових нормативних актах, політичних стратегіях та інституційній практиці держав-членів і наднаціональних органів ЄС. Юридичним підґрунтям для всіх подальших політик стала проголошена 7 грудня 2000 р. Хартія основоположних прав ЄС, де стаття 24 надала дітям автономні права на думку, захист і участь, а також зобов'язала інституції зважати на «найкращі інтереси дитини» у кожному рішенні.

Перший системний політичний крок – Комунікація Єврокомісії «До стратегії ЄС з прав дитини» (2006), яка інституціоналізувала принцип «child mainstreaming» у внутрішній та зовнішній політиці Союзу. Логіку цього документа поглибила «Порядок денний ЄС з прав дитини» 2011 р., що запропонував 11 пріоритетних дій – від забезпечення дружнього до дитини правосуддя до безпеки в інтернеті – й закріпив обов'язок оцінювати вплив усіх

ініціатив ЄС на дітей.

На рівні ЄС у 2007 р. започатковано Європейський форум з прав дитини як міжсекторальний майданчик урядів, омбудсменів і НУО, а мережа ENOC (European Network of Ombudspersons for Children) стала головним позадержавним механізмом моніторингу. Її звіт-2024 акцентує, що саме незалежні омбудсмени забезпечують найвищі стандарти альтернативного догляду та захисту дітей, позбавлених батьківського піклування.

Новий етап відкрився у березні 2021 р.: Єврокомісія затвердила «Стратегію ЄС щодо прав дитини» (2021-2027) та паралельну «Європейську гарантію для дитини». Стратегія об'єднала шість блоків: участь дітей у демократії; соціально-економічна інтеграція; свобода від насильства; дружнє правосуддя; безпечне цифрове середовище; глобальний вимір політики. «Гарантія для дитини» (рекомендація Ради, 2021) зобов'язала держави-члени до 2030 р. забезпечити безоплатний і недискримінаційний доступ дітей, що живуть у бідності чи виключенні, до якісного харчування, охорони здоров'я, дошкільця, освіти та житла; з 2022 р. країни подають національні плани, а перший зведений звіт ЄК 2024 р. виявив, що 15 із 27 держав уже інтегрували механізми моніторингу до систем соціального захисту.

Мережева загроза спричинила ухвалення двох взаємодоповнюючих пакетів. По-перше, Digital Services Act (DSA) 2022 встановив спеціальний режим для «дуже великих онлайн-платформ»: обов'язкові оцінки ризиків для неповнолітніх, заборону таргетованої реклами, основаної на профілюванні дітей, та безпечні налаштування за замовчуванням. По-друге, у лютому 2024 р. Комісія внесла проєкт регламенту про запобігання й боротьбу з сексуальним насильством над дітьми онлайн, який вводить систему обов'язкової детекції CSA-контенту на зашифрованих сервісах і централізовану EU-центр компетенцій.

У червні 2024 р. набрала чинності оновлена Директива 2024/1712, що посилила кримінальну відповідальність за торгівлю дітьми, зобов'язала країни призначати незалежного опікуна кожній дитині-жертві та розширила перелік

обтяжуючих обставин, зокрема вербування онлайн. Європарламент у 2025 р. оприлюднив аналітичний бриф, який узагальнює, що більшість держав-членів уже перетворили судові приміщення й процедури (аудіозапис свідчень, окремі кімнати, підготовлений персонал) відповідно до стандартів Ради Європи; однак у транскордонних спорах про опіку й досі бракує координації.

У 2023 р. кожен четвертий шукач притулку в ЄС був дитиною, а 17 % з них – без супроводу. Євроінституції інтегрували дитячий компонент у Пакт про міграцію та притулок, оновивши правила прийому, опіки і доступу до освіти для неповнолітніх біженців. Серед актуальних для України практик можна навести такі приклади європейської політики щодо дітей: Скандинавські країни запровадили обов'язкову «child-impact assessment» для всіх законопроектів; Німеччина після багаторічних дебатів у 2024 р. узгодила текст поправки до Основного Закону, що прямо згадує права дитини; Нідерланди застосовують «Code for Children's Rights» для цифрових сервісів; Іспанія в 2021-2025 рр. послідовно розбудовує спеціалізовані суди з насильства проти дітей, а Італія інтегрувала показники Child Guarantee до регіональних програм боротьби з бідністю. Євростат, Європейське агентство з фундаментальних прав (FRA) та мережа омбудсменів забезпечують багаторівневий аудит виконання стратегічних цілей. З 2024 р. Комісія щороку публікує «Child Rights Scoreboard», що відображає прогрес кожної держави у шести блоках Стратегії-2021.

Попри нормативну зрілість ЄС стикається з дефіцитом ресурсів для повної імплементації Гарантії дитини на місцевому рівні, із загрозами цифрової злочинності, а також із потребою довготривалої інтеграції українських дітей-біженців. Дискусії щодо балансу між приватністю й масовим скануванням контенту в межах майбутнього регламенту CSA лишаються гострими; Європарламент пропонує механізми незалежного нагляду, аби уникнути надмірного втручання у цифрові права підлітків.

Таким чином, ЄС вибудував комплексну модель захисту прав дитини, що спирається на: обов'язкові правові гарантії (Хартія, директиви, регламенти);

стратегічне планування («Порядок денний-2011», «Стратегія-2021», «Child Guarantee»); потужні інституції на місцевому й наднаціональному рівнях; системи участі самих дітей у прийнятті рішень. Еволюція від засадничих норм 2000 р. до цифрових регламентів 2024-2025 рр. демонструє головний принцип: права дитини в Європі – це динамічна, інтегрована політика, що реагує на нові виклики та постійно підвищує стандарти безпеки, добробуту й участі кожної дитини.

Важливим чинником ефективності управління є наявність системи стримувань та противаг. Одним з її елементів виступають уповноважені із захисту прав громадян та/або їх окремих категорій – спеціалізовані омбудсмени. Перспективним напрямком вдосконалення інституційних механізмів публічної політики захистом прав дітей може стати створення інституції спеціалізованого «Омбудсмена у справах дітей» або «Дитячого омбудсмена». Інститут омбудсмена з прав дитини став невід’ємною частиною європейського механізму захисту прав людини. Хоча моделі різняться – від окремих уповноважених з широкими повноваженнями до спеціалізованих дитячих підрозділів у межах загальних омбудсманських структур – спільною є мета: гарантувати, що права дитини не порушуються, голос дитини почутий, а її

Повномасштабна війна, що триває в нашій державі з 24 лютого 2022р. актуалізує необхідність вивчення досвіду тих країн, що також мають травматичний досвід захисту прав дітей в період війни та повоєнного відновлення, зокрема, держав Балканського півострова. Так, в Хорватії у 2003р. було прийнято Закон «Про омбудсмена з прав дітей», що регламентує діяльність незалежного органу, основна мета якого – захист, моніторинг дотримання та просування прав та інтересів дітей. Офіс омбудсмена, що складається з близько десяти співробітників подає щорічні доповіді/звіти до парламенту країни. З 2008р. працює дитячий омбудсмен в Боснії і Герцеговині Республіки Сербської. Серед його головних повноважень: адвокація прав дітей, просвітницька діяльність, моніторинг дотримання імплементації Конвенції

ООН з прав дітей.

З часу створення у 1993 р. став важливим голосом дітей у формуванні публічної політики Шведський дитячий омбудсмен. Він щорічно подає доповіді уряду, базовані на опитуваннях дітей. Зокрема, омбудсмен сприяв тому, що Швеція у 2020 р. повністю імплементувала Конвенцію ООН з прав дитини у національне законодавство. У його звітах приділяється увага таким проблемам, як психічне здоров'я молоді, насильство над дітьми та права дітей у альтернативній опіці. Серед останніх матеріалів, опублікованих офісом омбудсмена можна відзначити аналітичний матеріал «Ви повинні йти вперед», що містить розповіді дітей та молоді про перебування в місцях несвободи [162].

Ця проблема актуальна також і для України, адже після помітного зменшення кількості злочинів, скоєних неповнолітніми у 2022-2023р., цей показник поступово починає зростати у 2024 та 2025рр. Понад те, через соціальну та інтелектуальну незрілість, неповнолітні вдаються до злочинів, котрі в умовах воєнного стану можуть кваліфікуватися як тяжкі, а отже передбачати тривалі терміни позбавлення волі. В якості прикладу можемо навести підпали автомобілів воїнів Сил оборони України, які, в залежності від обставин, можуть бути кваліфіковані як хуліганство, умисне знищення чужого майна, диверсія, або навіть як терористичний акт і, відповідно, передбачати терміни ув'язнення від трьох до п'ятнадцяти років.

Офіс омбудсмена у Фінляндії проводить системний моніторинг становища дітей. Хоча цей омбудсмен не розглядає індивідуальні кейси опіки чи піклування, він здійснює вплив на політики через дослідження і рекомендації. Приміром, перший дитячий омбудсмен Марія-Кайса Аула налагодила широкі консультації з дітьми по всій країні, а зібрані думки лягли в основу національного плану дій щодо запобігання насильству над дітьми. У 2011 р. Офіс дитячого омбудсмена рекомендував парламенту надати омбудсмену більше ресурсів і права приймати скарги від дітей, що ініціювало дискусію про посилення мандату.

За 30 років роботи омбудсмена в Ісландії було досягнуто значного

прогресу у просуванні прав дітей. Одним з основних напрямків діяльності омбудсмена є захист права дітей бути почутими. Так, у 2019 р. було започатковано загальнонаціональний Форум дітей, де вони можуть висловитися про важливі для них питання, а при офісі діє Молодіжна консультативна рада. Такі ініціативи сприяють реалізації статті 12 Конвенції ООН (право дитини висловлювати думку) на практиці.

В Ірландії починаючи з 2004р. працює Ombudsman for Children's Office (OCO) - це незалежна правозахисна установа, яка захищає права та добробут усіх дітей та молодих людей віком до 18 років, які проживають в Ірландії [180]. OCO розслідує скарги на якість послуг, що надаються дітям органами виконавчої влади, органами місцевого самоврядування та державними і муніципальними установами. Так, згідно щорічного звіту Омбудсмена, у 2024р. до його офісу надійшло 1772 скарги, більшість з яких стосувалися таких проблем як: освіта (33% від загальної кількості скарг); діяльність Агентства у справах дітей та сім'ї Ірландії (19%); охорона здоров'я (15%). 4% скарг, отриманих Омбудсменом у 2024 році, стосувалися місцевих органів влади та послуг житлово-комунального господарства, зокрема: якості житла, черги на отримання соціального житла, питань аварійного житла, непристосованості доступу до наявного житла для дітей з інвалідністю [180].

Також Офіс відомий своїми розслідуваннями гучних випадків порушень прав дітей. Одним з найбільш резонансних став «випадок дітей Рома»: у жовтні 2013 р. ірландська поліція без достатніх підстав вилучила з родин двох ромських дітей (через те, що ті були світловолосі). Тодішня Омбудсмен Емілі Логан провела спеціальне розслідування цих інцидентів і у 2014 р. встановила факт етнічного профайлінгу з боку влади. Після оприлюднення її звіту Міністр юстиції особисто вибачився перед постраждалими сім'ями та створив робочу групу для впровадження рекомендацій омбудсмена. Цей кейс став «тривожним дзвінком». для системи і привів до змін у практиці роботи поліції з ромською меншиною.

З урахуванням важливості даної проблеми і для української системи

публічної влади, вважаємо за можливе в межах даного матеріалу охарактеризувати стан захисту прав дітей ромської спільноти. Отже, ще 28 липня 2021р. розпорядженням Уряду України було імplementовано в практику публічного управління «Ромську стратегію 2030». Перша «Ромська стратегія» була прийнята у 2013р. і за сім років свого впровадження отримала дуже різні оцінки як з боку фахівців в галузі етнонаціонального розвитку, так і від представників національно-культурних товариств ромів. І перші, і другі погоджувалися, що такий стратегічний документ безумовно потрібен, але без реального змістовного наповнення, особливо на локальному рівні, його положення залишатимуться лише гарними та політкоректними деклараціями.

Прийняття другої «Ромської стратегії» відбувалося в якісно іншому суспільно-політичному контексті, аніж у 2013р. Зокрема:

- зросла кількість громадських об'єднань ромів, розширилося проблемне поле їх діяльності, помітно поживавилася їх медійна активність;
- відновлено роботу Центрального органу виконавчої влади з етнонаціональних проблем – створено Державну службу України з питань етнополітики та свободи совісті;
- впроваджено низку популярних мистецьких ініціатив, що висвітлюють життя ромських спільнот;
- підготовка самої Стратегії відбувалася за участі ромських організацій;
- представники ромських спільнот в областях мали змогу долучитися до підготовки пропозицій щодо реалізації Стратегії на місцях.

Разом з тим, актуальним завданням ефективної публічної політики щодо інтеграції ромського населення залишається підвищення його низького освітнього рівня та популяризація освітньої активності як запоруки успішності особистості в подальшому житті. «Стратегія 2030» визначає вісім ключових напрямів, серед яких окреме місце відведено проблемі розширення доступу ромів до якісної освіти.

Однією з важливих перешкод на шляху вироблення адекватної публічної освітньої політики щодо ромської національної меншини є відсутність

достовірних статистичних даних. Чисельність ромської етнічної групи в Україні визначається в найкращому випадку з коливанням в 50-70 тисяч осіб та більше. Навіть в самій «Ромській стратегії 2030» загальні оцінки коливаються від 200 до 400 тис. осіб, що є неприпустимо нечітким показником для нормативного акту рівня розпорядження Кабінету Міністрів [119].

Причини такого становища доволі ретельно розібрані в тематичних публікаціях вітчизняних науковців. В межах даного матеріалу лише відзначимо, що брак фактичних даних спостерігається за всіма показниками: соціально-поселенськими, соціально-демографічними, соціально-професійними тощо. На жодному з рівнів управління немає чіткого розуміння того скільки в сім'ях ромів дітей шкільного віку, яких саме вікових зрізів, якої статі тощо. Така інформація не збирається на рівні закладів загальної середньої освіти або органів управління освітою. Власне, відсутні і верифіковані джерела отримання цих даних, адже в свідоцтві про народження дитини немає відомостей щодо її етнічної приналежності, так само як і згадки про національність її батьків.

Таким чином, міський/сільський/селищний голова, котрий має потребу в інформації щодо кількості дітей ромів, які навчаються в школах громади, фактично не має звідки її отримати. Вказівка голови громади щодо збору таких даних працівниками установ соціальної сфери або закладів освіти є незаконною і може бути визнана такою, що містить ознаки дискримінації особи за етнічною ознакою. І якщо керівництво невеликої сільської громади може вирішити це завдання за допомогою особистого спілкування з представниками ромських сімей, то отримати коректні і конкретні відомості на цю тему в умовах великого населеного пункту надзвичайно складно.

У зв'язку з вищенаведеним зростає значення результатів соціологічних досліджень, що проводяться фахівцями в середовищі ромів. Аналізуючи їх результати необхідно усвідомлювати, що, як правило, це не масові опитування (анкетування, телефонні інтерв'ю, інтерв'ю «face to face»), але глибинні інтерв'ю та фокус-групові інтерв'ю з лідерами національно-культурних товариств ромів,

тобто особами максимально інтегрованими в суспільство. Серед найбільш якісних матеріалів, доступних для управління станом на початок 2022р., можна відзначити результати досліджень, котрі проводяться на замовлення такої поважної міжнародної організації як «Romani early years network».

Варто брати до уваги і сезонний характер зайнятості багатьох ромських родин, що безпосередньо позначається на регулярності відвідування дітьми освітніх закладів. На практиці це проявляється в тому, що під час пікових сезонних сільськогосподарських навантажень, діти залучаються старшими членами сімей до виконання робіт із, наприклад, збирання бузини та шипшини, збирання та обробки горіхів тощо. Показово, що таке залучення не сприймається в ромських родинах як проблема. Навпаки, трудові практики вважаються свідченням працьовитості, готовності за будь-яку ціну допомагати родині. В решті-решт, вони є джерелом кишенькових грошей для самих дітей.

В ході підготовки в громадах таких управлінських рішень, що стосуються життя ромських спільнот, варто враховувати їх етнічну неоднорідність. Власти, келдерари, ловари, серви, крими – це неповний перелік груп ромів, співтовариства яких проживають в сучасній Україні і різняться за видами господарської діяльності, ступенем осілости, рівнем суспільної інтегрованості тощо. Усвідомлення цього різноманіття керівниками органів місцевого самоврядування відкриває шлях до більш ефективної взаємодії з лідерами ромів, їх залучення до практичних кроків по створенню комфортного життєвого середовища в громаді. Одним з потенційно продуктивних засобів комунікації з ромськими спільнотами може бути запрошення їх представників до складу тих консультативно-дорадчих органів, які працюють в громаді, наприклад громадських та молодіжних рад.

Досвід діяльності омбудсменів з прав дітей у європейських країнах може бути надзвичайно корисним для вдосконалення системи захисту прав дітей в Україні. Найбільш цінними є такі напрями. Інституційна незалежність і широкі повноваження. Так, у Швеції, Норвегії, Франції, Нідерландах дитячі омбудсмени є незалежними державними інституціями з широкими

повноваженнями контролю. Тож і для України важливо забезпечити інституційну незалежність дитячого омбудсмена від політичного впливу, чітко визначити його правовий статус та процедури звітування, включно з обов'язковим представленням звітів у парламенті.

Моніторинг і контроль реалізації прав дитини. Зокрема, у Фінляндії, Ісландії, Іспанії омбудсмени здійснюють системний моніторинг дотримання прав дитини в школах, закладах охорони здоров'я, інституціях інтернатного типу. Цей досвід може бути основою для створення національної системи незалежного моніторингу умов життя дітей, особливо в умовах війни, в окупованих та прифронтових територіях України.

Робота з уразливими групами дітей. На приклад, омбудсмени в Норвегії, Данії, Австрії активно працюють із дітьми з інвалідністю, дітьми-мігрантами, ЛГБТК+ дітьми, жертвами насильства. В цьому контексті для України є нагальна потреба застосовувати інклюзивні підходи в політиках захисту, у тому числі в освітньому процесі, соціальній адаптації, правосудді. Одна з найбільш актуальних та, одночасно, проблемних складових української практики, це участь дітей у прийнятті рішень. Вартим уваги є приклад Нідерландів та Швеції, де діти залучаються до консультацій щодо законодавчих ініціатив. Таким чином, впровадження механізмів участі дітей, наприклад через дитячі ради при омбудсмені або онлайн-платформи для зворотного зв'язку, посилить сприйняття дітей як суб'єктів правозахисної діяльності в Україні.

Одним з найбільш успішних напрямів захисту прав дітей в нашій державі є інформування та правова просвіта. Проте, корисним може бути досвід Німеччині, Франції, Словенії та інших країн, в яких регулярно проводяться масштабні освітні кампанії щодо прав дитини в школах, через ЗМІ, у територіальних громадах тощо. Ще один, порівняно успішний в нашій державі напрям діяльності - співпраця з громадянським суспільством. Так, в Австрії, Німеччині, Бельгії омбудсмени мають мережі партнерських НУО, які здійснюють локальну правозахисну діяльність. Тож і для України важливо посилювати мережу партнерських організацій, особливо на рівні

територіальних громад, що дозволить ефективніше реагувати на локальні випадки порушень прав дитини.

Відносно маловідома для публічної політики в Україні процедура, це – Оцінка впливу політики на права дитини (CRIA). Наприклад, у Великій Британії, Норвегії та Фінляндії впроваджено оцінку впливу нормативних актів на дітей (Child Rights Impact Assessment). Адаптація такого досвіду для України дозволить оцінювати, як рішення уряду (включно з бюджетними) впливають на добробут дітей, що є критично важливим у воєнний та післявоєнний час.

З країн колишнього радянського простору можна відзначити Балтійські держави. Так, омбудсмен з прав дитини Литви неодноразово вказував уряду на необхідність реформ у сфері опіки та догляду за дітьми. Під його впливом Литва прискорила деінституціалізацію – закриття дитячих будинків та перехід до сімейних форм виховання. У 2017 р. омбудсмен публічно розкритикував випадки неналежного догляду в інтернатах, надавши докази порушень, і домігся порушення урядової програми «Без дітей в інтернатах до 2020». Також офіс активно використовує повноваження пропонувати зміни до законів: за останні роки були ухвалені поправки щодо посилення відповідальності за жорстоке поводження з дітьми, розроблені у співпраці з омбудсменом. Проте, використання кращих практик деінституціоналізації має відбуватися з ретельним урахуванням особливостей кожної окремої держави. Так, на нашу думку, станом на 2025р. в Україні не можливе стовідсоткове закриття інтернатних закладів, особливо тих, котрі призначені для дітей з інвалідністю.

Інститут Речника прав дитини (Rzecznik Praw Dziecka) в Польщі відіграє активну роль у просуванні ненасильницького виховання [172]. Вже через 10 років після запровадження повної заборони тілесних покарань у 2010р., опитування, проведені на замовлення офісу омбудсмена, показали суттєву зміну суспільних поглядів: частка дорослих, які схвалюють фізичне покарання дітей, зменшилася з 78% до 43%. Омбудсмен регулярно проводить інформаційні кампанії для батьків, пояснюючи негативні наслідки насильства, і таким чином вплинув на культуру виховання дітей у країні. Крім того,

польський речник користується правом звернення до Конституційного суду – так, у 2015 р. він ініціював перевірку положень закону про освіту щодо інклюзії дітей з інвалідністю.

Не можна не відзначити і ту важливу роль, яку грає Речник з перших днів повномасштабної війни проти України, створивши 1 березня 2022р. гарячу лінію для українських дітей, за допомогою якої українські родини могли отримати всю релевантну та актуальну інформацію щодо психологічних та юридичних послуг на які вони можуть розраховувати під час перебування на території Польщі. Варто відзначити і змістовне дослідження стану навчання українських дітей в польських школах, що було проведене на замовлення Речника у 2023р. і є унікальним джерелом інформації як для польських, так і для українських фахівців в галузі зовнішньої політики, управління освітою тощо [178].

Цікавим та вартим наслідування є досвід захисту прав дітей у Великій Британії. Зокрема, можна відзначити опитування «Велике питання», котре було ініційоване офісом Уповноваженого у справах дітей у березні 2021р. і мало на меті почути голоси якомога більшої кількості дітей в Англії, посилити їх та забезпечити кращі життєві шанси для цього покоління та наступних поколінь. Респондентами опитування стали понад 557 тис. дітей віком від 4 до 17 років, що є рекордом для подібного роду опитувань у Великій Британії [179]. На основі цього була підготовлена доповідь «Велика відповідь», яка визначила пріоритети Уряду в сфері захисту дитинства (психічне здоров'я, подолання бідності, освіта тощо). Такий масштабний збір голосів дітей став прикладом кращих практик участі дітей у формуванні публічної політики на загальнодержавному рівні.

Уповноважений з прав дітей Уельсу традиційно приділяє увагу захисту дітей від насильства. Багаторічна кампанія офісу омбудсмена проти фізичних покарань дітей увінчалася успіхом: у 2020 р. парламент Уельсу схвалив закон про повну заборону тілесних покарань дітей (скасовано доктрину «розумного покарання»). Комісар Саллі Голланд активно лобіювала цю реформу, надаючи

докази її необхідності. Новий закон, що набув чинності у 2022 р., забезпечив дітям такий самий правовий захист від побоїв, як і дорослим, – значною мірою завдяки наполегливості омбудсмена.

Іспанія. Національний омбудсмен (Defensor del Pueblo) та регіональні захисники прав здійснюють суттєвий нагляд за дотриманням прав дітей. Прецедентом стала справа 2017 р., коли Defensor del Pueblo звернувся до Конституційного суду з оскарженням положень реформи освіти, що, на його думку, порушували рівний доступ дітей до навчання. Суд погодився з аргументами омбудсмена, і ці норми було скасовано. В Каталонії регіональний *Síndic de Greuges* у 2020 р. провів масштабне розслідування випадків поліцейського насильства над підлітками під час демонстрацій і домігся впровадження спеціального навчання поліції з роботи з неповнолітніми. Такі втручання демонструють ефективність омбудсменів у захисті прав дітей навіть у судовій площині.

Гідні дослідження практики захисту прав дітей можна зустріти не лише в країнах Європейського Союзу, але й в інших державах світу, зокрема в одній з країн Південної Америки – в Чилійській республіці [163]. В Чілі працює Офіс дитячого омбудсмена, котрий постійно проводить масштабні дослідження з таких питань як: моніторинг та поширення показників, що відображають стан прав дітей та підлітків; аналіз дотримання державою своїх міжнародних та національних зобов'язань щодо дітей та підлітків; аналіз виконання рекомендацій Офісу омбудсмена з прав дітей та ступеня реагування на його запити; публікує поглиблені аналізи ситуацій, які впливають на дітей та підлітків.

Так, в березні 2025р. Офісом дитячого омбудсмена було ініційоване друге дослідження думки дорослих щодо прав дітей та підлітків. У 2022р. на замовлення Офісу було проведене масштабне опитування з метою отримання думок дітей про їх потреби, а також думок щодо їхніх прав та інших актуальних питань [163]. Дослідження визначило рівень знань дітей щодо їхніх прав, актуальних соціальних та культурних питань, а також визначило їхні

очікування та занепокоєння щодо суспільного життя та майбутніх очікувань. Глибоке дослідження проблем психічного здоров'я було проведене на замовлення Офісу дитячого омбудсмана у 2019р. [166] Показово, що всі проведені дослідження наявні у вільному доступі для всіх зацікавлених осіб, що вигідно відрізняє чилійського дитячого омбудсмана від його українських колег, котрі за останні 11 років не оприлюднили жодного звіту про свою діяльність.

Отже, важливість діяльності спеціалізованого омбудсмана із захисту прав дітей полягає у запровадженні незалежного, інституційного механізму нагляду за дотриманням прав дитини, який має як дорадчі, так і контрольні функції, відмінні від традиційних механізмів державного захисту. Ключовими характеристиками даної інституції мають бути наступні. Інституційна незалежність, відповідно до якої омбудсмен не є органом виконавчої влади, що дозволяє йому діяти незалежно від міністерств і відомств і, одночасно, публічно критикувати державні інституції та вимагати змін у політиках, практиках чи законодавстві. Спеціалізація виключно на правах дитини, а не охоплює широке коло прав як загальний омбудсман, що дозволяє формувати цільову політику реагування, зосереджену на найкращих інтересах дитини.

Виконання моніторингової та превентивної функції, що передбачає моніторинг дотримання прав дітей у школах, інтернатах, центрах тимчасового утримання, органах опіки тощо, а також наявність права ініціювати розслідування та реагувати на порушення, навіть без звернення дитини чи батьків. Неодмінною умовою є доступність для дітей та орієнтація на прямий контакт з дитиною, включаючи прийоми, онлайн-звернення, гарячі лінії та використання форматів подачі інформації адаптовані до дітей, що підвищує їхню обізнаність і залучення до захисту власних прав.

Наявність інструментів адвокації та публічного тиску. Зокрема, дитячий омбудсман публічно представляє інтереси дітей, включаючи участь у розробці законів, урядових програм, виступи в ЗМІ, кампанії з підвищення обізнаності, що дозволяє впливати на державну політику через публічне лобювання і експертні рекомендації. Активне міжнародне співробітництво, особливо

актуальне з урахуванням викликів, породжених російсько-українською війною (примусове утримування українських дітей на тимчасово окупованих територіях, депортації українських дітей тощо). Ще один перспективний напрям в цьому контексті, це інтеграція в міжнародну мережу омбудсманів (наприклад, через участь у European Network of Ombudspersons for Children – ENOC), а також сприяння впровадженню в Україні міжнародних стандартів, зокрема Конвенції ООН про права дитини.

Висновки до другого розділу

Становлення та розвиток профільних консультативно-дорадчих органів як суб'єктів публічної політики охорони дитинства в Україні відбувалося хвилеподібно: від перших спроб координації міжвідомчої взаємодії на початку 2000-х до нинішньої багаторівневої системи рад, штабів і громадських платформ, що охоплює всі ланки влади й залучає громадянське суспільство. Нижче подано узагальнений огляд цього процесу, структурований за історичними періодами та з акцентом на інституційній еволюції, нормативних підставах, практичних результатах і викликах.

У контексті європейської інтеграції та зростання впливу громадянського суспільства уряд модернізував інструменти консультацій. Показовим став перегляд Положення про Міжвідомчу комісію (Постанова КМУ № 955 від 14 листопада 2018 р.), яким чітко закріплено право Комісії брати участь у розробленні нормативно-правових актів та оцінювати регуляторний вплив на права дитини. Паралельно Кабмін схвалив Національну стратегію реформування системи інституційного догляду та виховання дітей і створив низку міжвідомчих робочих груп для її реалізації; виконання другого етапу закріплено розпорядженням № 703-р від 1 червня 2020 р. Ці групи, хоч і мали «робочий» статус, фактично стали дорадчими платформами для парламентських комітетів при підготовці законодавчих змін до Цивільного та Сімейного кодексів щодо альтернативних форм опіки.

Повномасштабне вторгнення РФ різко збільшило потребу в координації

дій щодо евакуації, захисту та повернення дітей. Уряд постановою № 302 від 17 березня 2022 р. створив Координаційний штаб з питань захисту прав дитини в умовах воєнного стану, визначивши його завданням оперативний збір інформації, узгодження рішень між силовими та соціальними структурами та взаємодію з міжнародними гуманітарними місіями. Паралельно Указом Президента № 568/2022 утворено Координаційну раду з питань захисту та безпеки дітей при Офісі Президента, яка отримала мандат «стратегічного забезпечення» політики: формування державних пріоритетів, оцінки ризиків та залучення ресурсів донорів; у липні 2023 р. її повноваження розширено на напрям цифрової ідентифікації депортованих дітей.

Чинне законодавство вимагає, щоб при кожному центральному органі виконавчої влади діяла громадська рада із залученням НУО. Найбільш інституціоналізованою у сфері дитинства є Громадська рада при Національній соціальній сервісній службі України (НСССУ), яка, окрім класичних експертних висновків, з 2023 р. проводить щорічний громадський аудит системи сімейного патронату. Низка регіональних військових адміністрацій у 2022–2024 рр. також створила власні Штаби з питань захисту прав дитини за аналогією з урядовою постановою, що свідчить про горизонтальне поширення моделі консультативно-координаційних структур.

Консультативно-дорадчі органи забезпечують: раннє виявлення проблем шляхом моніторингу (наприклад, Штаб збирає дані про переміщених дітей у реальному часі); підготовку технічних рішень (робочі групи ДІ напрацьовують стандарти соціальних послуг); залучення ресурсів (Координаційна рада мобілізує донорські програми Bring Kids Back UA); соціальний діалог (громадські ради узгоджують позиції між державою й НУО); зворотний зв'язок для органів влади через експертні висновки і громадські аудити. В сукупності це дозволяє розглядати їх як повноправних суб'єктів публічної політики поряд із міністерствами, парламентом і органами місцевого самоврядування.

Щоб підвищити ефективність системи, необхідно: кодифікувати статус консультативно-дорадчих органів у профільному законі, передбачивши

мінімальні стандарти прозорості й участі НУО; утворити єдиний електронний реєстр рад, штабів і робочих груп з питань дитинства для уникнення дубляжу та пошуку експертизи; інституціоналізувати участь підлітків у роботі рад через квотний принцип, що вже випробовується в пілотних громадах; посилити фінансову автономію КДО (зокрема, дозволити грантове фінансування операційних витрат).

Таким чином, Україна пройшла шлях від окремих міжвідомчих зустрічей до комплексної системи консультативно-дорадчих інституцій, що працюють у вертикалі «Президент-Уряд-Парламент-Регіони». Їхня еволюція продемонструвала здатність адаптуватися до мирних реформ і до надзвичайних ситуацій війни, забезпечуючи участь експертів, громадськості та міжнародних партнерів. Попри виклики, саме ці органи нині формують «нервову систему» публічної політики охорони дитинства, акумулюючи інформацію, узгоджуючи позиції і просуваючи рішення, які безпосередньо впливають на життя мільйонів українських дітей.

РОЗДІЛ 3. УДОСКОНАЛЕННЯ ПУБЛІЧНОГО УПРАВЛІННЯ ЗАХИСТОМ ПРАВ ДІТЕЙ

3.1 Інструменти захисту прав українських дітей, які перебувають за кордоном в статусі захищених осіб

В Європі права українських дітей, які приїхали після повномасштабного вторгнення з статусом «захищених осіб», забезпечуються на кількох ключових рівнях. Правовий статус – тимчасовий захист. З 2022 р. у 28 країнах ЄС та ще трьох (Швейцарія, Норвегія, Ісландія) діє Директива про тимчасовий захист. Діти, що приїхали з України після 24 лютого 2022 р., автоматично отримують: дозвіл на проживання, доступ до освіти, медичні та психосоціальні послуги, соціальну допомогу, охорону дитинства, легального працевлаштування для підлітків, можливість відкриття банківських рахунків. Станом на початок 2025р. вищенаведений статус діє до березня 2026-2027 рр., з планами продовження.

Гарантії для незахищених та неповнолітніх без супроводу. Опіка та супровід. Неповнолітніх, що приїхали без батьків, забезпечують опікунами або законними представниками, які підтримують у правових процедурах. Міждисциплінарні підходи, як-от модель Barnahus («Дім для дітей»), створюють безпечну, зручну для дитини систему спілкування з правоохоронними, медичними, соціальними та психологічними службами без повторних травм. Транснаціональний захист (transnational child protection) гарантує координацію між країнами походження, транзиту та перебування, забезпечуючи найкращі інтереси дітей, сімейний зв'язок, житло, освіту, медичні послуги. З середини 2024р. деякі країни змінюють умови. Наприклад, Норвегія обмежує автоматичне визнання біженців, Угорщина – суворіше підходи до надання соціальних пільг.

Отже, українські діти в Європі отримують комплексний захист: автоматичний статус, що гарантує житло, освіту, охорону здоров'я та

психологічну підтримку; окремі механізми для незахищених і неповнолітніх без сімей; інтегровані підходи, як Barnahus; та міжнародну координацію з боку ЄС, ООН і правозахисних організацій. Це дозволяє забезпечити їхні права й інтереси навіть у складних обставинах.

Тож, серед викликів, спричинених початком повномасштабної війни проти України, своє місце посідає забезпечення соціальних та освітніх прав тих дітей шкільного віку, котрі опинилися за межами України. Ця когорта не однорідна і складається щонайменше з таких частин:

- діти-біженці війни, які перебувають в країнах Європи разом із батьками, або їх офіційними представниками (за даними Європейської Комісії, станом на кінець серпня 2022р. їх нараховувалося близько 506 тис. осіб);
- діти, котрі в складі своїх родин виїхали в такі країни як Австралія, Канада, Туреччина, США тощо (постійно рухома частина контингенту, кількість якої чітко не визначена);
- діти, які разом з батьками з різних причин були змушені виїхати на територію країни-агресора і тимчасово там перебувають, а також діти, чий батьки свідомо отримали громадянство РФ (постійно рухомі частини контингенту, кількість яких чітко не визначені);
- депортовані, а фактично – викрадені країною-агресором діти, вивезені на її територію (за даними на січень 2023р. їх кількість дорівнює щонайменше 14 тис. осіб).

Ми розуміємо неповнолітнього громадянина України, котрий опинився за межами України в статусі тимчасово захищеної особи внаслідок повномасштабної агресії проти нашої держави після 24.02.2022р. Дане уточнення важливе з термінологічної точки зору, адже у відповідності до ст. 1 Закону України «Про охорону дитинства», дитина-біженець – це дитина, яка не є громадянином України і внаслідок обґрунтованих побоювань стати жертвою переслідувань за ознаками раси, віросповідання, національності, громадянства (підданства), належності до певної соціальної групи або політичних переконань перебуває за межами країни своєї громадянської належності [10].

Хронологічна наближеність аналізованих подій є однією з причин відсутності значної кількості наукових публікацій з даної проблематики. На початок 2025р. питання захисту та забезпечення освітніх прав українських дітей – біженців війни, висвітлюються переважно у періодичній пресі, матеріалах публіцистичного характеру [6; 12; 14]. Серед наукових публікацій з теми варто назвати статті В. Гордієнко, О. Гриценчук, І. Іванюк, Н. Ничкало, О. Овчарук та ін. [7; 9]. Протягом травня-грудня 2022р. аналітичним центром CEDOS було підготовлено п'ять аналітичних записок, що висвітлюють проблеми реалізації державної освітньої політики в умовах війни, в тому числі і щодо дітей-біженців [8].

Важливим джерелом актуальної інформації є інтернет-ресурси громадських організацій правозахисного, освітнього та соціального спрямування (Освіторія, Батьки SOS, Смарт Освіта та ін.) [5]. Все більший обсяг важливої інформації аналітичного характеру оприлюднюється секретаріатом Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини, Уповноваженою Президента України з прав дитини та дитячої реабілітації, Освітнім омбудсманом України тощо [1; 2; 4; 13; 16]. Окремий дослідницький інтерес становлять звітні матеріали органів управління освітою, що висвітлюють актуальне місце перебування учнів, в тому числі і тих, котрі знаходяться за межами України.

В ході підготовки даного матеріалу було використано методи порівняльного аналізу, з метою визначення слабких та сильних сторін досліджуваного процесу в залежності від країни перебування дитини. Для формування емпіричної основи публікації, авторкою було проведено у форматі Zoom-конференцій вісім глибинних інтерв'ю з батьками українських дітей, які перебувають в Німеччині, Нідерландах та Польщі.

Отже, предметом особливої уваги органів виконавчої влади мають стати діти, котрі перебувають в складі тих родин які евакуювалися за кордон. Практичними кроками з забезпечення інтересів українських дітей-біженців війни стали періодичні моніторингові візити до місць їх компактного

перебування в країнах ЄС з боку представників секретаріату омбудсмана України, радника-уповноваженого президента України з прав дитини та дитячої реабілітації, народних депутатів.

Продовжує існувати проблема точності фактичних даних, що відображають важливі соціально-поселенські та соціально-демографічні характеристики даної проблеми [2-4]. Як впливові міжнародні (Управління верховного комісара ООН в справах біженців, ЮНІСЕФ, Світовий банк, Європейське агентство з охорони зовнішніх кордонів), так і вітчизняні інституції (МОН України, Державна прикордонна служба України, Уповноважений Верховної Ради України з прав людини, Освітній омбудсман України) оперують відомостями, які висвітлюють окремі кількісні показники обраної теми.

Чисельність українських дітей в країнах ЄС постійно змінюється, що пов'язано із привабливістю тієї чи іншої держави в очах тимчасово захищених осіб, що, в свою чергу, ґрунтується на таких чинниках як: розмір соціальної допомоги та її купівельна спроможність; загальна вартість життя; доступність освітніх закладів для дітей; обов'язковість відвідування мовних курсів; наявність можливостей для працевлаштування без знання мови країни перебування та інш.

Станом на початок 2025р. за сукупністю вищенаведених критеріїв в умовному рейтингу українських біженців на першому місці знаходиться Німеччина, адже саме ця країна надає найбільшу за обсягом фінансову підтримку українцям. Так, українська дитина шкільного віку, котра перебуває у Німеччині в статусі захищеної особи, може розраховувати на наступні прямі виплати (м. Зангерхаузен, м. Дорфін, Німеччина):

- близько 320-370 євро на місяць – соціальна виплата, точний розмір якої залежить від віку конкретної дитини (доросліша дитина – більша виплата), кількості дітей в родині та інших чинників. З другої половини 2022р. її розмір поступово зростає і, у лютому 2023р. для дітей віку 14-18 років досягатиме 420 євро на місяць;

– близько 150 євро на рік – виплата, спрямована дітям, котрі відвідують навчальні заклади. Розподіляється на дві частини (2/3 на початку навчального року і 1/3 в середині) і призначена для придбання канцелярських товарів та іншого навчального знаряддя;

– близько 20-25 євро на місяць, починаючи з липня 2022р. і по травень 2023р. включно – соціальна виплата, що отримала в середовищі українців назву «ковідна», адже спрямована на компенсацію поточних витрат домогосподарств у зв'язку з пандемією COVID-19.

Також існують приклади непрямих виплат з боку приймаючих громад шляхом надання сертифікатів на придбання конкретних груп товарів у визначених торгівельних закладах, наприклад: купівлю ранців та іншого шкільного приладдя для учнів початкових класів (м. Дорфін, Німеччина).

Освітні права дітей-біженців війни забезпечені на достатньо високому рівні. Вони мають можливість перебувати в дитячих садочках та навчатися в школах країн перебування, відвідувати заклади позашкільної освіти. Приймаючими країнами створені всі умови для адаптації дітей, вивчення ними мови, поступової інтеграції в місцеве освітнє середовище. Наприклад, у федеральній землі Тюрінгія (Thuringen), на оформлення дитини до школи відводиться до 90 днів [168]. Таким чином, батьки мають час для уважного підбору закладу та ретельного оформлення всіх необхідних документів отримання консультацій від фахівців Schulamt – державного відомства у справах шкіл.

В Україні дитині фактично гарантовано право навчатися у найближчій школі. Так, відповідно до п.2 ст. 8 Закону України «Про повну загальну середню освіту», кожна дитина має право на здобуття початкової та базової середньої освіти у найбільш доступному та наближеному до місця її проживання закладі освіти [113]. В більшості земель Німеччині головним критерієм є наявність вільного місця, але не фізична наближеність закладу. Отже, німецькі школи намагаються дотримуватися граничних норм наповненості класів, натомість українські фахівці в довоєнний час постійно наголошували на переповненості

класів в популярних школах обласних центрів як на одному з найпоширеніших прикладів порушення права дитини на безпечне для здоров'я освітнє середовище.

Логістичні труднощі можуть чекати дітей в тому випадку, коли вони навчаються в інтеграційних школах, адже через їх обмежену кількість та, відповідно, невелику щільність розташування, подорож до них є тривалою та дорого вартісною, особливо для тих українських родин, що розраховують лише на соціальну допомогу. Так, за свідченням однієї з респонденток, вартість проїзду до інтеграційної школи в Голландії для її доньки дорівнювала 250 євро на місяць, при тому що обсяг самої соціальної допомоги складав 260 євро. Щоправда, з плином часу дітям були запропоновані персональні проїзні місячні білети, вартість яких є помітно меншою – 80 євро (м. Леккеркерк, Нідерланди). Тут варто зазначити, що за чинним законодавством Нідерландів, діти-біженці середнього та старшого шкільного віку не можуть вчитися у звичайних голландських школах, допоки не опанують належним чином голландську мову в інтеграційному навчальному закладі.

Однією з важливих переваг освітнього середовища німецьких, польських, голландських шкіл є їх реальна, але не декларативна дитиноцентричність, в усіх її вимірах, починаючи від архітектури та інтер'єру приміщень, побудованих за принципами універсального дизайну, і завершуючи ставленням педагогів до учнів та їх батьків. Всі опитані нами респондентки відзначали відкритість та комунікабельність як учительського, так і адміністративного персоналу закладів. Одночасно спостерігається високий рівень поваги до педагога, його професійної гідності, особистого простору, вільного часу тощо. Як правило, номери телефонів ментора (класного керівника) та представника адміністрації школи включно із директором, загальнодоступні для батьків учнів, проте зловживати цим каналом комунікації у позанавчальний час вважається неприпустимим. Таке ставлення допомагає сформувати в українських дітей ставлення до вчителів не як до безправних надавачів освітніх послуг, але як до старших партнерів в справі набуття корисних знань та навичок.

Партнерський підхід поєднується з неухильним дотриманням як національного освітнього законодавства, так норм і внутрішнього розпорядку освітніх установ. В Німеччині та Нідерландах відвідування учнями навчального закладу є обов'язковим і ретельно контролюється. Адміністрація шкіл готує персональний звіт про відвідування уроків кожною дитиною та надсилає його для ознайомлення батькам наприкінці кожного місяця (м. Леккеркерк, Нідерланди).

Характерною рисою є постійна взаємодія школи не лише із співробітниками Schulamt, але і з працівниками Jungenamt – відомства, що є подібним до служби в справах дітей. Остання інституція заслуговує на окрему увагу не лише як предмет наукового дослідження. Проведені інтерв'ю дають підстави для твердження про обережне ставлення біженок українок до мережі цих установ. Як наголосила одна з респонденток (м. Шлюхтерн, Німеччина), перш ніж звернутися по допомогу до Jungenamt, жінка має бути стовідсотково впевнена в своїй правоті, адже в абсолютній більшості випадків співробітники Jungenamt приймуть сторону дитини, натомість поведінка батьків стане предметом посиленої уваги.

Подібне стримане ставлення до згаданої установи зумовлено тим, що з середини 2022р. в інформаційному полі поступово збільшилася кількість повідомлень про необ'єктивний і переважно радикальний підхід співробітників Jungenamt до розв'язання сімейних конфліктів в родинах українських біженців. При цьому, ініціаторами з'ясування ситуації можуть виступають не українці, але їх німецькі сусіди, вчителі місцевих шкіл, члени тих німецьких родин, котрі прихистили українців.

Згідно законодавства, працівники Jungenamt можуть вдатися до таких способів розв'язання конфлікту:

- винесення попередження батькам, проведення з ними роз'яснювальної профілактичної роботи щодо недопущення по відношенню до дитини агресивної та принижуючої поведінки, до якої може бути зараховано

емоційне з'ясування стосунків, галасливе нав'язування власної думки, вербальні образи тощо;

- тимчасове вилучення дитини з родини на кілька днів та розміщення її в закладі соціального захисту. Одночасно з батьками проводиться роз'яснювальна робота, за потреби здійснюється тестування, покликане діагностувати їх психоемоційний стан;

- тривале (до півроку) вилучення дитини з родини та розміщення її або в інтернатному закладі, або в прийомній родині. Цей інструмент використовується вповноваженими інституціями надзвичайно рідко і лише в тому випадку, коли існує безпосередня загроза життю та здоров'ю дитини. Станом на січень 2023р. нам не відомо жодного підтвердженого випадку застосування таких санкцій до родин українських біженців війни.

Авторці відомі лише факти тимчасового вилучення (7-10 днів) дітей та утримання їх у соціальних закладах із одночасним проведенням роз'яснювальної профілактичної роботи з їх старшими родичами (м. Шлюхтерн, Німеччина). Проте, такі дії німецьких посадових осіб були чітко регламентовані законодавством, обґрунтовані та небезпідставні.

Разом з тим, доречним було би проведення відповідної інформаційної та просвітницької роботи в середовищі родин українських біженців війни, ініціаторами якої могли б виступити вітчизняні дипломатичні установи, представники омбудсмена України, громадські організації правозахисного спрямування. Практичним результатом такої роботи могли б стати тематичні сторінки/блоги в інтернет-просторі, причому важливо, щоб їх авторами та адміністраторами були саме українські посадові особи, лідери недержавних організацій та, дуже бажано, фахівці з ювенальної юстиції в країні перебування.

Це дозволить вирішити одночасно два важливі завдання. По-перше, озброїти українських батьків перевіреною та актуальною інформацією, що надасть їм впевненості, позитивно позначиться на психологічному кліматі в родині, застереже від необґрунтованих страхів. По-друге, ці інтернет-ресурси стануть ефективним знаряддям в інформаційній війні, котра ведеться між

проукраїнськими силами та пропагандистською машиною держави-агресора, в тому числі і в європейському медіа-просторі.

Відповідно до чинного українського законодавства, батьки зобов'язані виховувати дитину, піклуватися про її здоров'я, фізичний, духовний і моральний розвиток, навчання, створювати належні умови для розвитку її природних здібностей [109]. В контексті цієї норми важливе значення має доступність для дитини спортивних секцій, творчих та мистецьких гуртків.

У великих містах існує черга на запис до низки популярних/престижних спортивних (плавання) та творчих (вокал) секцій та гуртків, причому в окремих випадках очікування може тривати від кількох місяців до понад півроку (м. Дюссельдорф, Німеччина). Разом з тим, саме у великих містах є найбільший вибір секцій з різноманітних видів спорту, а також широкі можливості для набуття та вдосконалення творчих навичок дітей.

Важливо враховувати не лише наявність секції, але й її рівень. У переважній більшості невеликих містечок, спортивні секції хоча і доступні, але спрямовані скоріше на загальний фізичний розвиток дитини, але не на спорт високих досягнень. Такі заняття можна порівняти скоріше з щотижневим додатковим тематичним уроком фізкультури (лижі, плавання, футбол), аніж із цілеспрямованим оволодінням певним видом спорту. В окремих випадках в якості тренерів на таких секціях виступають батьки німецьких дітей, котрі на аматорському рівні володіють певним видом спорту.

Разом з тим, серед українських дітей достатньо тих, хто у довоєнний період досягнув у спорті та творчості значних успіхів, і прагне це продовжити. На основі інформації, отриманої нами з Нідерландів, Німеччини, Польщі можемо стверджувати, що за наявності відповідних амбіцій та зусиль з боку дитини та її батьків, реалізувати таку можливість цілком можливо. Керівництво закладів освіти та приймаючих громад вітає спортивні успіхи українських дітей та підтримує їх наступним чином:

- надання дитині в безоплатне користування спортивного спорядження або його окремих елементів, необхідних для занять (Нідерланди, Польща);
- часткова або повна оплата послуг тренера коштом громади для дітей, котрі демонструють високий рівень спортивної майстерності, успішно захищають честь школи/громади на змаганнях (Німеччина);
- надання права на безкоштовне користування спортивними та тренажерними залами, басейнами тощо. Такі приклади були особливо поширеними в період весни-літа 2022р. (Нідерланди, Швеція) і стосувалися всіх без виключення українських дітей, незалежно від рівня їх спортивної майстерності;
- часткова або повна оплата тренувань для дитини за гроші місцевої соціальної установи. В даному випадку ключове значення має вартість тренувань. В умовах більш конкурентного середовища великого міста ціна тренування більша, в невеликих містечках – менша, натомість, розмір компенсації є приблизно однаковим і дорівнює 15-20 євро на місяць. Таким чином, в одних випадках компенсація може покривати витрати за вісім тренувань дитини на аматорському рівні протягом місяця (м. Зангерхаузен, Німеччина), а в інших її вистачає лише на два заняття дзюдо (м. Фульда, Німеччина).

Важливо відзначити, що в освітніх системах низки європейських країн спортивні/фізкультурні практики щільно інтегровані в повсякденне життя дитини. Наприклад в Німеччині вже з початкових класів починається всеохоплююче навчання навичкам керування велосипедом, причому до уваги береться не лише спортивний вимір. Як правило це відбувається в межах навчальної дисципліни «Оточуючий світ», також до шкіл спеціально запрошуються працівники поліції, котрі розповідають про безпекову складову цього процесу. В результаті, абсолютна більшість німецьких дітей отримує т.зв. «велосипедні права» вже у 4 класі.

Ще один приклад цілеспрямованої фізичної активності – навчання

плаванню учнів голландських шкіл. Враховуючи наявність в країні величезної кількості водних артерій, формування навичок впевненого поведіння на воді є неодмінною складовою шкільного навчання. В процесі підготовки перед дітьми ставляться завдання, що вчать розв'язувати реальні життєві ситуації. Зокрема, в шкільних басейнах проводяться спеціальні заняття з плавання в одязі, що покликані навчити дитину адекватно поводити себе під час раптового потрапляння у водойму (м. Лейден, Нідерланди). Навчання плаванню є обов'язковим, складається як мінімум з трьох етапів/рівнів, проходження кожного з яких завершується іспитом та підтверджується сертифікатом.

Одним з ефективних інструментів задоволення освітніх потреб дітей-біженців війни стала Національна мережа українських освітніх хабів, що відкрилися як в низці українських міст, так за кордоном, зокрема у Братиславі, Будапешті, Варшаві, Женеві, Лейпцигу, Лондоні, Празі, Софії, тобто саме у тих країнах, які прийняли у себе найбільшу кількість тимчасово захищених осіб з України [14].

Родзинкою мережі є практична спрямованість навчання, орієнтація на здобуття учнем потрібних в майбутньому професійних навичок. Діяльність хабів відзначається високим рівнем інформаційної відкритості, перелік доступних навчальних програм, час та розклад актуальних занять розміщується на офіційних сторінках в соціальних мережах. Аналіз пропонованих програм показав, що більшість з них орієнтовані на дорослу аудиторію, але й зацікавлені діти, починаючи з 12-річного віку можуть, наприклад, пройти профорієнтаційне тестування, отримати навички цифрової та фінансової грамотності тощо [14].

Приміщення хабів облаштовані для проведення в них освітніх, культурних та розважальних заходів, відвідувачі мають можливість користуватися комп'ютерною технікою та отримують безкоштовний доступ до інтернет, що уможливорює підключення до освітніх платформ, зокрема, Всеукраїнської школи он-лайн. Важливе місце в діяльності хабів посідає викладання мов країн перебування: польської, чеської, німецької тощо. Хаби виступають як навчальні майданчики та інформаційні партнери таких освітніх

ініціатив, надають необхідне обладнання, комунікаційні можливості.

Поряд із іноземними мовами, хаби регулярно пропонують різноманітні формати як вивчення, так і вдосконалення української мови. Ці можливості з кожним місяцем перебування за кордоном українських дітей стають все більш актуальними, адже є додатковим джерелом знань з рідної мови для тих дітей, котрі навчаються вже не в україномовних чи інтеграційних, а в звичайних класах шкіл країн перебування.

Наразі важко говорити як про ефективність роботи цих закладів, так і про їх популярність, адже вони орієнтовані на всі вікові групи населення, від підлітків до осіб зрілого віку. Одним з доволі умовних показників затребуваності їх освітніх програм може бути кількість осіб, котрі підписані на телеграм-канали хабів. Отже, судячи з цього критерію, станом на січень 2023р. серед найбільш популярних: український хаб у Женеві (2049 осіб), Будапешті (1285), Братиславі (1264), Празі (1012), Лондоні (968). При цьому, освітні хаби в країнах, які прийняли найбільшу кількість українських дітей (Польща, Німеччина) послуговуються не каналами у Telegram, але власними інтернет-сторінками.

Позитивно, що Кабінетом Міністрів України створено умови для учнів, які поєднують навчання в закордонній та в українській школах одночасно. Дитина, котра перебуває за кордоном, але зберігає за собою місце в українській школі, може навчатися в ній як в межах дистанційної (звичної) форми, так і на екстернаті. Екстернат є доволі гнучкою формою здобуття освіти. Заяву про бажання вчитися на екстернаті учень може подати не на самому початку року, але не пізніше ніж за два місяці до його закінчення. Особливої актуальності дана форма освіти набуває саме для тих дітей, котрі перебувають на межах України, адже, як ми відзначали вище, в більшості тих країн, що прихистили українців, відвідування школи є обов'язком дитини. Його виконання ретельно контролюється, а до батьків, котрі не здатні забезпечити його дотримання, можуть бути застосовані санкції з боку місцевих соціальних служб.

Відритим залишається питання контролю якості знань та навичок, яких

набувають діти-біженці, адже до них не завжди можна застосувати методи об'єктивного контролю. Діти, котрі намагаються навчатися однаково старанно в українській та європейській школах очевидно перевантажені, що негативно позначається на їх психосоматичному стані та психологічному кліматі в родині. Певна частина дітей в якості пріоритету визначає навчання в країні перебування, натомість опанування шкільної програми в Україні здійснюється за залишковим принципом. Це провокує застосування імітаційних практик, призводить до фальсифікації результатів навчальних досягнень учнів, в тому числі і завдяки старшим родичам, котрі бажають «допомогти» виснаженій дитині, виконуючи замість неї самостійні та контрольні роботи, особливо якщо вони мають вигляд тестових завдань. Вищенаведене актуалізує проблему визначення та вимірювання освітніх втрат, що з кінця 2022р. дебатується на експертному рівні.

Об'єктом особливої уваги урядових інституцій мають стати ті діти, що виїхали за межі європейського континенту, зокрема до США та Канади. Остання, впровадивши у березні 2022р. спеціальні умови для громадян України в межах програми CUAET (Canada-Ukraine authorization for emergency travel), стає все більш популярною в середовищі українців-біженців. Станом на січень 2023р. на отримання віз подано заявок від близько 800 тис. осіб, а 130 тис. українців вже перебувають на території Канади завдяки CUAET. Можемо стверджувати, що у випадку загострення військово-політичної ситуації в Центральній Європі, щільність потоку українських біженців до Канади буде збільшуватися за рахунок тих осіб, котрі отримали канадську візу, але на даний час проживають в Польщі, Чехії, Німеччині, спостерігаючи за розвитком подій. У зв'язку з цим зростає роль закордонних місій України, що мають посилити роботу із консульського обліку наших громадян, особливо тих в чийх родинях є неповнолітні діти.

Також однією з найпроблемніших складових є боротьба за права тих дітей, які опинилися на території країни-агресора. Як свідчать офіційні дані, якщо станом на листопад 2022р., до країни-агресора було депортовано понад 11

тис. українських дітей, то наприкінці січня 2023р. ця цифра дорівнювала вже 14 тис. Вносячи швидкі зміни до російського законодавства, влада країни-агресора намагається легалізувати та легітимізувати процеси всиновлення дітей з України своїми громадянами, намагаючись таким чином підважити дію статей 15-ї та 50-ї Женевської конвенції 1949р. Особливу небезпеку така злочинна діяльність становить для дітей-сиріт та дітей позбавлених батьківського піклування. Ще одну групу ризику становлять діти, чиї батьки з різних причин прийняли громадянство країни-агресора, отримання якого для українців було свідомо спрощене в останні роки владою цієї держави.

Очевидно, що припинити ці протизаконні дії до повної деокупації території України надзвичайно складно, проте необхідно вести якомога більш точний облік таких дітей, залучаючи до цього процесу всі зацікавлені міжнародні інституції. Починаючи з рубежу 2022-2023рр. тема повернення українських дітей на територію нашої держави регулярно піднімається омбудсменом України в перемовинах з офіційними особами країною-агресора. І хоча кількість повернутих на батьківщину українських дітей поки що вимірюється лише десятками, ці тактичні успіхи є свідченням того, що інститут омбудсмена залишається дієвим інструментом захисту прав дітей в умовах повномасштабної агресії.

В цілому права учнів – громадян України в досліджених нами країнах перебування забезпечені на високому рівні. Абсолютна більшість українців, котрі перебувають в статусі захищених осіб в цих державах, мають можливості не лише для продовження повноцінного навчання, але й задоволення своїх потреб у творчому, мистецькому, спортивному розвитку. Значна частина українських дітей випереджають своїх європейських однолітків за рівнем оволодіння шкільною програмою, обсягом засвоєних теоретичних знань тощо.

Натомість сильними сторонами більшості європейських шкіл є: повноцінна інклюзивність, адаптованість для комфортного перебування дітей та вчителів; помірний обсяг матеріалу, обов'язкового для засвоєння; нульова терпимість до проявів будь-якої дискримінації та стигматизації; партнерська

модель взаємодії між дітьми, вчителями, батьками, адміністрацією, соціальними службами тощо. Безумовною перевагою західних шкіл є повна відсутність з боку батьків практики неформальних платежів, різного роду «подяк» та «допомог» для школи. Навпаки, непоодинокі приклади додаткової фінансової підтримки школою та приймаючою громадою тих українських дітей, які демонструють непересічні успіхи в навчанні, спорті, творчій діяльності тощо.

Процес інтеграції українських дітей-біженців до навчання в країнах перебування можна умовно поділити на два етапи. На першому з них (лютий-серпень 2022р.) відбувалося закріплення школярів за навчальними закладами країн перебування. Мали місце формування тимчасових «українських класів» у звичайних іноземних школах, в яких українські вчительки – біженки, викладали українським дітям – біженцям. Відзначимо, що поряд із зрозумілою невпорядкованістю власне навчального процесу, саме цьому періоду відповідають масштабні благодійні акції з боку приймаючих громад, небайдужих громадян та громадських організацій, що передбачали безкоштовне надання канцелярського та іншого навчального приладдя, спортивної форми, персональних електронних приладів тощо.

Другий етап (серпень-вересень 2022р. по т.ч.) характеризується більшою організованістю і впорядкованістю, мінімізацією благодійної підтримки, із одночасною активізацією організованої і чітко регламентованої допомоги з боку приймаючих громад. Кількість вищезгаданих «українських класів» поступово зменшується до нуля, натомість все більше дітей продовжують навчання в інтеграційних та/або звичайних класах шкіл країн перебування.

На початок 2025р. знаходить фактичне підтвердження гіпотеза вітчизняних фахівців про пряму залежність кількості потенційних емігрантів від тривалості війни [12]. Як свідчить аналіз результатів соціологічних досліджень, а також проведених авторкою глибинних інтерв'ю, кількість тих сімей з дітьми, які переконані у поверненні до України найближчим часом поступово зменшується. Ключові чинники, що лежать в основі такої позиції,

можемо розділити на дві групи: відштовхуючі (руйнування, соціально-економічна криза, невпевненість в завтрашньому дні в Україні) та приваблюючі (високий рівень життя у країнах перебування, реальна дитиноцентричність систем освіти, поточні та потенційні навчальні/спортивні/мистецькі успіхи дитини в країні перебування). Показово, що все більша кількість родин узалежнює своє майбутнє від позиції/думки власних дітей. Авторці відомі випадки, коли саме позиція дитини, її бажання продовжити навчання в певному закладі освіти були визначальними при виробленні життєвої стратегії її родиною на середньострокову перспективу.

Українська держава усвідомлює ризики неповернення з-за кордону певної частини родин до місць їх постійного проживання навіть після завершення активних бойових дій. У співпраці з громадськими організаціями органи влади розробляють та реалізують кілька тактичних кроків, покликаних зміцнити зв'язки дітей та їх родин з Україною. Прикладом є низка працюючих освітніх платформ, призначених для надання доступних та якісних освітніх послуг дітям, які перебувають за кордоном.

Перелік та ефективність вищенаведених інструментів мають збільшуватися, адже у випадку продовження бойових дій в Україні протягом 2023 календарного року, переважна більшість дітей-біженців не повернуться з-за кордону ближчим часом. Адаптувавшись до вимог освітніх систем країн перебування та вивчивши мову на належному рівні, вони завершать навчання в інтеграційних класах і будуть у 2023/2024 навчальному році зараховані до звичайних класів шкіл країн перебування. Отже, утримання таких дітей в полі тяжіння вітчизняної системи освіти, створення умов для поєднання їх навчання за кордоном та в Україні, залишається актуальним перспективним завданням центральних органів виконавчої влади, органів управління освітою на місцевому рівні та громадських організацій освітнього спрямування.

3.2 Засоби підвищення ефективності партнерства органів влади та інститутів громадянського суспільства в забезпеченні прав дітей

Питання захисту прав дитини стало для України однією з ключових тем державної політики від перших днів незалежності. З 1991 р. по 2025 р. співпраця органів публічної влади й громадянського суспільства пройшла складну еволюцію – від фрагментарних ініціатив до системних партнерств, що базуються на міжнародних стандартах, цифрових рішеннях і гуманітарному досвіді, здобутому під час війни.

Уже 27 лютого 1991 р. Верховна Рада ратифікувала Конвенцію ООН про права дитини, поклавши на державу юридичний обов'язок гарантувати кожному українському дитині фундаментальні права й свободи. У 1990-х при Кабінеті Міністрів послідовно формувалися структурні підрозділи у справах сім'ї та молоді, а перші громадські організації («Карітас-Україна», «СОС Дитячі Містечка») почали опікуватися соціально вразливими дітьми й сиротами. Хоч держава залишалася головним актором, саме НУО привносили інноваційні підходи – психосоціальну підтримку, перші програми протидії насильству, вуличні соціальні служби. Типовий формат взаємодії— «держзамовлення-грант» через обласні управління, що закладало підвалини майбутнього соціального контракування.

26 квітня 2001 р. ухвалено базовий Закон «Про охорону дитинства», який закріпив державні гарантії й визначив напрями співпраці влади з громадським сектором. У цей же період з'являється перша Всеукраїнська програма «Діти України», а НУО «Ла Страда-Україна» вибудовує модернізовану систему допомоги постраждалим від насильства й торгівлі людьми, активно консулює МВС та Міністерство освіти. Поступово формується практика створення при міністерствах Громадських рад, куди входять провідні дитячі фонди, що дає можливість НУО впливати на зміст підзаконних актів та галузевих програм.

У квітні 2011 р. запроваджено посаду Уповноваженого Президента України з прав дитини – сигнал політичного пріоритету дитячої тематики. Посада стала містком між громадянським суспільством і вищою державною владою: практикою стали щорічні консультації з НУО щодо нових законопроектів, спільні інформаційні кампанії («Стоп насильству над дітьми»).

Паралельно розвивався інститут парламентського Омбудсмана: окремий департамент з прав дитини та участь представників НУО в мобільних моніторингових групах відвідин інтернатів.

Анексія Криму і бойові дії на Донбасі спричинили масове внутрішнє переміщення дітей. Держава запросила гуманітарних партнерів; UNICEF, Save the Children, IOM і низка національних фондів об'єдналися у Кластер захисту дітей (Child Protection Sub-Cluster), який діє під головуванням Мінсоцполітики. Співпраця перейшла на стандарти IASC: щомісячні геп-аналізи, спільні карти сервісів, угоди про розподіл ролей (Government–NGO MoUs). У 2017 р. Кабмін ухвалює Національну стратегію деінституціалізації (ДІ), що передбачає поетапне виведення дітей з інтернатів та розвиток сімейних і патронатних форм догляду – документ готувався за участі «Української мережі за права дитини» і міжнародних експертів. Саме НУО взяли на себе тренінги для фахівців громад, пілоти патронатної сім'ї та адвокацію змін до Бюджетного кодексу, щоби громади могли фінансувати соціальні послуги.

Після 24 лютого 2022 р. захист дітей став питанням безпеки національного масштабу. Кластерний механізм був негайно активований – UNICEF координує дитячий кластер спільно з урядом, забезпечуючи інтеграцію даних у систему «Дія» та розгортання цифрових кейс-менеджмент-рішень. Save the Children відкрила 28 дитячих та молодіжних просторів, охопивши близько 267 тис. дітей послугами захисту й психосоціальної підтримки; при цьому 40 % персоналу центрів складають соціальні працівники територіальних громад, делеговані рішенням уряду. Держава і НУО також створили спільний механізм документування випадків депортації та незаконного переміщення дітей на окуповані території й до РФ – у тому числі задля доказової бази для МКС.

З 2023 р. Мінцифри та громадські коаліції («Діти Україні без сиріт», «Українська мережа за права дитини») працюють над модулем «Дія.Діти»: електронні соціальні послуги, цифрові картки дитини-сироти, подання заяв на патронат, відстеження статусу опіки. НУО тестують чат-боти для первинного

відбору кейсів насильства й алгоритми раннього ризик-менеджменту; державні служби вносять дані до Єдиної інформаційної системи соціального захисту населення. Водночас міжнародні корпорації (Citi, Microsoft) фінансують цифрове переоснащення центрів соцслужб через UNICEF-партнерства.

Таким чином, серед досягнень співпраці органів влади та НУО можна назвати:

- нормативне зближення з ЄС. Повноцінна гармонізація законодавства з *acquis* - від антидискримінаційних норм до регулювання усиновлення;
- децентралізація соціальних послуг. Більш ніж 1 200 громад створили служби у справах дітей та мультидисциплінарні команди;
- скорочення інституційного догляду. Кількість дітей в інтернатах зменшилася на третину порівняно з 2017 р., попри війну;
- системність гуманітарного реагування. Кластерний підхід забезпечує безперервний обмін даними між 70 + організаціями й урядовими структурами.

Разом з тим, існує і низка актуальних викликів, серед яких:

- правова й психологічна реінтеграція депортованих/розлучених дітей;
- хронічне недофінансування профілактичних програм на місцевому рівні;
- загрози безпеці працівників соціальної сфери у прифронтових громадах;
- необхідність захисту дитячих даних у процесі цифровізації.

Отже, історія 1991i2025 рр. показує, що ефективний захист прав дитини в Україні ніколи не був ієрархічною «монополією» держави. Результати давала лише синергія: держава – джерело легітимності, даних і сталого фінансування; громадські організації – джерело інновацій, мобільності й довіри громад. Від ратифікації Конвенції ООН до цифрового модуля «Дія.Діти» цей симбіоз пройшов шлях від формального партнерства до спільного управління ризиками.

Попереду завершення деінституціалізації, повернення депортованих дітей та інтеграція до європейської архітектури child-friendly-governance. Без подальшого зміцнення союзів влади й громадського сектору ці завдання лишатимуться деклараціями; натомість з ними – можуть стати новою нормою захисту гідності кожної української дитини.

Повномасштабна війна, що триває в Україні з 2022 року, призвела до величезних втрат серед військових і добровольців, які стали на захист країни. Тисячі українських сімей втратили годувальників, і особливо болючим є те, що багато дітей залишилися без батька або матері. За рік від початку вторгнення під опіку лише одного благодійного фонду «Діти Героїв» потрапило понад 3400 дітей, 80% з яких – це діти загиблих військових (7% втратили обох батьків). Станом на лютий 2024 року цей фонд опікується вже понад 8000 дітей, і ця кількість невпинно зростає. Захист прав таких дітей набув першочергового значення для держави і суспільства. В умовах війни держава Україна сформувала правові механізми і програми підтримки, аби забезпечити дітям полеглих захисників належну допомогу – від матеріального забезпечення до освіти та психологічної реабілітації.

Для захисту родин загиблих оборонців в Україні сформовано розгалужену систему соціально-правових гарантій. Базовим актом є Закон України «Про статус ветеранів війни, гарантії їх соціального захисту», який у статті 10 визначає коло осіб, на яких поширюються відповідні пільги, зокрема членів сімей загиблих (померлих) захисників і захисниць України. До членів сім'ї загиблого закон відносить, зокрема, неповнолітніх дітей (а також повнолітніх дітей до 23 років, якщо вони навчаються). Таким дітям видається посвідчення члена сім'ї загиблого, що підтверджує їхній особливий статус і право на пільги. Причинний зв'язок загибелі військовослужбовця з бойовими діями встановлюється спеціальними комісіями, після чого сім'я набуває офіційного статусу і пов'язаних з ним прав.

Держава гарантує одноразову грошову допомогу сім'ям загиблих військовослужбовців. Відповідно до Закону України «Про соціальний і

правовий захист військовослужбовців та членів їх сімей», у разі загибелі (смерті) військового його сім'я має право на одноразову допомогу в розмірі 500-кратного прожиткового мінімуму для працездатних (на дату загибелі). На практиці у умовах війни ця допомога була суттєво збільшена: постановами уряду встановлено виплату 15 млн грн сім'ї загиблого захисника України (сума розподіляється рівними частками між отримувачами). Для отримання цих коштів законний представник сім'ї звертається із заявою до територіального центру комплектування (військкомату), додаючи необхідні документи (свідоцтво про смерть, документи про родинні зв'язки тощо). Окрім одноразової компенсації, сім'ї загиблих мають право на пенсію у зв'язку з втратою годувальника. Непрацездатні члени сім'ї – насамперед діти – отримують пенсію по втраті годувальника до 18 років, а якщо дитина навчається на денній формі – до 23 років. Причому діти-сироти (що втратили обох батьків) отримують таку пенсію незалежно від факту навчання до досягнення 23 років. Ці виплати покликані забезпечити мінімальний рівень фінансової стабільності для сімей, що втратили годувальника.

Держава особливу увагу приділяє тому, щоб діти загиблих захисників мали доступ до освіти на рівних або кращих умовах. Законодавством передбачено кілька важливих гарантій. По-перше, такі діти мають право на безоплатне харчування у державних і комунальних закладах освіти – від дитячих садків до закінчення професійно-технічних чи фахових передвищих навчальних закладів. Фінансування безкоштовного харчування здійснюється з місцевих бюджетів, за заявою батька чи опікуна та пред'явлення посвідчення пільгової категорії.

По-друге, діти загиблих військових користуються правом позачергового зарахування до дитячих садочків за місцем проживання – органи місцевої влади повинні забезпечити їм місце в садку першочергово, навіть якщо для цього треба направити дитину до іншого закладу. На етапі здобуття вищої освіти дітям полеглих воїнів надано право вступу поза конкурсом до державних і комунальних закладів вищої та фахової передвищої освіти (на бюджетні місця).

Крім того, існує система державної цільової підтримки для здобуття освіти: діти загиблих захисників можуть отримати повну оплату навчання за рахунок бюджету (при вступі на бюджетне місце або через переведення з контракту на вакантне бюджетне місце), пільгові довгострокові кредити на освіту, соціальні стипендії, безоплатне забезпечення підручниками та доступом до інтернету в закладах освіти, а також безоплатне проживання в гуртожитках. Для отримання такої підтримки студент подає заяву керівництву закладу із посвідченням члена сім'ї загиблого і свідоцтвом про народження.

Важливо, що у 2023-2025 роках уряд впроваджує експериментальний проект додаткової допомоги на навчання: за ініціативою Міністерства у справах ветеранів, Кабмін схвалив програми одноразової безповоротної допомоги на оплату навчання для дітей захисників України, які навчаються на контрактній основі у фахових коледжах чи університетах. Ця програма охопить 2024/25 та 2025/26 навчальні роки і фінансується з держбюджету. Право на неї мають, зокрема, діти, що мають статус члена сім'ї загиблого захисника України. Таким чином, на законодавчому рівні дітям полеглих героїв гарантується підтримка на всіх щаблях освіти – від дошкільної до вищої – щоб фінансові чи інші бар'єри не завадили їм навчатися і розвиватися.

Держава забезпечує також низку пільг у сфері охорони здоров'я і соціальних послуг для дітей, які втратили батьків на війні. Такі діти мають право на безоплатне отримання ліків та медичних виробів за рецептами лікарів. Фактично, сімейний лікар виписує рецепти, а аптеки відпускають необхідні препарати без оплати – достатньо пред'явити документ про належність до пільгової категорії. Окрім того, діти користуються правом на щорічне безкоштовне медичне обстеження і диспансеризацію (що важливо для раннього виявлення можливих проблем зі здоров'ям), а також на першочергове обслуговування у лікувально-профілактичних закладах та першочергову госпіталізацію в разі потреби. За наявності посвідчення пільговика лікарні і поліклініки повинні приймати таких дітей поза чергою.

Для реабілітації і відпочинку законодавством передбачено право дитини

з родини загиблого щороку (один раз на рік) отримати пільгову путівку до санаторію, будинку відпочинку чи на туристичну базу Міністерства оборони чи іншого силового відомства. За таку путівку сім'я оплачує лише частину вартості, визначену Кабміном, решта фінансується державою. Щоб скористатися цим, треба звернутися до ТЦК та СП (військкомату) із заявою та копією свідоцтва про народження і документу про пільгу. На місцевому рівні органи влади також організовують оздоровлення та відпочинок цих дітей: законом прямо встановлено пріоритетне забезпечення путівками до дитячих оздоровчих таборів за рахунок державного, місцевих бюджетів та інших джерел.

Таким чином, в Україні створено нормативну базу, яка спрямована на всебічний захист прав дітей загиблих захисників. Вона включає фінансову підтримку (одноразові виплати, пенсії), освітні пільги (безкоштовне харчування, вступ поза конкурсом, оплата навчання), медичні пільги (безкоштовні ліки, обстеження) та заходи соціальної підтримки (оздоровлення, пріоритетні послуги). Наступні розділи покажуть, як ці механізми реалізуються на практиці, наскільки ефективними вони є, і які існують проблеми та досягнення.

Законодавче закріплення прав – це лише перший крок; не менш важливо, як ці права реалізуються на практиці, чи охоплюють програми всіх потребуючих дітей і наскільки ефективно витрачаються ресурси. Аналіз показує, що в Україні діє значна кількість як загальнодержавних, так і місцевих програм підтримки родин загиблих, але їх виконання має регіональні відмінності. У багатьох випадках саме органи місцевого самоврядування взяли на себе провідну роль у забезпеченні додаткової допомоги сім'ям полеглих захисників, доповнюючи державні гарантії власними ініціативами.

На національному рівні ключова виплата – одноразова допомога у разі загибелі – фінансується з державного бюджету. В перші місяці повномасштабної війни були виклики з оперативністю її виплати через величезну кількість випадків, однак згодом механізм виплат було врегульовано,

зокрема, Кабмін своїми постановами охопив цією допомогою навіть родини добровольців, які не входили до офіційних підрозділів (раніше така категорія могла випадати з поля зору). З 1 квітня 2024 року уряд підвищив розміри адресної щомісячної допомоги для дітей загиблих добровольців: з 2361 грн до 7800 грн на одну дитину, і до 6100 грн на кожну – якщо в сім'ї двоє чи більше дітей. Це рішення усунуло прогалину в соцзахисті добровольців, чий сім'ї раніше отримували менші виплати, і зрівняло їх у правах із сім'ями загиблих військовослужбовців. Пенсії по втраті годувальника виплачуються через Пенсійний фонд регулярно; важливо, що право на них мають і діти, які не були на утриманні батьків (наприклад, народжені після їх загибелі).

Фінансування пільг і допомог здійснюється з різних джерел. Пенсії та одноразові компенсації – з державного бюджету (через Міністерство оборони, МВС чи інші відомства залежно від приналежності загиблого). Натомість низка соціальних програм фінансується за рахунок місцевих бюджетів. Це призводить до помітних регіональних відмінностей у масштабах підтримки. Великі міста та заможні громади виділяють значні кошти на допомогу дітям загиблих. Приміром, Львівська міська рада щорічно надає адресну допомогу на навчання та оздоровлення кожній неповнолітній дитині, яка втратила батьків: у 2024–2025 роках на це закладено 4 млн грн, і кожна дитина отримує по 50 тис. грн від міста. У 2025 році таку допомогу у Львові отримають 80 дітей (29 – за 2024 рік, 51 – за 2025). В інших громадах передбачені схожі виплати: наприклад, у місті Кривий Ріг продовжується виплата допомоги дітям, які мають офіційний статус постраждалих від війни.

Рекордсменом за комплексністю підтримки є місто Дніпро. Ще з 2014 року там діє програма «Родина героя», яка стала зразковою для України. Лише у 2023 році в Дніпрі щомісячну матеріальну допомогу (у розмірі двох прожиткових мінімумів на сім'ю) отримували 164 родини загиблих – на це спрямовано близько 10,5 млн грн з міського бюджету. Окрім того, 181 особа з числа членів сімей загиблих чи воїнів-інвалідів отримала в Дніпрі цільову допомогу на лікування на суму понад 1,5 млн грн, 5 осіб – компенсацію за

самостійне санаторне лікування (60 тис. грн), а до Дня захисників 444 члени сімей загиблих отримали разову грошову допомогу (загалом майже 1 млн грн). Також понад 2500 сімей загиблих та ветеранів у Дніпрі користуються міською пільгою на оплату комунальних послуг (50% знижки), на що торік виділено 10,1 млн грн. Таким чином, велике місто спроможне забезпечувати і регулярні виплати, і додаткові пільги (знижки на ЖКГ, кошти на ліки тощо). Мати загиблого морського піхотинця з Дніпра Любов Полева відзначає, що ця допомога від міста дуже відчутна для її родини: «Я отримую допомогу на лікування, а також знижку на комунальні послуги у розмірі 50%. Зараз хворію, потрібно купувати дорогі ліки, тож ця підтримка суттєва для нашої родини». Її слова ілюструють реальний вплив місцевої програми на добробут сімей загиблих героїв.

Втім, не всюди можливості однакові. У менших громадах масштаби допомоги скромніші. В деяких сільських чи селищних громадах діють програми, що обмежуються разовими виплатами або допомогою до пам'ятних дат. Приміром, у Ржищівській громаді Київщини передбачена одноразова матеріальна допомога дітям військовослужбовців (до 15 років) і членам сімей загиблих, розмір якої залежить від статусу та обставин. У Нововолинській громаді Волині надають 5000 грн родині для встановлення надмогильного пам'ятника загиблому, а в одній із сільських громад на Харківщині – 10000 грн. Тобто пріоритети і можливості різняться: десь акцент на вшануванні пам'яті (допомога з похованням, пам'ятниками), десь – на разовій матеріальній підтримці чи оздоровленні. Показово, що навіть у прифронтових областях (як-от Харківській) місцева влада запроваджує програми соціального захисту родин героїв, розуміючи їхню потребу.

Скільки ж дітей загиблих захисників користуються цими програмами? Точної загальноукраїнської статистики у відкритому доступі наразі немає, позаяк війна триває і облік ускладнений. Окремі дані наводять місцеві органи. Наприклад, у м. Дніпрі станом на початок 2024 року на обліку перебувало 305 осіб зі статусом члена сім'ї загиблого учасника АТО/ООС (тобто мова про 305

сімей загалом, з них значну частину складають діти і вдови). У Львові в 2023 році визначено 73 дитини, яким належить щорічна допомога від міста. На державному рівні можна опосередковано оцінити кількість таких дітей через дані про виплати: так, за 2022–2023 роки понад 3400 дітей отримали опіку від фонду «Діти Героїв», що співпрацює з державними органами. Це число включає не тільки військових (80% випадків), а й цивільних осіб, загиблих внаслідок війни (20%).

Отже, мова йде про кілька тисяч дітей, які втратили батьків-захисників лише за перший рік війни, а наразі, імовірно, рахунок вже йде на десятки тисяч по країні. Більшість із них охоплені хоча б якимись видами допомоги – чи то державними, чи то місцевими, чи волонтерськими (про останні – далі). Важливо відзначити, що допомога надходить не автоматично: батько/мати або опікун мають оформити статус, зібрати документи і звернутися за належними виплатами або пільгами. Це створює ризик, що частина родин з різних причин (непоінформованість, бюрократичні труднощі, психологічний стан після втрати) не одразу реалізують свої права. Тому ефективність програм залежить також від активності інформаційної роботи – роз'яснення їм їхніх прав, допомоги у оформленні документів тощо. Тут помітну роль відіграють центри з надання безоплатної правової допомоги, які публікують інструкції та консультації щодо отримання пільг.

Як зазначено, рівень підтримки дітей загиблих суттєво залежить від місцевої влади. Це породжує певну нерівномірність: у більш економічно спроможних громадах діти отримують більше і швидше. Водночас на національному рівні відбуваються спроби уніфікувати підходи. Зокрема, напрацьовано типові рішення для громад: експерти рекомендують територіальним громадам приймати власні програми «Підтримка родин героїв» за структурою кращих практик. Така програма має включати максимальний спектр заходів – від матеріальної допомоги до забезпечення освітою, медичною і психологічною підтримкою. Наприклад, у порадах для громад зазначено, що програма повинна охоплювати сім'ї не лише загиблих, а й зниклих безвісти,

полонених, тих, хто потребує реабілітації – комплексний підхід підвищує стійкість громади до наслідків війни. На практиці деякі області координують роботу громад: наприклад, на Київщині чи Хмельниччині затверджені обласні програми підтримки сімей загиблих на 2023–2025 роки, які співфінансують місцеві заходи.

Таким чином, ефективність існуючих програм в цілому можна оцінити як доволі високу в частині охоплення базовими соціальними гарантіями (фінансова допомога, пенсії виплачуються, пільги юридично доступні), однак є поле для покращення координації та усунення диспропорцій. Державні ініціативи останнього часу (збільшення виплат дітям добровольців, оплата навчання контрактникам-студентам тощо) свідчать, що уряд реагує на виявлені прогалини. Залучення міжнародної допомоги (як от кошти латвійських партнерів на оздоровлення дітей – див. далі) підсилює ефект програм. Наступний розділ розгляне конкретні кейси підтримки – як державної, так і громадської – що допомагають дітям пережити втрату і розвиватися далі.

Поряд із державними гарантіями, в Україні реалізується багато конкретних проєктів і заходів, покликаних адресно підтримати дітей, які втратили батьків на війні. Це і урядові програми, і місцеві ініціативи, і волонтерські чи благодійні проєкти. Наведемо декілька показових прикладів.

Завдяки спільним зусиллям держави та волонтерів діти загиблих воїнів отримують не лише матеріальну, але й моральну підтримку. На фото – група українських дітей, чиї батьки загинули в Повітряних Силах, під час реабілітаційного табору в Латвії у 2023 році. Такий відпочинок дозволив 27 дітям з різних куточків України відчувати себе у безпеці, знайти нових друзів і хоч ненадовго забути про жахіття війни.

Державні ініціативи. У 2023–2025 рр. уряд України започаткував кілька нових програм для підтримки дітей загиблих захисників. Згадуваний експериментальний проєкт оплати навчання – це вагомий крок назустріч дітям, які прагнуть здобути вищу освіту, але навчаються на контрактній основі. Фактично держава бере на себе одноразово оплату їхнього контракту за два

навчальні роки (2024/25, 2025/26). Важливо, що категорії отримувачів цієї допомоги охоплюють не лише дітей загиблих воїнів, а й дітей інших постраждалих категорій (зниклих безвісти, полонених, дітей учасників бойових дій тощо) – інтегрований підхід, що враховує різні групи. Інша помітна ініціатива – збільшення урядом щомісячної адресної допомоги дітям добровольців, про яке вже згадувалося. Раніше така допомога складала лише 2361 грн на місяць на дитину, тепер же піднята до 7800 грн (а в багатодітних сім'ях – 6100 грн на кожну дитину), що суттєво наблизило її до реальних потреб. Це рішення ухвалено у березні 2024 року і фінансується з державного бюджету, отже уряд продемонстрував гнучкість, реагуючи на запити сімей добровольців, які нерідко випадали з попередніх програм.

На місцевому рівні українські міста впроваджують і власні креативні способи допомоги. Ми вже згадували про Львів: тамтешня програма передбачає щорічні виплати на освіту й оздоровлення дітей. Перші такі виплати (по 50 тис. грн) були здійснені у 2023 році і продовжаться надалі. Окрім грошей, місто організовує для дітей загиблих різні заходи: наприклад, у Львові традиційно проводять благодійні акції до Дня святого Миколая та Дня знань, вручають подарунки і забезпечують дозвілля. В інших містах також є цікаві практики. У Черкасах міська влада виплачує щороку допомогу дітям полеглих воїнів до 1 вересня (Дня знань) – свого роду «шкільну» одноразову виплату (у 2021 році вона становила 6500 грн). Хоча ця сума може здатися невеликою, але для родини це відчутна підтримка перед початком навчального року, що показує увагу до потреб дітей.

Освітні та стипендіальні проєкти. У співпраці держави та благодійників виникають нові можливості для молоді, яка втратила батьків. Показовим прикладом є стипендіальна програма «Honor» в American University Kyiv (AUK). Український ветеранський фонд (структура при Мінветеранів) спільно з AUK запровадили повне покриття 99% вартості навчання на бакалавраті для дітей загиблих героїв, а також на магістратурі – для їхніх вдів/вдівців та ветеранів. Прийом заявок стартував у 2025 році, і така програма відкриває двері

до якісної освіти світового рівня для тих, хто міг би інакше не мати фінансової змоги навчатися у приватному університеті. Це гарний приклад державно-приватного партнерства: університет надає гранти, а державний фонд допомагає в інформаційній підтримці й відборі кандидатів. Подібні можливості мотивують молодь: попри втрату, вони бачать перспективу навчатися і реалізовувати мрії, що є найкращим вшануванням пам'яті батьків.

Волонтерські та громадські ініціативи. Надзвичайно вагому роль у підтримці дітей героїв відіграють благодійні фонди та громадські організації. Найбільш масштабним є Благодійний фонд «Діти Героїв», створений у березні 2022 року спеціально для опіки над дітьми, які втратили одного чи обох батьків через війну. Фонд забезпечує довгострокову комплексну допомогу своїм підопічним до досягнення ними 18 років (а у разі навчання – і довше). Допомога включає матеріальну підтримку (напрямую родинам, закупівля необхідних речей), оплату лікування і реабілітації, психологічну підтримку, освітні проєкти і навіть сприяння у працевлаштуванні для старших дітей чи опікунів. За 2022 рік фонд надав допомоги на суму понад 1 млн доларів, зосередивши її на найнагальніших потребах дітей.

Сьогодні під опікою фонду перебуває понад 8000 дітей по всій країні – масштаби, співмірні з державною системою. Фінансується ця діяльність за рахунок пожертв українського і міжнародного бізнесу, донорських грантів та приватних внесків. Фонд фактично доповнює державу там, де та фізично не встигає приділити індивідуальну увагу: у фонді закріплений за кожною родиною «сімейний помічник», який тримає з нею постійний зв'язок і допомагає вирішувати проблеми. Це дозволяє вчасно виявити потреби дитини – чи то одяг, чи гаджети для навчання, чи додаткові заняття – і задовольнити їх. Можна сказати, що благодійники взяли шефство над тисячами дітей, створивши паралельну підтримуючу інфраструктуру.

Окремо слід відзначити проєкти психологічної допомоги, що здебільшого організовані громадськими організаціями за підтримки благодійників. Діти, що пережили втрату батьків, потребують фахової психологічної підтримки, і в

Україні вже діють декілька масштабних ініціатив у цьому напрямку. Приміром, благодійний фонд «Голоси дітей», який з 2015 року опікується дітьми, травмованими війною, у 2022–2023 рр. започаткував сімейну програму «Кемп+» – це 21-денний реабілітаційний табір для родин загиблих військових. На такому таборі одночасно перебувають і діти, і їхні матері (або опікуни), з якими працюють психологи. Програма табору дуже насичена: індивідуальні та групові сесії з психологами, тілесно-орієнтована терапія, арт-терапія, тренінги з комунікації, ігри та вправи на подолання стресу. Фахівці створюють в таборі атмосферу підтримки і довіри, де сім'ї можуть безпечно проживати свої емоції та ділитися переживаннями. За відгуками учасників, такий формат дуже дієвий: діти і батьки виїжджають з табору більш відкритими, з новими друзями, із відчуттям, що вони не самотні у своєму горі.

Ще один цікавий проєкт – «Діти полеглих воїнів» від громадської організації «Важливі» (Important). Це програма безкоштовної психологічної підтримки для дітей 7–15 років, які втратили батьків на війні. Протягом трьох місяців діти відвідують щотижневі онлайн-групи з психологом, де в ігровій формі проживають горе, вчаться говорити про свої почуття і підтримувати одне одного. У групах діти об'єднані за віком і пережитим досвідом, що дозволяє створити довірливу атмосферу. Важливо, що участь беруть навіть ті діти, які на перший погляд переживають втрату нормально і не проявляють явних симптомів – психологи наголошують, що підтримка потрібна кожній дитині в такій ситуації, навіть якщо зовнішньо вона не виглядає травмованою. Подібні групи працюють і при центрах психологічної допомоги, зокрема за підтримки державного Українського ветеранського фонду було запущено кризову гарячу лінію, куди можуть звертатися і члени сімей загиблих для отримання екстреної психологічної консультації.

Волонтерські організації також проводять численні заходи соціалізації для дітей загиблих. Наприклад, з 2014 року існує волонтерський проєкт «Свято без тата» – це серія благодійних свят до Дня святого Миколая та інших дат для дітей, чий батько загинув на фронті. Такі свята влаштовувалися вже сім разів до

2022 року і продовжуються під час повномасштабної війни, об'єднуючи дітей різного віку для спільного дозвілля, вручення подарунків та вшанування пам'яті їхніх татусів. Інший приклад – акція «Батьківське серце», ініційована спілкою ветеранів-розвідників: дітям загиблих воїнів урочисто вручають пам'ятні кулони у формі сердечка, що символізує батьківську любов і захист. За 2021 рік такі відзнаки отримали сотні дітей по всій Україні. Ця волонтерська ініціатива продовжилася і в 2022–2023 роках, попри бойові дії, вкотре показуючи, що суспільство не забуває про родини героїв.

Таким чином, поєднання зусиль держави, місцевого самоврядування, благодійних фондів та волонтерів створює в Україні розгалужену мережу підтримки дітей, які втратили батьків. Є фінансова допомога (грошові виплати, стипендії), є матеріальна підтримка (речі, ліки), є психологічна і соціальна опіка (табори, групи, свята). Реальні історії – такі, як розповідь матері Любові Полевої з Дніпра чи щирі усмішки дітей на латвійському відпочинку – свідчать, що ця підтримка дійсно допомагає пережити горе і рухатися вперед. Водночас діти стикаються і з низкою викликів, про які йтиметься далі.

Незважаючи на всі зусилля держави і суспільства, діти, чиї батьки загинули, стикаються з важкими випробуваннями. Ці виклики мають як матеріальний, так і психологічний характер, і подолання їх потребує часу та комплексних підходів.

Психологічна травма і потреба в підтримці. Втрата батька чи матері – надзвичайно важка подія для дитини будь-якого віку. Більшість таких дітей переживають горе, що може проявлятися у вигляді стресових розладів, депресії, почуття страху, гніву чи провини. Особливо важко, коли смерть батька сталася раптово і насильницьки (на фронті), і дитина бачила це по телевізору чи чула сирени та вибухи. Хоч держава й надає базові послуги психологів (наприклад, шкільні психологи або центри соціально-психологічної реабілітації), проте кількість травмованих війною дітей безпрецедентна, і персональної уваги фахівця потребує кожен. Психологи зазначають, що кожна дитина, яка пережила втрату, обов'язково потребує підтримки у цей непростий період,

навіть якщо зовні здається, що вона «тримається нормально».0

Важливо допомогти дітям прожити всі стадії горя, навчитися говорити про свій біль, а не витіснити його. Без належної психологічної допомоги такі переживання можуть призвести до тривалих травм, що впливатимуть на розвиток особистості, успішність у навчанні, стосунки з однолітками. На жаль, штатні психологи у школах часто перевантажені і не мають вузької спеціалізації з травматерапії. Тому залучення спеціалізованих програм (як-от згадані групи підтримки, табори реабілітації) є критично важливим. Відрадно, що існують благодійні проекти, де з дітьми загиблих займаються професійні психотерапевти: результати таких програм показують, що діти стають більш відкритими, у них зменшуються тривожність і агресивність, покращується сон і успішність. Але охопити усіх такими послугами складно, особливо у сільській місцевості чи на прифронтових територіях. Отже, психологічна реабілітація залишається одним з головних викликів: вона потребує довготривалості (подекуди роками), персоналізованого підходу і значних ресурсів.

Соціалізація і спілкування з однолітками. Діти, які втратили батьків, можуть почуватися ізольованими від суспільства. В школі чи дворі вони не завжди знаходять повне розуміння з боку однолітків, адже їхній досвід унікально трагічний. Є ризик, що така дитина замикається в собі, уникає питань про батька/матір, болісно реагує на свята на кшталт Дня батька в школі тощо. Інша сторона – надмірна опіка з боку родичів. Психологи звертають увагу, що часто оточення намагається «огорнути дитину турботою, яка іноді переростає в гіперопіку», бажаючи компенсувати втрату. Надлишкова жалість або, навпаки, мовчазне табування теми смерті можуть ускладнювати соціальну адаптацію. Викликом є навчити таких дітей жити далі, будувати здорові стосунки. В цьому допомагає спілкування з «товаришами по нещастю» – іншими дітьми загиблих воїнів. Саме тому зустрічі, групи і табори, де збираються діти з подібною долею, такі ефективні: на латвійському таборі, описаному вище, діти з різних регіонів дуже здружилися і відчули себе “як вдома, але на мирній землі”. Повернувшись, вони тримають контакт у соцмережах, підтримують одне одного. Так

формується своєрідна спільнота, що полегшує інтеграцію дітей у соціум.

Важливо також залучати їх до позашкільних активностей – спорт, мистецтво, гуртки. Багато волонтерів організовують безкоштовні секції для дітей загиблих: скажімо, у деяких містах працюють спортивні гуртки та художні школи, які звільняють цих дітей від оплати. Проте поки що така підтримка тримається більше на ентузіазмі, ніж на системній політиці. Викликом є створити умови, щоби кожна дитина, яка втратила батьків, могла безкоштовно займатися в гуртках і секціях, відвідувати табори – це інвестиція в її психологічне здоров'я і соціальні навички.

Освіта і навчання. Матеріальні бар'єри для освіти дітей загиблих держава здебільшого зняла – як зазначено, діти мають право і на безкоштовне харчування, і на пільги при вступі, і на державну цільову підтримку у вишах. Проте на практиці можуть виникати інші труднощі. По-перше, це *перервність навчання*: якщо сім'я пережила трагедію, дитина певний час може випадати з навчального процесу через психологічний стан або необхідність переїзду (часто після втрати годувальника родина змінює місце проживання – переїжджає ближче до родичів чи в інше місто). В умовах війни багато таких дітей стають внутрішньо переміщеними особами, змінюють школу. Нове середовище, нові вчителі – додатковий стрес. По-друге, концентрація і мотивація до навчання можуть знижуватися через депресію або тривожність. Деякі діти після загибелі батька різко погіршують успішність, потребують додаткових занять. Не всі школи мають ресурси приділити їм більше уваги. По-третє, хоча закон і дає право позаконкурсного вступу, але для того треба скласти на мінімальний рівень іспити (НМТ тощо). Якщо дитина пропустила багато занять або мала психологічні проблеми, їй потрібні додаткові консультації, підготовчі курси. Більші міста іноді організовують безкоштовні підготовчі курси для пільгових категорій – приміром, у Києві й Львові діють освітні центри для ветеранів та їх дітей, де можна підтягнути знання перед вступом. Але в цілому по країні це не стандартизовано. Ще один момент: деякі діти через війну вимушено вчаться онлайн, і хоча їм мають безоплатно забезпечити інтернет і гаджети, на практиці

це виконано не всюди. Тому освітні виклики полягають не тільки у фінансах, а й у **якості** та безперервності навчання, потребі індивідуального підходу.

Матеріальні труднощі та побут. Після загибелі годувальника фінансове становище родини може різко погіршитися, особливо якщо дохід від іншого з батьків невеликий або його немає (скажімо, коли гине одинак-батько чи одинока мати-захисниця, дитина залишається на утриманні бабусі/дідуся). Одноразова допомога від держави (15 млн грн) – значна сума, але її треба ще отримати (а буває затримка, пов’язана з оформленням документів, триває кілька місяців). До того ж, ці кошти розподіляються між всіма отримувачами: якщо у героя залишилися батьки-пенсіонери, вдова і діти, то на кожного припадає лише частка. Значна частина цих грошей часто йде на погашення боргів, облаштування житла, довгострокові потреби (лікування когось із родини, освіту тощо). Тому реальний щомісячний бюджет сім’ї надалі складається з пенсії у зв’язку з втратою годувальника та, можливо, зарплатні/доходу матері. Пенсія на дитину наразі невисока (вона визначається законом про пенсійне забезпечення військовослужбовців і залежить від прожиткового мінімуму та вислуги років загиблого) – часто це кілька тисяч гривень на місяць. Тому родина змушена економити.

Звісно, держава звільнила дітей загиблих від ряду витрат (харчування в школі безоплатне, проїзд в транспорті – як члену сім’ї загиблого – теж нерідко пільговий, комунальні послуги часто компенсуються на місцевому рівні тощо). Але все одно сім’я має нові статті видатків: наприклад, на психологів, якщо звертаються приватно; на репетиторів; на лікування стресових розладів (це можуть бути дорогі ліки). Якщо сім’я переїхала, треба облаштувати нове житло. Особливо важко, коли загиблий був єдиним годувальником, а мама була домогосподаркою – їй доводиться терміново шукати роботу.

Ветеранські організації і центри зайнятості намагаються працевлаштувати і вдов загиблих воїнів, пропонуючи їм вакансії, навчання новим навичкам. У Києві, наприклад, на міському порталі є окрема рубрика вакансій для членів сімей захисників. Але ця система теж поки не всеосяжна.

Отже, матеріальний виклик – забезпечити довготривалу економічну стабільність родини, аби дитина зростала не в бідності. Це включає питання житла (деякі сім'ї винаймали квартиру і після втрати доходу ледве платять за оренду) та додаткових витрат на розвиток дитини. Частково ці проблеми вирішуються через адресну допомогу і благодійників, але важливо тримати це в полі зору державних органів соціального захисту.

Адміністративні та юридичні питання. Отримання статусу члена сім'ї загиблого і всіх пільг – процес бюрократичний, і він теж може бути викликом для родини, яка перебуває в стані горя. Необхідно зібрати пакет документів (висновок військово-лікарської комісії про зв'язок смерті з війною, свідоцтво про смерть, довідки про склад сім'ї тощо), подати їх до різних інстанцій. Якщо загиблий вважається зниклим безвісти, то сім'я не одразу може отримати виплати – спершу треба чекати офіційного визнання загибелі або рішення суду про визнання особи померлою. Ця невизначеність може тривати місяці і навіть роки, весь цей час діти не мають ні статусу, ні відповідних виплат, хоч фактично вони вже втратили годувальника. Держава прагне скоротити такі проміжки, зокрема, прийнято законодавство, що дозволяє вважати зниклого безвісти воїна померлим за спрощеною процедурою після певного строку в полоні/безвісті. Проте все одно є випадки, коли родини чекають.

Ще один юридичний аспект – оформлення опіки, якщо дитина залишилась сиротою. 7% дітей, підопічних фонду «Діти Героїв», втратили **обох** батьків, тобто є повними сиротами війни. Такі діти потребують особливої уваги: для них призначають опікуна (як правило, це бабуся/дідусь або інший родич), але буває й так, що немає близьких родичів, тоді дитина може потрапити до державного закладу чи прийомної сім'ї. Українці активно всиновлюють дітей-сиріт війни – протягом 2023 року показники всиновлення наблизилися до довоєнних, багато родин беруть на виховання дітей загиблих друзів або побратимів. Державі слід і надалі сприяти таким процесам, не допускаючи ситуації, щоб дитина героя лишилася без сімейного тепла.

Підсумовуючи, діти загиблих захисників стикаються з комплексом

викликів: емоційних (психотравма, переживання горя), соціальних (пристосування в колективі, можлива ізоляція), освітніх (перерви в навчанні, втрата мотивації), матеріальних (падіння рівня життя, нові потреби) та бюрократичних (оформлення статусу, опіки). Багато з цих проблем пом'якшуються існуючою системою підтримки, але повністю їх не знімає. У наступному розділі будуть запропоновані шляхи вдосконалення цієї системи, щоби жодна дитина, яка втратила батьків на війні, не залишилася без уваги і турботи.

Аналізуючи ситуацію, можна запропонувати низку кроків для підсилення існуючої системи підтримки дітей, чий батьки віддали життя, захищаючи Україну. Метою цих рекомендацій є зробити допомогу більш всеосяжною, рівномірною і довготривалою, аби жодна дитина не почувалася забутою або незахищеною.

Попри наявність законодавчих гарантій, наразі значна частина роботи покладена на місцеві громади, через що рівень підтримки залежить від місця проживання. Доцільно розробити загальнодержавну цільову програму «Діти Героїв України» з чіткими цілями, фінансуванням і індикаторами ефективності. В її рамках можна акумулювати кошти центрального бюджету та міжнародну допомогу і скерувати їх туди, де місцеві ресурси обмежені. Наприклад, держава могла б співфінансувати місцеві програми в депресивних регіонах, щоб вирівняти ситуацію. Також варто запровадити єдиний реєстр дітей, які втратили батьків через війну, з тим щоб забезпечити персональний супровід кожної такої дитини. Національна стратегія має охоплювати всі сфери – фінансову, освітню, медичну, психологічну – і передбачати міжвідомчу координацію (Мінсоцполітики, МОН, МОЗ, Мінветеранів тощо). Добрим кроком у цьому напрямку є створення при Мінветеранів Координаційного центру з питань сімей загиблих, який було анонсовано наприкінці 2023 року; його слід наповнити реальними повноваженнями для координації зусиль на місцях.

Як показав досвід, деякі міста (Дніпро, Львів, Київ та інші) напрацювали успішні моделі підтримки – їх варто поширювати і на інші громади.

Міністерству соціальної політики разом з асоціаціями міст України доцільно розробити *типову програму підтримки сімей загиблих* для територіальних громад. У матеріалах Громадського Простору вже напрацьовано примірну структуру такої програми з переліком заходів і джерел фінансування. Цей документ варто довести до кожної громади як методичну рекомендацію. Крім того, можна організувати навчання для представників органів місцевого самоврядування: семінари, де громади-лідери (як Дніпро чи Львів) поділяться досвідом реалізації своїх програм – від юридичних аспектів до пошуку фінансів. Важливо забезпечити, щоб у кожній громаді був визначений відповідальний фахівець (наприклад, у структурі місцевого департаменту соцзахисту) за роботу з родинами загиблих, який пройшов відповідне навчання і міг кваліфіковано допомогти з усіх питань. Стандартизація не означає шаблонність – вона означає *мінімальні стандарти*: наприклад, гарантувати хоча б певний мінімум виплат, набір пільг на рівні громади (якщо є ресурси – розширювати). Сьогодні вже є порозуміння, що комплексний підхід необхідний; завдання – втілити його всюди, не лише у великих містах.

Держава має зробити все, щоб сім'ї загиблих автоматично і швидко отримували належне, без зайвої тяганини. Потрібно рухатися до проактивного принципу: коли інформація про загибель захисника надходить до реєстрів, відповідні органи самі ініціюють призначення виплат його дітям, не чекаючи поки вдова чи хтось звернеться. Частково це реалізовано щодо одноразової допомоги – військові частини подають списки загиблих і сім'ї звертаються за коштами. Але багато пільг (як-от безкоштовне харчування чи санаторії) все ще потребують заяв від батьків. Було б корисно впровадити єдиний електронний сервіс для сімей загиблих, через який можна подавати одну комплексну заяву на всі види допомоги одразу або навіть взагалі не подавати, якщо дані є в реєстрах.

Також варто скоротити строки оформлення статусу члена сім'ї загиблого. Постанова КМУ №740 визначає порядок надання цього статусу і видачі посвідчення; ці процедури мають відбуватися у стислі терміни (бажано не

більш як місяць). Якщо потрібні висновки комісій – слід забезпечити їх невідкладну роботу. Для випадків зниклих безвісти варто передбачити тимчасовий статус (наприклад, «член сім'ї зниклого захисника») з правом на основні виплати дітям, щоб сім'я не була залишена без допомоги до офіційного визнання смерті. І, звісно, максимальна цифровізація: щоб родини могли віддалено, через «Дію» чи інший портал подавати документи і відстежувати призначення допомоги.

Необхідно масштабувати успішні волонтерські проекти психологічної реабілітації, включивши їх у державну систему. Мінсоцполітики та МОЗ могли б створити мережу центрів психологічної підтримки сімей загиблих у кожному регіоні, можливо на базі існуючих центрів соціально-психологічної допомоги. В таких центрах повинні працювати фахівці з травмотерапії, дитячі психологи, арт-терапевти, які знаються на темі горя. Держава могла б фінансувати проведення регулярних терапевтичних груп (за прикладом проєкту «Діти полеглих воїнів») – це невеликі кошти порівняно з матеріальною допомогою, але колосальна користь. В школах варто провести тренінги для педагогів і шкільних психологів, як працювати з дітьми, що пережили втрату батьків. Розроблені посібники (наприклад, «Соціально-психологічна підтримка дітей, які переживають батьківську втрату») мають бути впроваджені в практику у кожній школі.

Крім того, слід забезпечити можливість індивідуальної терапії: держава могла б компенсувати кілька сеансів приватного психотерапевта для дитини чи оплачувати роботу психологів-волонтерів. Ще одна пропозиція – відновити практику піонерських таборів (у новому форматі): організовувати літні табори саме для дітей загиблих героїв за кошти бюджету спільно з волонтерами. Як показав досвід, 2-3 тижні в сприятливому середовищі дають дітям потужний позитивний ефект. Такі табори могли б проводитися і в Україні (в більш безпечних західних областях), і за кордоном по домовленості з країнами-партнерами. Вже були приклади, коли Латвія, Хорватія, Польща приймали на відпочинок групи українських дітей війни; слід продовжити ці програми на

міждержавному рівні.

Попри вже існуючі освітні пільги, можна зробити більше для підтримки навчання дітей загиблих. Зокрема, варто інституціоналізувати наставництво: закріпити за кожною такою дитиною (особливо в старших класах) наставника-волонтера або ментора з числа кваліфікованих педагогів, який би допомагав з підготовкою до ЗНО/НМТ, вибором професії, вступом до університету. Цю роль можуть виконувати, наприклад, студенти-психологи, соціальні педагоги або освітні консультанти на громадських засадах. Державі доцільно підтримати грантами громадські організації, які розгорнуть програму наставництва для дітей героїв. Крім того, потрібно продовжити дію експериментального проєкту оплати навчання на всі наступні роки або навіть зробити його постійним. Діти захисників повинні мати гарантію, що всю вищу освіту (перший і другий рівень) вони зможуть здобути за державний кошт, якщо того потребують – не тільки до 2026 року. Ще одна ідея – створити державний фонд цільових стипендій для дітей загиблих: окремо від звичайних соціальних стипендій, заснувати іменні стипендії (наприклад, імені Героїв України) для тих, хто проявляє успіхи у навчанні. Це буде і матеріальна підтримка, і мотивація старатися. Окремо варто подбати про вивчення іноземних мов, що відкриє дітям більше перспектив: можна організувати при школах безкоштовні курси англійської для цієї категорії або забезпечити доступ до онлайн-платформ.

Захищаючи права дітей, не можна забувати про тих, хто ними опікується після загибелі батьків. Найчастіше це мати, яка сама переживає втрату чоловіка, або дідусь/бабуся, які поховали сина/дочку і взяли на виховання онуків. Ці люди також потребують допомоги – психологічної (групи підтримки для вдів, батьків загиблих) та матеріальної. Варто передбачити, наприклад, програми психологічної реабілітації для всієї сім'ї: матері + діти (як «Кемп+»), бабусі/дідуся + онуки тощо. Також доцільно підвищити розміри допомоги, які отримують батьки загиблих (нині вони мають право на достроковий вихід на пенсію та пенсію по втраті годувальника, але може бути сенс доплачувати їм певну фіксовану суму, якщо на їх утриманні є онуки). Підтримуючи дорослих

членів родини, ми опосередковано створюємо кращі умови для дітей.

Українське суспільство виявило неабияку солідарність, і це треба розвивати. Корисно було б на державному рівні започаткувати інформаційну кампанію з промоції *шефства* над дітьми загиблих. Наприклад, бізнес-кампанії чи приватні меценати можуть брати на себе підтримку конкретної родини – оплатити дитині навчання музики, спорт, придбати комп'ютер тощо. Такі точкові ініціативи вже є, але якщо їм надати публічності і визнання (наприклад, відзначати компанії, які допомагають родинам героїв), це стимулюватиме більше благодійників долучатися. У школах та університетах можна створювати клуби або товариства на підтримку дітей, які втратили батьків: щоб самі учні/студенти організовували благодійні ярмарки, збирали кошти чи речі для своїх однокласників, якщо їм щось потрібно. Така участь громади не лише поліпшить добробут конкретних дітей, а й сприятиме формуванню культури пам'яті та вдячності до захисників.

Одним з елементів захисту прав дітей є турбота про *шанобливе ставлення* до пам'яті їхніх батьків. Діти повинні відчувати гордість за подвиг тата чи мами, а не острах чи стигму. Тому в кожній громаді варто практикувати вшанування сімей загиблих – проводити заходи пам'яті, запрошувати родини на офіційні події (наприклад, вручення нагород посмертно, відкриття меморіальних дошок). Багато міст вже це роблять – Львів, наприклад, приділяє увагу заходам із вшанування героїзму захисників та збереження пам'яті про них. Пропозиція – запровадити всеукраїнський День родин загиблих захисників (окремо від Дня пам'яті захисників 29 серпня) або розширити формат цього дня, залучивши до нього саме дітей: проводити для них зустрічі, екскурсії в музеї, тематичні заходи. Це покаже дітям, що про їхніх батьків пам'ятають не лише в їхній родині, а й у всій країні, що їхні батьки – справжні Герої України. Така моральна підтримка на рівні держави і суспільства здатна зміцнити почуття гідності у дитини і полегшити переживання втрати.

Отже, покращення системи захисту прав дітей полеглих захисників має здійснюватися на багатьох рівнях – від нормативного (стратегія, програми,

фінанси) до практичного (послуги, люди, спільнота). Інтеграція зусиль держави, громади і небайдужих громадян, впровадження найкращих практик і адресний підхід до кожної родини – ось запорука того, що ці діти виростуть гідними громадянами, відчуючи підтримку країни, за яку віддали життя їхні батьки.

Діти, які втратили батьків-захисників України під час повномасштабної війни, заслуговують на особливу турботу з боку держави і суспільства. За останні роки в Україні створено правову основу і реалізовано низку програм, спрямованих на захист прав цих дітей. Вони отримують фінансову допомогу (одноразові виплати, пенсії по втраті годувальника, місцеві допомоги), користуються пільгами в освіті (безкоштовне харчування, позаконкурсне вступання, оплата навчання за бюджетні кошти), правом на медичне забезпечення і оздоровлення за державний кошт. Крім державних заходів, активно діють благодійні і волонтерські організації, які доповнюють цю підтримку – від матеріальної допомоги до психологічної реабілітації і соціалізації дітей.

Аналіз показує, що система захисту, попри безпрецедентне навантаження в умовах війни, в цілому справляється зі своїм завданням: тисячі дітей вже отримали допомогу і продовжують її отримувати. Проте є і недоліки: нерівномірність підтримки в різних регіонах, бюрократичні затримки, брак персональної психологічної уваги до кожної дитини, ризик випадіння окремих сімей із поля зору (особливо якщо вони не звернуться самі по допомогу). Основні потреби дітей – безпека, любов, розвиток – не завжди повною мірою можуть бути забезпечені лише матеріальними виплатами. Вони потребують ще й людського тепла, спілкування, відчуття, що держава і суспільство цінують їхню жертву та пам'ятають про подвиг їхніх батьків.

У війні народжується нове покоління українців – дітей Героїв. Від того, як ми зараз про них подбаємо, залежатиме не лише їхня особиста доля, а й моральне здоров'я нації. Відсутність належної опіки може призвести до втрати людського потенціалу, тоді як інвестування в цих дітей – це інвестиція в

майбутнє країни. Вони вже заплатили надто високу ціну – втрату найдорожчих людей – за нашу свободу. Тому обов’язок держави – максимально полегшити їхнє життя і дати всі можливості для розвитку.

Таким чином, покращення системи захисту прав дітей загиблих захисників має стати одним з пріоритетів соціальної політики на найближчі роки. Необхідна розробка цілісної державної стратегії підтримки родин героїв, підкріпленої ресурсами та чіткими механізмами реалізації. Кожна дитина, що втратила батька чи матір на війні, повинна бути відома державним органам і громаді, і навколо неї має бути «купол» захисту – юридичного, матеріального, психологічного. Лише тоді ми зможемо сказати, що належно вшановуємо пам’ять полеглих: піклуючись про їхніх дітей так, як би вони самі піклувалися. Це наш моральний обов’язок і водночас запорука того, що ці діти виростуть сильними та успішними, продовжуючи справу батьків – розбудову незалежної процвітаючої України.

3.3 Дотримання прав дітей в умовах повоєнного відновлення: виклики та шляхи їх подолання

Одним з перспективних напрямків публічної політики захисту прав дітей може стати цифровізація життєвого циклу дітей, зокрема, дітей-сиріт. Вона може розгортатися як єдина наскрізна «цифрова траєкторія», що супроводжує її від моменту народження до повної соціальної інтеграції у дорослому житті, сполучаючи спеціалізовані галузеві платформи з екосистемою «Дія». На першому етапі, одразу після народження, сервіс «єМалятко» реєструє факт народження, формує податковий номер та створює цифровий профайл дитини; ці дані автоматично надходять до Єдиного державного реєстру дітей, позбавлених батьківського піклування, а їхня подальша циркуляція між відомчими системами забезпечується шиною міжреєстрового обміну «Трембіта», що вже обробила понад 10 млрд транзакцій і стала де-факто спільною «мовою» для державних реєстрів. Одночасно у «Дії» батьки чи органи

опіки отримують цифрове свідоцтво про народження та доступ до електронної медичної картки новонародженого у системі eHealth, а також можуть ініціювати процедуру отримання статусу сироти чи оформлення патронату без паперових довідок – дані підтягнуться автоматично через «шеринг» документів і Дія.Підпис.

На дошкільному та шкільному етапах ядром стає платформа «Дія.Освіта» (єОсвіта), що з 2024 р. інтегрується із Державною електронною базою освіти (ЄДЕБО) та дозволяє закладам освіти вести цифрові журнали, індивідуальні плани розвитку та портфоліо дитини; опікуни отримують push-сповіщення у застосунку про успішність, результати НМТ чи рекомендації педагогічно-психологічної служби. Важливо, що під час кожної зміни форми влаштування (дитячий будинок, прийомна сім'я, ДБСТ) відповідний запис у реєстрі синхронізується з освітньою системою, а персонал закладу бачить лише мінімально необхідні дані завдяки профілюванню доступів через «Трембіту».

Соціальний блок закриває новий веб-портал Мінсоцполітики «Соціальні послуги» (єСоціальні послуги), де вже доступні 37 е-послуг, зокрема денний та стаціонарний догляд, підтримане проживання й соціальний супровід. Для дитини-сироти це означає електронне подання заяв, автозаповнення даних із профайлу, відстеження статусу надання послуги в особистому кабінеті «Дії» та безготівкове перерахування виплат на цифровий рахунок «єПідтримка». У випадку усиновлення чи опіки весь пакет з п'яти ключових адміністративних дій уже оцифрований на порталі «Дія», скорочуючи процедуру з місяців до кількох днів.

Після 14 років, коли особа отримує ID-картку, «Дія» автоматично активує цифровий паспорт і Дія.Підпис, що відкриває доступ до е-банкінгу, е-працевлаштування та сервісів профорієнтації. Завдяки API-інтеграції роботодавець може перевірити статус випускника (наприклад, особи з числа дітей-сиріт, яким гарантоване перше робоче місце) без довідок. До 23 років система відстежує право на житловий сертифікат, а запит на отримання компенсації за житло подається онлайн і одразу проходить транзакційний

контроль ризиків через аналітичний модуль, що агрегує дані кількох реєстрів – це можливо завдяки підготовці «реєстру реєстрів», який у 2025 р. Кабмін інтегрує з каталогом «Трембіти».

Таким чином формується замкнена цифрова екосистема: фронт-ендом для користувачів слугує застосунок та портал «Дія», вертикальні домени (eHealth, eОсвіта, eСоціальні послуги, реєстр усиновлення) ведуть предметні дані, а їхню злагоджену взаємодію забезпечує «Трембіта» та національний реєстр реєстрів. Це мінімізує бюрократію, забезпечує прозорість руху дитини між інституціями, дає органам опіки цілісну аналітичну картину й, найголовніше, переводить турботу про прибуття дитини у родину та її подальший розвиток з паперових коридорів у швидку, безпечну й зручну цифрову площину.

Громадські бюджети довели свою ефективність як механізм вирішення локальних проблем в багатьох сферах життя громад: благоустрої, охороні здоров'я, соціальній сфері. Ініціативи окремих громадян або їх об'єднань, можуть претендувати на значну фінансову підтримку, що в окремих громадах дорівнює 1,5 млн. грн. на проект [4]. В свою чергу, органи місцевого самоврядування отримують можливість скеровувати креативний потенціал населення громади в конструктивне річище. Аналіз дворічного досвіду реалізації проектів в рамках бюджетів участі засвідчує, що одними з найпопулярніших тематичних напрямів є ті, котрі різною мірою можуть покращити життя наймолодших членів територіальної громади: дітей та підлітків [5].

Абсолютна першість в переліку проектів партисипаторного бюджету належить спортивним майданчикам різного масштабу та зручності: від кількох металевих приладів для воркауту, компактно розташованих в звичайних житлових дворах і до напівпрофесійних комплексів, обладнаних фітнес-станціями, м'якими покриттями та пристосованих для різних вікових категорій населення [1-3]. Наголосимо, що саме вікова універсальність і доступність для дітей різного віку є «ахілесовою п'ятою» багатьох подібних проектів. Ще одним

слабким місцем таких ініціатив може бути відсутність комплексного підходу до благоустрою навколишньої території, що робить спортивні споруди малопридатними для використання у вечірній час, або в холодну пору року.

Традиційно отримують значну кількість голосів мешканців ті проекти, які спрямовані на покращення закладів дошкільної освіти. Серед пропонованих ініціатив необхідно виокремити принципово важливу групу тих що, покликані поліпшити не лише умови перебування дітей, але й підняти якість власне освітнього процесу шляхом придбання сучасного обладнання та методичного забезпечення. Повною мірою це стосується і закладів загальної середньої освіти, для яких своєчасна модернізація має критично важливе значення у зв'язку з необхідністю впроваджувати технології дистанційного навчання. Отже, «шкільні ініціативи», поряд із проектами спортивного напрямку домінують в переліках поданих заявок практично в кожній з досліджених нами громад.

Все більш помітне місце посідають проекти по створенню безбар'єрного середовища в громадах. Переважно це стосується встановлення нових енергозберігаючих систем освітлення навколо та в освітніх закладах, монтажу пандусів для мало мобільних груп населення, покращення дорожньої інфраструктури в частині підвищення її зручності та безпечності.

Варто згадати і різновид проектів, котрі за своїм тематичним спрямуванням хоча і не відносяться безпосередньо до «дитячої» проблематики, але, за умови якісної реалізації, можуть сприяти задоволенню культурно-просвітницьких та інтелектуальних потреб учнівства. Це ідеї спрямовані створення різного роду інструментів збереження та пізнання історико-культурної спадщини нашої держави: реставрація архітектурних пам'яток, проведення фестивалів, обладнання музеїв та театрів сучасними засобами трансляції інформації, створення платформ для інтерактивної комунікації тощо. Останнє є надзвичайно важливим не лише для освітнього процесу, але й для підвищення туристичної привабливості громад.

Однією з безсумнівних сильних сторін громадського бюджету є його

відкритість на всіх етапах проходження. Ідея проекту, її конкретний зміст та обґрунтування, кількість отриманих голосів: все це розташовується на інтернет-платформі і є доступним як для пересічного громадянина, так і для зацікавленого дослідника. Окремо варто відзначити практику розміщення фотозвітів виконання проектів, що дає можливість порівняти задеклароване в заявці із кінцевим результатом. Також можна додавати ілюстративний матеріал за типом «було/стало», що опосередковано буде характеризувати складність та обсяг виконаних робіт, а також стане цікавим джерелом вивчення новітньої історії громади.

Прозорість дає змогу зацікавленій особі ретельно проаналізувати і матеріально-фінансову складову пропонованого проекту, адже детальний постатейний кошторис є обов'язковою частиною заявки. Таким чином, голосуючий має змогу оцінити адекватність заявленого ресурсного забезпечення проекту його меті.

Загальнодоступність бюджету для ознайомлення стане в нагоді і у випадку, якщо ініціатори проекту вирішать змінити пріоритетність статей витрат, або будуть змушені коригувати обсяги фінансування через інфляційні процеси, форс-мажорні обставини або несвоєчасне виділення коштів, що є традиційним ризиком для виконання робіт за кошти державного та місцевих бюджетів.

Тож, автори проекту повинні мати не лише навички проектного менеджменту, але й бути готовими до оперативного лобювання своїх ідей серед депутатів місцевих рад або, за потреби, до проведення адвокаційних кампаній. Повною мірою це стосується і тих проектів, котрі спрямовані на покращення освітньої, культурної та дозвілєвої інфраструктури в громадах і передбачають здійснення ремонтних та будівельних робіт на територіях та в приміщеннях закладів освіти різного рівня.

В результаті реалізації проектів громада, як правило, отримує нові або відремонтовані споруди, обладнані рекреаційні зони, спортивні та розважальні майданчики. Значна частина з них знаходяться просто неба, на територіях, що

не охороняються і є вразливими для вандалів, «мисливців за металом» та інших девіантних осіб. Це актуалізує питання взаємодії між органами місцевого самоврядування і мешканцями з метою збереження майна територіальної громади. Важливу роль в цьому процесі можуть відіграти активні члени органів учнівського/шкільного самоврядування, лідери молодіжних організацій тощо. Здійснюючі моніторинг збереженості новостворених об'єктів, вони здатні на практиці опанувати інструменти демократії, одним з яких і є бюджет участі.

Повномасштабна війна поклала на Україну подвійний обов'язок: одночасно захищати дітей під час бойових дій і готувати ґрунт для повоєнного відновлення, у якому права дитини будуть інтегровані в кожну політику. За верифікованими даними Управління Верховного комісара ООН з прав людини, тільки до кінця 2024 р. загинуло щонайменше 669 і було поранено 1 833 дітей; реальні цифри вищі, адже щороку динаміка погіршується - у 2024 р. кількість дитячих втрат зросла на 50 % порівняно з 2023 р. Це відбувається на тлі рекордних масштабів руйнувань: потреби у відбудові України, Світовий банк, Єврокомісія та ООН нині оцінюють у 524 млрд дол. на наступні десять років. Тому планувати відновлення без фокусу на дитині означає посилювати травму ще на покоління вперед.

Україна залишається стороною Конвенції ООН про права дитини (КПД) і всіх факультативних протоколів. У 2024 р. уряд ухвалив «Стратегію забезпечення права кожної дитини зростати в сімейному середовищі, 2024-2028» - фундамент для завершення реформи деінституціалізації та гармонізації законодавства з *acquis* ЄС у межах кандидатського статусу. Окремі інструменти, як-от Державна платформа «Діти війни», уже поєднують вимоги КПД із сучасними цифровими стандартами державних сервісів.

На нашу думку, ключовими викликами дотримання прав дитини в ході повоєнного відновлення є такі.

Фізична безпека та мінна небезпека. Майже третина території потенційно замінована; понад мільйон дітей пройшли лише базове мінно-вибухове інструктаж-освіту. Рішення України про вихід із Оттавської конвенції у 2025 р.

ставить додаткові етичні та гуманітарні дилеми щодо забезпечення безпеки цивільних. Оттавська конвенція 1997 р. забороняє застосування, виробництво, передавання та накопичення протипіхотних мін і вимагає їх швидкого знищення, очищення територій і надання допомоги жертвам. Нині до неї приєдналися 164 держави, ще 33 залишаються поза договором, а окремі учасники не виконують своїх зобов'язань щодо знищення запасів або розмінування – саме таке порушення створює безпосередню й довгострокову загрозу дітям.

При цьому, діти особливо вразливі до цієї проблеми наступних причин:

- допитливість і гра. Діти часто беруть до рук незнайомі предмети або відходять від безпечних шляхів.
- менші розміри тіла. Навіть вибух із відносно малою силою призводить до смертельних поранень або багатократних ампутацій.
- небезпека «переривчастого» травмування. Після початкових операцій діти потребують заміни протезів кожні кілька років, тож медичні й психологічні витрати тягнуться десятиліттями.

Також варто враховувати психологічні та освітні наслідки, адже постійна мінна небезпека руйнує сферу дитячої соціалізації. В Україні, наприклад, з листопада 2024 р. у середньому щотижня гинуло або діставало поранення щонайменше 16 дітей - значна частка таких інцидентів пов'язана з вибухонебезпечними предметами на шляхах до школи чи місцях відпочинку. У багатьох громадах батьки бояться відпускати дітей до навчальних закладів або на спортивні майданчики, що знижує освітню успішність і поглиблює соціальну ізоляцію.

Документальний супровід, примусова депортація й повернення. Станом на липень 2025 р. державний реєстр фіксує 19 546 дітей, примусово вивезених або переміщених до РФ; ще понад 2 200 вважаються зниклими. У 2024 р. Task Force Bring Kids Back UA оприлюднила «Білу книгу», котра деталізує механізми віднайдення, ідентифікації й репатріації дітей.

Окрім ордерів МКС, ПАРЄ 27 квітня 2023 р. ухвалила резолюцію 2495, у

якій назвала депортацію та «русифікацію» українських дітей «очевидною ознакою геноциду» й закликала держави-учасниці Конвенції відреагувати превентивно. Органи ООН (УВКПЛ, Комісія з розслідування) у березні 2025 р. підтвердили «тяжкі порушення прав дитини» й назвали переведення щонайменше 200 дітей до РФ «можливими воєнними злочинами». 45 країн-учасниць ОБСЄ двічі активували «Московський механізм» для окремого розслідування саме депортації дітей. Державна програма Bring Kids Back UA (травень 2023 р.) об'єднала КМУ, НУО та міжнародних партнерів, створивши єдину базу даних, механізми ДНК-ідентифікації та спеціалізований Центр захисту прав дитини в Києві. Завдяки ініціативам «Save Ukraine», координації Офісу Президента й посередництву третіх держав до кінця червня 2025 р. повернуто понад 1 300 дітей, але це лише $\approx 7\%$ від підтверджених жертв.

Психологи фіксують глибоку травматизацію: синдром «зламаної прив'язаності», депресії, пост-травматичний стрес та втрату культурної ідентичності. Паспортизація і примус до участі у військово-спортивних змаганнях у таборах формують у дітей відчуття належності до держави-агресора й ускладнюють реінтеграцію після повернення.

Депортація українських дітей у 2022-2025 рр. – це не спонтанні «евакуації», а державна політика РФ, націлена на демографічне ослаблення України й асиміляцію нового покоління. Вона порушує низку норм міжнародного гуманітарного та кримінального права і підпадає під визначення геноциду. Попри перші успіхи з репатріації, обсяги проблеми залишаються критичними: кожна п'ятдесята дитина, яка перебувала на окупованих територіях, досі залишається під контролем ворога. Для їхнього порятунку необхідні: підтримка МКС та новоствореного Спеціального трибуналу щодо злочину агресії; розширення санкцій проти всіх причетних до програм усиновлення й «перевиховання»; безумовний доступ Міжнародного Комітету Червоного Хреста до таборів; посилення координації Bring Kids Back UA з ЄС, Катаром та ООН щодо обміну даними й безпечних коридорів; довгострокові психосоціальні програми для дітей-реципієнтів. Без комплексної міжнародної

відповіді тисячі маленьких українців ризикують назавжди втратити родини, мову й батьківщину – а світ – ще раз довести, що злочини проти дітей можуть залишатися безкарними.

Сімейне середовище й деінституалізація. HRW і мережа Ukraine Child Rights Network прямо закликали донорів прив'язати післявоєнні кошти до реформування інтернатної системи. За підрахунками Save the Children, потрібно щонайменше 5 000 нових професійно підготовлених прийомних і патронатних родин, аби уникнути повторної інституалізації.

Право на освіту. На грудень 2024 р. 741 000 учнів навчалися у «гібридному» форматі через відсутність бомбосховищ, а ще 443 000 – повністю онлайн у зонах бойових дій; понад 3 300 шкіл пошкоджено або зруйновано. Після завершення активної фази повномасштабної війни Україна розглядає відбудову системи освіти не лише як галузеве завдання, а як стратегічний інструмент національного відновлення. Право кожної дитини на якісну, безоплатну й інклюзивну освіту гарантується ст. 53 Конституції України та ключовими міжнародними актами (Конвенція ООН про права дитини, Європейська соціальна хартія). Водночас збройна агресія Російської Федерації створила безпрецедентні перешкоди для реалізації цього права, висунувши перед державою й суспільством нові вимоги до законодавства, фінансування, цифровізації та психологічної підтримки.

Війна зруйнувала значну частину освітньої інфраструктури. За останньою оцінкою Світового банку (Rapid Damage & Needs Assessment-4) пошкоджено 3 373 навчальні заклади, із них 385 знищено, що становить понад 10 % освітнього фонду та завдає збитків на 13,4 млрд дол. США. За даними UNICEF та МОН, кількість ушкоджених або зруйнованих шкіл коливається від 1 600 до понад 2 600, причому понад 400 навчальних будівель не підлягають відновленню. Руйнування й обстріли змусили мільйони дітей переходити на дистанційне навчання в укриттях або евакуюватися за кордон, що обумовило суттєві втрати у знаннях і навичках.

Навчальні прогалини підтверджуються міжнародними замірами. OECD

фіксує, що попри воєнний стан, падіння результатів українських 15-річних у математиці між 2018 та 2022 рр. було меншим, ніж у середньому по OECD, але зберігся річний відставання у читанні та піврічне – у природничих науках. Це свідчить про стійкість учнів, однак підкреслює потребу в масовій програмі «надолуження».

Фінансову основу післявоєнної трансформації формують кілька великих механізмів. ЄС запустив Ukraine Facility на 2024-2027 рр. із ресурсом до 50 млрд євро, частина якого спрямовується на реконструкцію шкіл і підтримку освітніх реформ. Світовий банк реалізує програму LEARN (Lifting Education Access and Resilience), що фінансує укріплення безпеки, підвезення учнів, закупівлю підручників (уже 400 тис. комплектів) та продовження реформи «Нова українська школа». На національному рівні Міністерство освіти і науки ухвалило Середньостроковий стратегічний план дій до 2027 р., який визначає дев'ять пріоритетів, зокрема цифрову трансформацію, інклюзивність і психосоціальну підтримку.

Цифровізація стала ключовою відповіддю на втрату класних кімнат. Уряд інтегрує шкільні послуги в екосистему «Дія», розгортає понад 100 Digital Learning Centers UNICEF/GPE, обладнаних швидкісним інтернетом та генераторами. З 1 вересня 2025 р. набирають чинності нові правила дистанційного навчання, що закріплюють стандарти розкладу, обов'язкові очні модулі безпеки та верифікацію оцінювання. Для дітей-переселенців за кордоном працює єдина платформа Ukrainian Studies, яка дає змогу поєднати навчання в українській та місцевій школах і зберегти зв'язок із національною програмою.

Людський капітал освітньої системи теж зазнав удару: тисячі педагогів емігрували або стали внутрішньо переміщеними. OECD фіксує масштабні програми перекваліфікації та підвищення кваліфікації, що формують нову культуру наставництва та підтримки вчителів. Водночас UNESCO спільно з МОН уже підготували 15 000 шкільних психологів, а UNICEF забезпечив психосоціальними програмами 712 000 дітей та 100 000 педагогів. Комплексна

MHPSS-модель (Mental Health and Psychosocial Support) інтегрується у шкільні та дошкільні програми.

Окремою групою залишаються понад чотири мільйони українських дітей під тимчасовим захистом у країнах ЄС. Єврокомісія вже запропонувала продовжити механізм тимчасового захисту до березня 2027 р., що гарантує доступ до освіти, медичних і соціальних послуг у державах-членах. До інтеграційних програм включені субвенції CARE/FAST-CARE і освітні ініціативи Erasmus+ для мовної та педагогічної підтримки.

Незважаючи на значний прогрес, залишаються системні виклики: нерівномірність відбудови між регіонами, дефіцит кадрів у прифронтових громадах, ризики повторного виїзду молодих учителів, обмежені ресурси органів місцевого самоврядування, необхідність комплексної інклюзії дітей з інвалідністю та психотравмою, а також потреба узгодити українські стандарти з вимогами майбутнього членства в ЄС.

Для стійкого відновлення права на освіту потрібні:

- гарантії безпеки й обов’язкове включення компоненту «школа-укриття» у всі проекти реконструкції;
- мультиканальне фінансування (державний бюджет, Ukraine Facility, Світовий банк, благодійні фонди) з пріоритетом на ремонт класів початкової школи та STEM-лабораторій;
- збереження та повернення педагогічного персоналу через гранти житлової підтримки, швидкі курси перекваліфікації й стимули академічної мобільності;
- масштабування психосоціальних послуг та інклюзивних ресурсних кімнат;
- подальший розвиток цифрової екосистеми (Diia-Education, «е-Журнал», адаптивні платформи оцінювання) з відкритими даними для моніторингу якості;
- активна політика репатріації дітей-біженців через двосторонні угоди та освітні «мости» між українськими й закордонними школами.

Отже, реалізація права на освіту в повоєнній Україні стає каталізатором ширшого соціально-економічного відродження. Від того, наскільки комплексно буде здійснено фінансування, цифрову трансформацію, інклюзивні та психосоціальні заходи, залежить формування людського капіталу, здатного забезпечити сталий розвиток країни та її інтеграцію в європейський освітній простір.

Здоров'я та психосоціальна підтримка. Урядова «MHPSS Roadmap» та програми ЮНІСЕФ інтегрують психічне здоров'я дітей у школу й первинну медицину - лише за 2023-24 рр. охоплено понад 1,4 млн дітей. Психічне здоров'я стає критичною сферою ризику. Опитування UNICEF показують: половина підлітків 13-15 років має серйозні порушення сну, а кожен п'ятий - нав'язливі спогади й флешбеки, характерні для посттравматичного стресового розладу. Міністерство освіти й науки відзначає трикратне зростання звернень неповнолітніх по психологічну допомогу у 2024 р.

Соціально-економічний тиск на родини різко посилюється. За розрахунками Світового банку, рівень бідності 2024 р. становив 37 % населення — проти приблизно 14 % напередодні вторгнення; падіння доходів і нерівність особливо вдарили по багатодітних та переміщених сім'ях. Для багатьох дітей це означає нестачу повноцінного харчування, відкладене лікування хронічних хвороб та ризик залучення до найгірших форм дитячої праці чи комерційної сексуальної експлуатації, що фіксує доповідь Держдепартаменту США «Trafficking in Persons 2024».

Бідність і соціальний захист. Війна більш ніж учетверо збільшила рівень бідності, штовхнувши у нужденність 7,1 млн людей; серед родин із трьома і більше дітьми бідність сягає 85 %. Повномасштабне вторгнення спричинило безпрецедентний соціально-економічний шок, який істотно погіршив добробут українських родин, особливо тих, що виховують дітей. Масові переміщення, руйнування інфраструктури, зупинка підприємств і стрімка інфляція посилили вже наявні вразливості домогосподарств з дітьми, зробивши їх чи не найуразливішою групою населення.

За оцінками UNICEF частка домогосподарств із дітьми, що живуть нижче національної межі бідності, зросла з 43 % у 2021 р. до 66 % у 2023 р. У разі затяжної війни Програма розвитку ООН прогнозувала, що до зони бідності чи ризику опиниться до 90 % населення, а міжнародна межа бідності може сягнути 30 % уже в перший рік конфлікту. Усі джерела однастайні: бідність у сім'ях із дітьми зростає не лише швидше, а й глибше, ніж у домогосподарствах без дітей.

Серед ключових чинників дитячої бідності варто назвати наступні.

Втрата працевлаштування та доходів. Понад п'ята частина дорослих, які працювали до війни, втратили роботу; частка заробітку у структурі доходів домогосподарств упала з 60 % (2021) до 40 % (середина 2023).

Внутрішнє та зовнішнє переміщення. Станом на кінець 2023 р. понад 6 млн українців переміщені за кордон і 3,5 млн – всередині країни; серед внутрішньо переміщених 37 % – діти.

Регіональні нерівності та руйнування домівок. Кожне п'яте домогосподарство в районах активних бойових дій повідомило про пошкоджене житло, що різко зменшує їхні активи та здатність відновлюватися.

Інфляція та високі комунальні витрати. Навіть після уповільнення інфляції до 4,3 % (січень 2024) 15-20 % домогосподарств не можуть оплатити «комуналку», а 11 % – забезпечити різноманітне харчування дітям .

Тож, бідність сімей з дітьми у воюючій Україні – це комплексне явище, в якому перехрещуються економічні втрати, гуманітарні наслідки та структурні прогалини системи соцзахисту. Вона не лише підриває сьогодення родин, а й створює ризик «втраченого покоління» через погіршення здоров'я, освіти та перспектив працевлаштування дітей. Скоординована дія держави та донорів – від грошових трансфертів до відбудови шкіл – критично необхідна, аби запобігти перетворенню воєнної бідності на довготривалу пастку для мільйонів українських дітей.

Правосуддя та підзвітність. Створення спеціального трибуналу з агресії проти України (червень 2025 р.) і проєкти Ради Європи із дружнього до дитини правосуддя закладають основу участі дітей-потерпілих у процесах перехідної

юстиції.

Участь дітей у відбудові. ЮНІСЕФ і молодіжні центри UPSHIFT уже запустили місцеві молодіжні ради дітей, щоб ті впливали на дизайн безпечних укриттів і громадських просторів. Насамперед діти долучаються до «фізичного» волонтерства. Підлітки працюють у таборах «Будуємо Україну Разом» (БУР) і на толоках «Repair Together», де поряд із дорослими розчищають завали, утеплюють стіни й навіть освоюють базові будівельні навички; БУР уже об'єднав близько 8 000 молодих волонтерів, а на фото «Repair Together» поруч із драбинами можна побачити школярів, які допомагають на будові. У Хмельницькому ліцеї, зруйнованому у травні 2023 р., саме учні першими прибігли прибирати скло й уламки, повертаючи школі життя. Таким чином діти не лише «подають цеглу», а й переживають відновлення як власну перемогу над руйнуванням.

Друга площина участі – творчо-психосоціальна. У травні 2025 р. ізраїльська гуманітарна організація IsraAID провела «фестиваль розпису бомбосховищ» у селах Миколаївщини: діти 4-17 років під керівництвом художників перетворили сірі бетонні укриття на яскраві мурали, що зменшує страх перед сиренами й формує відчуття «свого» простору. Подібні практики застосовують і під час ремонту пошкоджених шкіл: школярі самі обирають кольори стін і пропонують графічні елементи, щоб новий інтер'єр був «про них». Творчість стає безпечним способом емоційної розрядки й водночас конкретним внеском у відбудову.

Не менш важливий вимір – участь у рішенні, «як саме відбудовувати». Програма ПРООН «Dialogues of Victory» з 2022 р. проводить у 21 області одноденні діалоги, де молодь 14-17 років спільно з молодіжними радами напрацьовує пропозиції до місцевих планів відновлення й виносить їх на зустрічі з муніципалітетами; уже зміцнено потенціал 60 молодіжних рад. Паралельно Конгрес місцевих та регіональних влад Ради Європи у 2024 р. організував вебінари про залучення молоді до післявоєнної реконструкції, щоб поширити кращі методики участі на всю країну. Діти переходять від рольових

моделей «отримувачів допомоги» до співавторів рішень щодо просторового планування, безпеки та екології своїх громад.

Ще одна сфера – соціальні інновації. За підтримки UNICEF через програму UPSHIFT у 2022-2024 рр. 375 команд підлітків реалізували проєкти від сортування будівельного сміття до створення мобільних застосунків для моніторингу пошкоджених доріг, охопивши понад 86 000 мешканців. Гранти й менторство дають змогу школярам перетворювати ідеї на практичні рішення, які одразу зменшують вразливість їхніх громад.

Діджиталізація робить внесок дітей дедалі технологічнішим. З червня 2025р. уроки зі складання та пілотування дронів увійшли до шкільних програм: учні вчаться облітати пошкоджені будівлі, створювати ортофотоплани й ділитися даними з волонтерськими штабами реконструкції. Такі STEM-навички поєднують оборонний вимір безпеки з цивільним – якісним плануванням відбудови.

Залучення дітей до відбудови потребує чітких запобіжників: дотримання Конвенції ООН про права дитини, вікових обмежень на тяжкі роботи, обов'язкових засобів захисту, а також безкоштовної психосоціальної підтримки, щоби волонтерський досвід не перетворився на повторну травматизацію. Таким чином, діти й підлітки вже сьогодні стають співавторами фізичного, соціального й символічного відновлення України. Їхня праця, ідеї та голоси перетворюють руїни на простори надії й доводять, що участь молодших громадян – не декоративний, а стратегічний ресурс стійкості та майбутнього розвитку громад.

Групи підвищеного ризику. Діти з інвалідністю, ромські діти, ВПО та біженці стикаються з множинною дискримінацією й потребують цільових програм охорони здоров'я та інклюзивної освіти.

Інституційні та ресурсні обмеження. Попри потужну політичну волю, державні соціальні служби недоукомплектовані, а муніципалітети надто залежні від донорського фінансування. Донори зобов'язалися надати 30,6 млрд євро у 2025 р. через Ukraine Facility, але лише 3,5 млрд. уже надійшли. Без

забезпеченого бюджету й цифрових систем управління справами (case-management) ризик фрагментації послуг залишається високим. Для подолання вищенаведених викликів варто використовувати наступні інструменти:

- інтеграція прав дитини в національне відновлення. Усі проєкти Плану відбудови мають проходити Child Rights Impact Assessment; пріоритет – безпечні школи, медзаклади та житло;
- цифрова трансформація соціальних послуг. Розвиток модулів «Освіта» й «Соціальні послуги» у застосунку «Дія» дозволить родинам отримувати документи, соціальні виплати й маршрути підтримки онлайн, мінімізуючи корупційні ризики;
- завершення деінституалізації. Виконання стратегії 2024-2028, створення системи раннього втручання й супровідних послуг, розвиток патронатної опіки; усі інвестиції в житло чи навчальні заклади слід спрямовувати на сімейні та громадські форми догляду;
- стійка МНПSS-система. Закласти нормативи: мінімум один психолог і один соціальний працівник на 250 учнів; розширити мережу мобільних команд для ВПО та лінію «Дитина не сама»;
- освіта безпеки та сталості. Кожна нова чи відремонтована школа будується за принципами універсального дизайну й має бомбосховище; держава співфінансує гібридні моделі навчання та програми надолуження освітніх втрат;
- соціальний захист Cash Plus. Поєднувати грошові виплати з менторингом сімей, працевлаштуванням батьків і послугами догляду; індексувати допомоги до інфляції щокварталу;
- перехідна юстиція з урахуванням дитини. Спеціалізовані дитячі кімнати для допиту, програми відшкодування шкоди та участь неповнолітніх у комісіях з правди – за моделлю колумбійського й косовського досвіду;
- партнерства. Розподіл ролей: держава – політика й контроль якості; громади – сервіс; НУО – інновації й моніторинг; міжнародні організації – фінансування та експертиза;

– моніторинг і дані. Повна інтеграція платформи «Діти війни», систем e-health та освіти у єдиний реєстр, доступний омбудсману й громадськості для відкритої аналітики.

Таким чином, повоєнне відновлення – це тест на зрілість суспільства: чи зможе Україна перетворити величезну міжнародну солідарність на сталу систему, у центрі якої – права дитини. Від повного розмінування й сімейних форм виховання до цифрових соціальних послуг і підзвітного правосуддя, - кожен із окреслених кроків створює ланку безпеки та розвитку не лише для дітей, а й для всієї країни. Право дитини на життя, здоров'я, освіту й участь має стати незворотною нормою майбутньої України.

Висновки до третього розділу

Після трьох років повномасштабної війни Україна одночасно веде бойові дії й готується до відбудови. Відновлення держави неможливе без системного захисту дітей, тому органам публічної влади вже зараз потрібні чіткі кроки, щоб інтереси дитини стали невід'ємною частиною національної та місцевої політики відбудови. Міністерству економіки спільно з Мінсоцполітики, МОН та МОЗ слід доповнити План відновлення окремою горизонтальною ціллю «Дитина у безпеці та розвитку». Для кожного проєкту інфраструктури (школи, лікарні, житло) запровадьте обов'язкову оцінку впливу на права дітей. Мінцифри разом із Мінсоцполітики мають об'єднати реєстри реєстрації народжень, довідок ВПО, усиновлення, соціальних послуг і освітнього процесу. Це дасть змогу миттєво відстежувати місце перебування та потреби кожної дитини, зокрема депортованих і повернутих.

МЗС необхідно укласти з приймаючими країнами угоди про спрощене повернення дітей та взаємне визнання опіки, а також відновити консульську програму «Дитина онлайн» у додатку «Дія» для віддаленої фіксації порушень прав українських дітей за кордоном. Верховна Рада щороку має заслуховувати «Дитячий звіт про права дитини», підготовлений Уповноваженим Президента та Урядом, із зобов'язанням протягом шести місяців прийняти пакет

законодавчих рішень за результатами рекомендацій.

Обласні та сільські/міські ради до кінця 2025 р. мають ухвалити програми, синхронізовані з нацстратегіями, з чіткими КПП: частка сімейного виховання, охоплення психосоціальними послугами, кількість відновлених об'єктів дитячої інфраструктури. Варто прагнути до 2027 р. забезпечити 100 % шкіл бомбосховищами й інклюзивними умовами згідно з урядовим планом для деокупованих територій; випереджальне фінансування необхідно передбачити через субвенцію «Безпечна школа».

Також варто розширити служби у справах дітей та мультидисциплінарні команди. Кожна ОТГ має гарантувати співвідношення «1 фахівець – 1 000 дітей»; створіть мобільні команди (соцпрацівник, психолог, юрист), здатні реагувати впродовж 24 год на повідомлення про загрозу дитині. Необхідно розвивати мережу патронатних і консультаційних послуг. До 2028 р. запровадьте щонайменше одну патронатну сім'ю на кожні 10 000 дітей, а при ЦНАПах – «Єдине вікно дитини та сім'ї» для комплексної допомоги (соцвиплати, психолог, юрист) за один візит.

Критично важливо залучити громаду та саму молодь до захисту прав дітей. Зокрема, за допомогою щорічних «дитячих громадських слухань» щодо бюджету; створення Молодіжні дитячі ради при виконкомах та залучення їх до проєктів відбудови (проєктування публічних просторів, антибулінгові кампанії тощо). Варто посилювати партнерство з НУО та міжнародними організаціями шляхом укладання меморандумів з UNICEF, Save the Children та локальними НУО для спільного фінансування ментальних сервісів і навчання педагогів. Важливо регулярно оприлюднювати результати партнерських програм для підзвітності та прозорості. Також необхідно впровадити на місцевому рівні електронну панель «Дитячий індекс громади», де щомісяця оновлюються ключові показники (випадки насильства, охоплення соцпослугами, повернення дітей-ВПО). Це забезпечить швидке реагування та прозорість для громадян.

Таким чином, умови повоєнного відновлення вимагають від центральних і місцевих органів влади скоординованих дій, спрямованих на безпеку,

благополуччя та розвиток дітей. Виконання наведених рекомендацій – від інтеграції дитячих потреб у національний план і бюджет до розвитку локальних мультидисциплінарних команд – дасть змогу побудувати систему, у якій кожна дитина почуватиметься у безпеці, матиме сімейне середовище та доступ до якісних послуг, що є фундаментом стійкого відновлення України.

ВИСНОВКИ

Отримані результати дослідження у сукупності вирішують актуальне наукове завдання, що полягає в обґрунтуванні теоретико-методичних засад і розробленні практичних рекомендацій з удосконалення публічного управління захистом прав дітей в Україні.

За результатами проведеного дослідження сформульовано такі основні висновки:

1. Основними етапами становлення та розвитку системи публічного управління захистом прав дітей в Україні є: 1-й етап - 1991-2001 (створення профільних інституцій; прийняття Закону України «Про охорону дитинства» від 26.04.2001р., фіналізація роботи ВРУ над Сімейним кодексом України); 2-й етап – 2001 – 2014 (зміцнення інституційних та нормативних засад; створення інституту Уповноваженого Президента України з прав дитини (11.08.2011)); 3-й етап – 2014-2019 (кардинальні зміни масштабів та засобів публічної політики з розвитку інституційних форм виховання, впровадження інклюзивних практик в усі сфери розвитку дитини, поява нових об'єктів державної політики: дитина ВПО, дитина, яка постраждала в наслідок воєнних дій та збройних конфліктів); 4-й етап – 2019-2022 (посилення соціальної компоненти захисту прав дітей, прийняття Закону України про «Соціальні послуги» (17.01.2019); утворення Національної соціальної сервісної служби (26.08.2020), прийняття Національної стратегії безбар'єрності (14.04.2021), створення нових консультативно-дорадчих органів при Президентові України з прав дитини; 5-й етап - 2022 - по т.ч. (початок повномасштабного вторгнення (24.02.2022); прийняття Стратегії Ради Європи з прав дитини на 2022-2027рр.; розбудова мережі консультативно-дорадчих органів із захисту українських дітей, котрі перебувають за межами України).

2. Показано, що станом на 2025р. в Україні створено найбільшу за повноваженнями та чисельністю мережу органів, установ та закладів в історії України. ЦОВВ: Міністерство соціальної політики: Національна соціальна

сервісна служба України (з 2020р.); Державна служба України в справах дітей (з 2023р.); Міністерство освіти і науки: Освітній омбудсмен України (з 2019р.); Координаційний центр з розвитку сімейного виховання та догляду дітей (з 2023р.) Верховна Рада України: комітети з питань молоді та спорту, соціальної політики, гуманітарної та інформаційної політики; Уповноважений ВРУ з прав людини (Представник Уповноваженого з прав дитини). Президент України: Радник-уповноважений Президента України з прав дитини та дитячої реабілітації (з 2021); Радник-уповноважений Президента України з питань безбар'єрності (з 2021); Координаційна рада з питань захисту та безпеки дітей (з 2022р.).

3. Доведено, що не зважаючи на широку мережу органів та установ, що покликані захищати права дитини, між цими органами відсутня як горизонтальна, так і вертикальна координація та ефективна взаємодія, а також існують інші слабкі місця, зокрема: Державна служба в справах дітей може координувати окремі складові діяльності Служб в справах дітей місцевого рівня, але не має на них прямого впливу. Це призводить до авторитарних проявів з боку окремих голів територіальних громад, які не вважають за необхідне створювати та ресурсно забезпечувати місцеві Служби в справах дітей, що особливо актуально в деокупованих громадах, а також громадах, які прийняли значну кількість дітей ВПО. Освітній омбудсмен України не має регіональних представництв своєї Служби, що перешкоджає йому здійснювати моніторинг дотримання прав дітей – учасників освітнього процесу. Як показує досвід Уповноваженого ВРУ з прав людини, саме регулярний моніторинг є одним з ефективних засобів контролю за дотриманням прав громадян. Значна кількість органів мають статус консультативно-дорадчих, тобто є вразливими від політичної кон'юнктури та політичної волі керівництва держави. У випадку зміни пріоритетів ці органи можуть бути розпущеними, що негативно позначиться на сталості та системності публічної політики захисту прав дітей.

4. Доведено, що для посилення ефективності взаємодії органів виконавчої влади та органів місцевого самоврядування запропоновано

зосередити проблематику прав дітей в межах одного комітету Верховної Ради України із обов'язковою фіксацією в переліку предметів відання комітету такого предмету як «захист прав дітей» або «державна політика у сфері захисту прав дітей». Також необхідно посилити якісні та кількісні параметри моніторингу, що здійснюється Державною службою в справах дітей щодо діяльності органів виконавчої влади та органів місцевого самоврядування щодо забезпечення прав дітей. Без суттєвого збільшення кадрового потенціалу Служб в справах дітей та посилення їх ресурсного забезпечення, ці підрозділи територіальних громад залишаться дисфункціональними. Станом на початок 2022р. в 332 громадах України кількість працівників Служб в справах дітей не відповідала нормам законодавства.

5. На підставі вивчення закордонного досвіду функціонування спеціалізованих омбудсменів доведено, що інститут омбудсмена з прав дитини став невід'ємною частиною європейського механізму захисту прав людини. Хоча моделі різняться – від окремих уповноважених з широкими повноваженнями до спеціалізованих дитячих підрозділів у межах загальних омбудсманських структур – спільною є мета: гарантувати, що права дитини не порушуються, голос дитини почутий, а її найкращі інтереси враховано у всіх рішеннях. Описані в дослідженні приклади демонструють реальний вплив цих інституцій: від зміни законів і національної політики до конкретної допомоги дітям у складних ситуаціях.

Таким чином, дитячі омбудсмени відіграють ключову роль у впровадженні міжнародних стандартів прав дитини на практиці в європейських державах. У зв'язку з цим запропоновано провести в Україні широку експертну та громадську дискусію щодо утворення інституції спеціалізованого «Дитячого» омбудсмена, яка зосередить в собі повноваження необхідні для результативної реалізації публічної політики охорони дитинства.

6. На підставі вивчення аналітичних матеріалів, публікацій в періодичній пресі, а також за даними особисто проведених автором глибинних інтерв'ю з українками, котрі перебувають в країнах ЄС в статусі захищених

осіб, з'ясовано, що процес інтеграції українських дітей-біженців до навчання в країнах перебування можна умовно поділити на два етапи. На першому з них (лютий-серпень 2022р.) відбувалося закріплення школярів за навчальними закладами країн перебування. Мали місце формування тимчасових «українських класів» у звичайних іноземних школах, в яких українські вчительки – біженки, викладали українським дітям – біженцям. Відзначимо, що поряд із зрозумілою невпорядкованістю власне навчального процесу, саме цьому періоду відповідають масштабні благодійні акції з боку приймаючих громад, небайдужих громадян та громадських організацій, що передбачали безкоштовне надання канцелярського та іншого навчального приладдя, спортивної форми, персональних електронних приладів тощо. Другий етап (серпень-вересень 2022р. по т.ч.) характеризується більшою організованістю і впорядкованістю, мінімізацією благодійної підтримки, із одночасною активізацією організованої і чітко регламентованої допомоги з боку приймаючих громад. Кількість вищезгаданих «українських класів» поступово зменшується до нуля, натомість все більше дітей продовжують навчання в інтеграційних та/або звичайних класах шкіл країн перебування.

Як свідчить аналіз результатів соціологічних досліджень, а також проведених авторкою глибинних інтерв'ю, кількість тих сімей з дітьми, які переконані у поверненні до України найближчим часом поступово зменшується. Ключові чинники, що лежать в основі такої позиції, розділимо на дві групи: відштовхуючі (руйнування, соціально-економічна криза, невпевненість в завтрашньому дні в Україні) та приваблюючі (високий рівень життя у країнах перебування, реальна дитиноцентричність систем освіти, поточні та потенційні навчальні/спортивні/мистецькі успіхи дитини в країні перебування). Все більша кількість родин узалежнює своє майбутнє від позиції/думки власних дітей. Авторкою зафіксовано випадки, коли саме позиція дитини, її бажання продовжити навчання в певному закладі освіти були визначальними при виробленні життєвої стратегії її родиною на середньострокову перспективу. Українська держава усвідомлює ризики

неповернення з-за кордону певної частини родин до місць їх постійного проживання навіть після завершення активних бойових дій. У співпраці з громадськими організаціями органи влади розробляють та реалізують кілька тактичних кроків, покликаних зміцнити зв'язки дітей та їх родин з Україною. Прикладом є низка працюючих освітніх платформ, призначених для надання доступних та якісних освітніх послуг дітям, які перебувають за кордоном.

Перелік та ефективність вищенаведених інструментів мають збільшуватися, адже у випадку продовження бойових дій в Україні, переважна більшість дітей-біженців не повернуться з-за кордону ближчим часом. Адаптувавшись до вимог освітніх систем країн перебування та вивчивши мову на належному рівні, вони завершили навчання в інтеграційних класах і були у 2024/2025 навчальному році зараховані до звичайних класів шкіл країн перебування. Отже, утримання таких дітей в полі тяжіння вітчизняної системи освіти, створення умов для поєднання їх навчання за кордоном та в Україні, залишається актуальним перспективним завданням центральних органів виконавчої влади, органів управління освітою на місцевому рівні та громадських організацій освітнього та правозахисного спрямування.

7. Доведено, що з метою підвищення ефективності захисту соціальних прав дітей, варто зважати на плюралізацію сімейних відносин, появу та поширення альтернативних форм шлюбу. Це, в свою чергу, актуалізує завдання захисту прав тих дітей, які народилися в батьків, котрі на момент загибелі одного з них не перебували в офіційно зареєстрованому шлюбі. Потенційно конфліктогенними, такими, що потребують ретельного унормування, є й ті випадки, коли воїн Сил оборони України на момент смерті перебував у повторному (повторних) шлюбі, в кожному з яких в нього були рідні та/або всиновлені діти. Варто розглянути можливість повернення повнолітніх дітей до числа тих осіб, котрі можуть розраховувати на отримання своєї частки ОГД, як це і було передбачено Законом України «Про соціальний і правовий захист військовослужбовців та членів їх сімей» до липня 2022р. З урахуванням надзвичайних бюджетних обмежень, що несе Україна під час війни, можна

розглянути впровадження компромісного варіанту, що передбачатиме підняття верхньої вікової межі потенційних отримувачів з 18 до 23 років, за аналогією з показниками, що використовуються при визначенні параметрів державної підтримки дітей-сиріт.

Надання правової допомоги тим сім'ям загиблих захисників, що мають неповнолітніх дітей, повинно стати одним з перспективних напрямів взаємодії органів публічної влади та «третього сектору». У 2023-2025р. інформаційний простір наповнений відомостями про надання юридичних консультацій родинам загиблих воїнів, але більшість з цих пропозицій висувають приватні адвокатські бюро, послуги яких мають комерційний характер. Показово, що рекламуючи себе, такі приватні компанії акцентують увагу на традиційних недоліках вітчизняної бюрократичної машини: неповороткість, негнучкість, тривалість прийняття ключових рішень, надмірна складність окремих адміністративних процедур тощо. Чим більш поширеними будуть вищенаведені прояви, тим частіше громадяни звертатимуться за допомогою до приватних юридичних фірм, небажаючи витратити час та інші ресурси на з'ясування стосунків з органами публічної влади в особі ТЦКСП, органів РАЦС тощо. З одного боку, готовність громадянина до захисту своїх прав в судовому порядку є ознакою демократичності держави та правової зрілості суспільства. З іншого – державі варто заохочувати надання юридичної допомоги родинам захисників «pro bono», залучивши до цього процесу існуючу мережу «юридичних клінік», що існує при правничих ЗВО України.

Повноцінними партнерами публічної влади можуть стати і правозахисні організації, а також ГО гуманітарного спрямування. Свою роль може і повинен зіграти Секретаріат Омбудсмена України, при чому вона має бути не реактивною, але проактивною, адже за відсутності бажання та/або можливості забезпечити права дітей з боку їх офіційних представників, дитина фактично позбавлена можливості захисту. Важливо проводити просвітницьку діяльність не лише щодо отримання належних соціальних допомог та компенсаційних виплат, але й належного розпорядження ними з використанням всіх наявних

правових, економічних та інших ефективних та легальних інструментів. З урахуванням вищенаведеного, актуальним завданням є популяризація таких економічних інструментів забезпечення соціальних прав дітей, як, наприклад, різноманітні банківські продукти, депозитні внески, іпотечні/житлові продукти тощо. Зацікавленість у впровадженні цих ініціатив для країни важлива ще й тому, що найбільші та найпопулярніші банківські мережі належать державі (Приватбанк, Ощадбанк). Таким чином, розміщення частки одноразової грошової допомоги, що належить неповнолітнім дітям загиблого, в якості внеску в банківській установі сприятиме економічному розвитку, а самі гроші перебуватимуть у порівняно безпечних та захищених умовах.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Аналітичний звіт за результатами опитування українських підлітків у 2022/2023 роках «Здоров'я та поведінкові орієнтації учнівської молоді» в межах міжнародного проєкту ВООЗ «Health behaviour schoolage children» (HBSC). Інститут соціальних досліджень імені Олександра Яременка. Київ, 2024. 94с. URL: <https://www.unicef.org/ukraine/reports/hbsc-study>
2. Бекман Е., Траффорд Б. Демократичне врядування в школах: (посібник) / Е.Бекман, Б. Траффорд; пер. з англ. Та адапт. Л.І. Паращенко; заг. Ред.. укр. Версії: Н.Г. Протасова. 4-те вид. К.: Основа, 2018. 100с.
3. Борисюк І.Е. «Дитячий» омбудсмен у механізмі захисту прав дитини. *Юридичний бюлетень*. 2021. Вип.18. С. 19-25.
4. Бульба В. Г., Головка О. С. Досвід захисту прав неповнолітніх осіб: ключові питання в Україні та Європейському Союзі. *Суспільство та національні інтереси*. 2025. № 3(11). С. 568-581.
5. Бульба В. Г., Головка О. С. Захист прав і свобод неповнолітніх осіб: пріоритетні напрями діяльності органів влади сучасної України з урахуванням досвіду США. *Актуальні питання у сучасній науці*. 2025. № 3(33). С. 216-230.
6. Вимірювання та компенсація освітніх втрат дітей на рівні громади й закладу освіти. 25.01.2023. Освітній омбудсмен України : веб-сайт. URL: <https://eo.gov.ua/>
7. Вплив збройного конфлікту та окупації на права дітей в Україні 24 лютого 2022 року – 31 грудня 2024 року. ООН. URL: https://ukraine.un.org/sites/default/files/2025-04/2025-03-21%20OHCHR%20Report%20on%20Children%27s%20Rights%20in%20Ukraine_Ukrainian.pdf
8. Втрачене дитинство. Омбудсмен України. Щомісячні брошури, 2024. URL: <https://ombudsman.gov.ua/storage/app/media/uploaded-files/Lost%20childhood%20UKR%20Web.pdf>
9. Голоси дітей. Звіт про дотримання прав дітей в Україні. 2017. 52с.

10. Губаль Ю. Концептуальні підходи щодо визначення категорій «дитина» та «права дитини» за вітчизняним та міжнародним законодавством. Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Серія: Юриспруденція. 2015. Вип. 16. С. 33-34.

11. Гуріч В. О. Проблема розвитку інституту Уповноваженого з прав дитини в Україні. *Соціальна робота в Україні: теорія і практика*. 2015. № 1-4. С. 119-125.

12. Дакал А.В. Джерелознавчий аналіз проблематики захисту прав дитини в українському державотворчому дискурсі. *Інвестиції: практика та досвід*. 2019. № 19. С. 68-75.

13. Де і як навчаються українські діти в часи війни: проблеми, пропозиції, рекомендації. 16.11.2022. Освітній омбудсмен України : веб-сайт. URL: <https://eo.gov.ua/de-i-iak-navchaiutsia-ukrainski-dity-v-chasy-viyny-problemy-propozytsii-rekomendatsii/2022/11/16/>

14. Державна служба України у справах дітей. Офіційний веб-портал. URL: <https://children.gov.ua/>

15. Держановська С.Л. Механізми реалізації політико-управлінського лідерства у сфері безпеки та благополуччя дітей: досвід Канади для України: автореф. дис... канд. наук з держ. упр. : спец. 25.00.02 – механізми державного управління / Національна академія державного управління при Президентові України. Київ, 2017. 23 с.

16. Деякі питання Державної служби у справах дітей : Постанова Кабінету Міністрів України від 29 вересня 2023 р. № 1048 URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1048-2023-%D0%BF#Text>

17. Деякі питання освітнього омбудсмена : Постанова Кабінету Міністрів України № 491 від 6 червня 2018р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/491-2018-%D0%BF>

18. Джафарова О. В., Моргунов О. А., Сорочан Д. А. Місце Національної поліції України в системі суб'єктів запобігання та протидії булінгу. *Право і безпека*. 2021. № 3 (82). С.113-122.

19. Дитина не сама. Захист прав дітей під час війни. Міністерство соціальної політики України. UNICEF. URL: <https://dity.msp.gov.ua/>
20. Дитяча бідність: вплив війни на стан домогосподарств з дітьми, квітень 2023р. / ЮНІСЕФ. 2023. 28с. URL: <https://www.unicef.org/ukraine/media/38966/file/Child%20Poverty%20full%20version%206%20April%202023%20ukr.pdf>
21. Дитинство під прицілом: права дитини в умовах збройного конфлікту на сході України / О. А. Біда, А. Б. Блага, А. П. Бущенко, О. А. Мартиненко, П. І. Пархоменко, М. Г. Статкевич, С. В. Тарабанова. Українська Гельсінська спілка з прав людини. К., КИТ, 2016. 82 с.
22. Дій для дітей України (UCAP). Проект. URL: <https://ucap.help/about-ucap/>
23. Діти в Україні. 2,5 роки повномасштабної війни. «Голоси дітей». 2024. 19с. URL: <https://voices.org.ua/wp-content/uploads/2024/11/Dity-v-Ukraini-2.pdf>
24. Діти війни. Державний портал розшуку дітей. URL: <https://childrenofwar.gov.ua/>
25. Діти і війна в Україні 24.02-24.03.2022р. / Благодійний фонд «Голоси дітей», Харківський інститут соціальних досліджень. 2022. 28 с.
26. Діти і війна в Україні: про становище дітей із сімейних форм виховання та інституційних закладів. Звіт №1 за результатами моніторингу за лютий-червень 2022р. / Дибайло В.Д., Кияниця З.П., Тимошенко Н.В. та ін. UNICEF. Київ, 2022. 60 с.
27. Діти поза увагою. Україна. Аналітичний звіт. / Бондар Т., Ганюков О., Павлова Д. Київ, 2022. 30 с.
28. Доляновська І.М., Гіфес О.В. Правові проблеми розвитку інституту Уповноваженого Президента з прав дитини в Україні. *Правничий вісник Університету «КРОК»*. 2018. №32. С.95-103.
29. Дослідження обізнаності з мінної безпеки та практики безпечної поведінки серед батьків та дітей 10-17 років. Травень 2024р. Соціологічна група

«Рейтинг».

URL:

https://ratinggroup.ua/files/ratinggroup/reg_files/unicef_eore_kap_research_06.06.2024.pdf.pdf

30. Дотримання прав в освіті – 2020. Перша щорічна доповідь освітнього омбудсмена. Київ: Служба освітнього омбудсмена, 2021. 120 с. URL: <https://eo.gov.ua/osvitniy-ombudsmen-ukrayiny/dopovid-osvitnoho-ombudsmena-dotrymannia-prav-v-osviti-2020/>

31. Дубовик К.Є. Захист прав дітей у міжнародному гуманітарному праві. *Теорія та практика державного управління*. 2022. Вип. 1 (74). С. 88-101.

32. Дубовик К.Є. Трудові права неповнолітніх в умовах воєнного стану в Україні. *Теорія та практика державного управління*. 2023. Вип. 1 (76). С. 123-133.

33. Єдиний звіт про осіб, які вчинили кримінальні правопорушення за січень-грудень 2024р. Офіс Генерального прокурора України. URL: <https://gp.gov.ua/ua/posts/pro-osib-yaki-vchinili-kriminalni-pravoporushennya-2>

34. Єдиний звіт про осіб, які вчинили кримінальні правопорушення за січень-грудень 2023р. Офіс Генерального прокурора України. URL: <https://gp.gov.ua/ua/posts/pro-osib-yaki-vchinili-kriminalni-pravoporushennya-2>

35. Етика взаємодії з дітьми, які постраждали внаслідок воєнних дій та збройних конфліктів. *Рекомендації Офісу Омбудсмана України*. Київ, 2024. 6 с. URL: https://ombudsman.gov.ua/storage/app/media/uploaded-files/etyka_vzayemodiyi_z_ditmy_yaki_postrazhdaly_vnaslidok_voyennyh_dij.pdf

36. Закриницька В.О. Омбудсмен з прав дитини в механізмі державного захисту прав, свобод і законних інтересів дітей: зарубіжний досвід. *Вісник Академії правових наук України*. 2012. № 4. С. 346-356.

37. «Залишаємося з Україною». Проект ГО «Смарт Освіта». URL: <https://smart-osvita.org>

38. Захист дітей, які потребують особливої уваги суспільства. Статистичний збірник / Державна служба статистики України. Київ. 2018. 77с.

39. Захист прав дітей в умовах децентралізації влади в Україні. Щорічна державна доповідь про становище дітей в Україні за підсумками 2019 р. / ДУ «Державний інститут сімейної та молодіжної політики». Київ, 2020. 160 с.

40. Звіт про результати діяльності органів правопорядку щодо стану запобігання та протидії правопорушенням пов'язаним з домашнім насильством за 2024 рік. Офіс Генерального прокурора України. URL: <https://www.gp.gov.ua/ua/posts/pro-rezultati-diyalnosti-organiv-pravoporyadku-shodo-stanu-zapobigannya-ta-protidiyi-pravoporushennyam-pov-yazanim-z-domashnim-nasilstvom>

41. Зуб А.В., Машкіна О.І. Громадські бюджети як механізм ресурсного забезпечення прав дітей / Публічне управління: традиції, інновації, глобальні тренди: матеріали Всеукраїнської наук.-практ. конф. за міжнар. участю. 8 жов. 2021 р. Одеса, 2021. С.172-173.

42. Індекс майбутнього. Індекс добробуту дітей 2023 / Фондація Олени Зеленської. ЮНІСЕФ. Київська школа економіки. URL.: <https://drive.google.com/file/d/1Z0OBAOgWc4XiWNPZa1ooSITEkc3vy7DN/view>

43. Ініціатива «Громада, дружна до дітей та молоді» - досягнення муніципалітетів у 2019р. Моніторинговий звіт. К., 2020. 24с.

44. Йовдій Д. Що не так з виплатою компенсацій за загибель військовослужбовців? Українська правда, 6 квітня 2023р. URL.: <https://www.pravda.com.ua/columns/2023/04/6/7396558/>

45. Кіт Х., Колотило М., Федькович Г. Гендерні аспекти справ про невиконання батьківських обов'язків та визначення місця проживання дитини. Аналітичний звіт. - К.: ГО «Фондація ДЕЮРЕ», ГО «ЮРФЕМ», 2020. - 31 с.

46. Когатько Ю.Л. Бідність сільських дітей в Україні. *Демографія та соціальна економіка*. 2020. №2. С.89-102.

47. Коломоєць Н.В. Основні завдання органів Національної поліції України щодо захисту прав дитини. *Актуальні проблеми вітчизняної юриспруденції*. 2019. №2. С. 94-97.

48. Коломоєць Н.В. Приймальники-розподільники для дітей: основні виклики сьогодення. *Право і безпека*. 2019. №1. С. 41-46.
49. Конвенція про захист цивільного населення під час війни. Женева, 12 серпня 1949р. - https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_154#Text
50. Конвенція Ради Європи про захист дітей від сексуальної експлуатації та сексуального насильства. Ратифіковано Україною Законом України від 20 червня 2012 року № 4988-VI. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4988-17#n2>
51. Кондратюк Т. Павленко Ю. Захист прав дитини як важливий напрям державноуправлінської сімейної політики. *Інвестиції: практика та досвід*. 2013. № 4. С. 83-88.
52. Користін О. Є., Веселов М. Ю. Теоретико-методологічні засади щодо концептуалізації інституту забезпечення прав дітей. *Наука і правоохорона*. 2019. № 1 (43). С. 91-99.
53. Котляр А. Операція «Неевакуація». Чому державних дітей вчасно не вивезли з лінії фронту. *Дзеркало тижня*, 3 квітня 2022р. https://zn.ua/ukr/social_secutity/operatsija-neeвакуatsija-chomu-derzhavnikh-ditej-vchasno-ne-vivezli-z-liniji-frontu.html
54. Кравченко М.В., Міщенко К.С. Державна політика в сфері захисту прав та благополуччя дітей: ретроспективний аналіз. *Державне управління: удосконалення та розвиток*. 2017. №3. <http://www.dy.nayka.com.ua>
55. Кравченко М. В. Надання послуги раннього втручання для сімей з дітьми, які мають порушення розвитку, в умовах війни. *Публічно-управлінські та цифрові практики*. 2024. Вип. 1. С.72-83.
56. Крестовська Н.М. Охорона дитинства як функція правової соціальної держави / Н.М. Крестовська // Вісник Луганської академії внутрішніх справ. – 2004. – Спец. випуск, присв. 10-й річниці ЛАВС : у 5 ч., ч. 4. – С. 58-64.
57. Крестовська Н.М. Європейський досвід у сфері захисту прав дитини та можливості його застосування в Україні / Н.М. Крестовська // Вісник Національного університету внутрішніх справ. – Вип. 28. – Х., 2004. – С. 54-59.

58. Кречетова Д. Для дітей, які отримали психотравму під час війни, створили безоплатний реабілітаційний табір в Іспанії: як подати заявку. *Українська правда. Життя*. 2022, 19 вересня. URL: <https://life.pravda.com.ua/society/2022/09/19/250507/>

59. Крімер Б.О. Послуги з догляду за дитиною як складова сімейної політики у великому місті. *Демографія та соціальна економіка*. 2022. 2(48). С.78-94. <https://doi.org/10.15407/dse2022.02.078>

60. Кривачук Л. Міжнародні неурядові організації в інтересах дітей: аналіз діяльності та систематизація організацій. *Демократичне врядування*. 2010. Вип. 6.

61. Левківський Б. К., Решетник Є. М. Захист інтересів дитини суб'єктом владних повноважень: сучасний стан та перспективи інституту дитячого омбудсмена в Україні. *Вісник Луганського державного університету внутрішніх справ імені Е. О. Дідоренка*. 2013. № 3. Розділ 2. С. 79-88.

62. Легка О. В. Міжнародно-правове регулювання захисту прав дітей в умовах воєнного стану. *Правова позиція*. 2022. № 2 (35). С. 41–45.

63. Лісовець О.В. Інноваційні практики забезпечення прав дітей у закладі освіти. *Інноваційний потенціал соціальної роботи в сучасному світі: на межі науки та практики* : матеріали I Міжнародної науково-практичної конференції. Чернігів: НУ «Чернігівська політехніка», 2021. С.123-124.

64. Мазука Л.І. Проблеми інтеграції ромів в Українське суспільство: сучасний стан і шляхи вирішення. *Стратегічні пріоритети*. 2012. №1(22). С.126-131.

65. Марина Лазебна разом з міністрами 6 країн ЄС звернулись з спільною заявою про засудження незаконних дій російської федерації проти дітей України. Міністерство соціальної політики України. 25 травня 2022р. <https://www.msp.gov.ua/news/21856.html>

66. Марцеляк О. Омбудсман з прав дитини: проблеми формування і розвитку у світі і в Україні. *Право України*. 2003. № 10. С. 44-48.

67. Марценюк Т.О. «Я б хотіла, аби мої діти не знали, що таке циганська життя»: становище ромських громад в українському суспільстві. *Вісник НТУУ «КПІ»*. Політологія. Соціологія. Право. 2014. Вип. 1(21). С. 66-72.

68. Машкіна О.І. Захист прав дітей в умовах воєнного стану в Україні. *Публічне управління XXI століття: в умовах гібридних загроз* : зб. наук. матер. XXII Міжнар. наук. конгресу. Х.: ННІ «Інститут державного управління» Харківського національного університету імені В.Н. Каразіна, 2022. С. 128-130.

69. Машкіна О.І. Захист прав дітей-біженців в умовах воєнного стану. *Теорія та практика державного управління* : зб. наук. праць. Харків : ХНУ імені В. Н. Каразіна. 2022. № 2 (75). С.99-112.

70. Машкіна О.І., Меляков А.В., Зуб А.В. Освітній омбудсман в Україні: функції, повноваження, напрями діяльності. *Актуальні проблеми державного управління* : зб. наук. праць. Х. : Вид-во ХарПІ НАДУ «Магістр». 2019. № 1(55). С.190-197.

71. Меляков А.В., Дубовик К.Є. Психологічні аспекти запобігання дитячій злочинності в контексті публічної політики. *Наукові інновації та передові технології*. 2025. №4. С. 2097-2114.

72. Меляков А.В. Машкіна О.І. Інститут омбудсмана в системі державного управління соціальним і гуманітарним розвитком. *Вісник НУЦЗУ*: зб. наук. пр. (Серія «Державне управління»). Х.: Вид-во НУЦЗУ, 2018. № 2 (9). С. 214-223.

73. Мирошниченко А., Бойко В. Роль держави та громадянського суспільства у захисті прав дітей, які постраждали внаслідок воєнних дій. *Молодий вчений*. 2025. № 1 (132). С. 130-134.

74. Між якістю та безпечністю шкільна освіта та вступ в умовах війни. Результати опитування, серпень 2023 / Фонд «Демократичні ініціативи ім. Ілька Кучеріва». URL: <https://dif.org.ua/article/mizh-yakistyu-ta-bezpechnistyu-shkilna-osvita-ta-vstupni-viprobuvannya-v-umovakh-viyni>

75. Міністерство молоді та спорту України спільно з обласними військовими адміністраціями та Київською міською військовою адміністрацією провели аналіз утворення в Україні молодіжних рад. 14 лютого 2025 р. URL: <https://mms.gov.ua/news/analiz-utvorennia-molodizhnykh-rad-v-ukraini-stanom-na-hruden-2024-roku>

76. Міністерство освіти і науки України. Офіційний інтернет-сайт. URL: <https://mon.gov.ua/>

77. Міністерство соціальної політики України. Офіційний інтернет-сайт. URL: <https://www.msp.gov.ua/>

78. Мороз О. Б., Ковальчук О. В., Хатнюк Ю. А. Довідник ювенального поліцейського. Львів : Львівський державний університет внутрішніх справ, 2022. 388 с.

79. Надточій А.О., Дробязко Л.В. Інституційна спроможність органів публічної влади щодо забезпечення прав дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування. *Успіхи і досягнення у науці*. 2025. № 2(12). С. 692-703.

80. Надточій А.О. Державна політика стосовно дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування: проблеми та перспективи розв'язання. *Національні інтереси України*. 2025. №2. С.998–1016.

81. Назаренко Ю. Освітні втрати: підходи до вимірювання та компенсації / CEDOS. 2022. 23 с.

82. Національна соціальна сервісна служба України. Офіційний інтернет-сайт. URL: <https://nssu.gov.ua/>

83. Національне опитування щодо сприйняття і обізнаності населенням соціальної політики в Україні. Березень 2024. / Міністерство соціальної ЮНІСЕФ. Київська школа економіки. URL: https://www.unicef.org/ukraine/media/48646/file/KSE_MoSP_UNICEF_report_Sociology_Ukr.pdf.pdf

84. Ничкало Н. Українська освіта в умовах російської війни: випробування, новий досвід, перспективи / Н. Ничкало та ін. *Вісник кафедри ЮНЕСКО «Неперервна професійна освіта XXI століття»*. 2022. №5. С.7-39.

85. Огляд результатів діяльності Державної установи «Центр пробації» за 2024 рік. Київ, 2025. 110с.
86. Огляд результатів діяльності Державної установи «Центр пробації» за 2023 рік. Київ, 2024. 106с.
87. Огляди гуманітарної ситуації 2025. ЮНІСЕФ-Україна. URL: <https://www.unicef.org/ukraine/stories/humanitarian-situation-reports-2025>
88. Опитування молоді: Оцінка молодіжних центрів і просторів та можливостей для молоді Жовтень 2024. Соціологічна група «Рейтинг». К., 2024. 44 с.
89. Опольська Н. М. Права дитини в Україні: монографія. Вінниця: ВНАУ, 2019. 289 с
90. Освіта ромських дітей в Україні під час війни. Аналітичний звіт за підсумками соціологічного дослідження, листопад 2022-січень 2023. 2023. 83 с. URL: https://www.irf.ua/wp-content/uploads/2023/03/report_final.pdf
91. Особливості дистанційної освіти ромських дітей в умовах КОВІД-19. Ужгород, 2020. 26с.
92. Петиції online. Львівська міська рада [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://city-adm.lviv.ua/petitions>
93. Пилипишина І.Г. Забезпечення права дитини на безпеку в умовах воєнного стану. Дисертація... доктора філософії у галузі права. Спеціальність 081 – «Право». Вінниця, 2025. 207с.
94. Питання деяких виплат військовослужбовцям, особам рядового і начальницького складу, поліцейським та їх сім'ям під час дії воєнного стану: Постанова Кабінету Міністрів України від 28.02.2022р. №168. URL.: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/168-2022-%D0%BF#Text>
95. Питання Уповноваженого Президента України з прав дитини [Електронний ресурс] : Указ Президента України № 811/2011 від 11 серпня 2011р. – Режим доступу: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/811/2011>.
96. Повноваження об'єднаних громад із питань забезпечення та дотримання прав дитини: розуміння витоків функцій. Київ, 2018. 42 с.

97. Позитивний вплив заборони тілесних покарань. Результати досліджень, травень 2023р.

98. Положення про Національну соціальну сервісну службу України : Затверджено постановою Кабінету Міністрів України від 26 серпня 2020р. № 783. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/783-2020-%D0%BF#Text>

99. Порядок і умови призначення та виплати одноразової грошової допомоги у разі загибелі (смерті) військовослужбовців Збройних Сил України в період дії воєнного стану : Затверджено Наказом Міністерства оборони України від 25.01.2023р. №45. URL.: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0176-23#Text>

100. Права дитини в Україні: забезпечення, дотримання, захист. Матеріали Парламентських слухань 12 жовтня 2016. / Верховна Рада України. http://static.rada.gov.ua/zakon/new/par_sl/sl1210116.htm

101. Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо розмежування функцій органів державної влади та органів місцевого самоврядування з питань захисту прав дітей у зв'язку з утворенням Державної служби України у справах дітей: проект Закону України від 22 лютого 2022р. № 7087. URL: <https://itd.rada.gov.ua/billInfo/Bills/Card/39054>

102. Про внесення змін до деяких постанов Кабінету Міністрів України щодо захисту прав дітей на період надзвичайного або воєнного стану: Постанова Кабінету Міністрів України від 22 березня 2022р. № 349 - <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/349-2022-%D0%BF#Text>

103. Про внесення змін до Закону України «Про соціальний і правовий захист військовослужбовців та членів їх сімей» щодо призначення і виплати одноразової грошової допомоги : Закон України від 29.07.2022р. № 2489-IX. URL.: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2489-20#n2>

104. Про внесення зміни до Порядку провадження діяльності з усиновлення та здійснення нагляду за дотриманням прав усиновлених дітей: Постанова Кабінету Міністрів України від 24 травня 2022р. № 618 - <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/618-2022-%D0%BF#Text>

105. Про запобігання та протидію домашньому насильству : Закон України від 7 грудня 2017 року № 2229-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2229-19#Text>

106. Про затвердження Порядку та умов надання у 2021 році субвенції з державного бюджету місцевим бюджетам на створення мережі спеціалізованих служб підтримки осіб, які постраждали від домашнього насильства та/або насильства за ознакою статі: Постанова Кабінету Міністрів України від 21 квітня 2021 р. № 398. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/398-2021-%D0%BF#Text>

107. Про затвердження Порядку виявлення, повернення, забезпечення супроводу та реінтеграції дітей, депортованих або примусово переміщених внаслідок збройної агресії Російської Федерації проти України : Постанова Кабінету Міністрів України від 14 травня 2024 р. № 551 URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/551-2024-%D0%BF#Text>

108. Про звіт Тимчасової слідчої комісії Верховної Ради України з питань розслідування випадків та причин порушення прав дитини під час здійснення децентралізації повноважень з питань охорони дитинства, реформування системи закладів інституційного догляду та виховання, реалізації права дитини на сімейне виховання та усиновлення, розвитку (модернізації) соціальних послуг: Постанова Верховної Ради України № 2266-IX від 22 травня 2022 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2266-IX#Text>

109. Про освіту : Закон України № 2145-VIII від 5 вересня 2017 р. // Відомості Верховної Ради України. 2017. № 38-39. ст. 380.

110. Про основи соціального захисту бездомних осіб і безпритульних дітей : Закон України від 2 червня 2005 року. № 2623-IV. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2623-15#Text>

111. Про охорону дитинства: Закон України від 26 квітня 2001р. № 2402-III. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2402-14#Text>

112. Про перелік, кількісний склад і предмети відання комітетів Верховної Ради України дев'ятого скликання : Постанова Верховної Ради

України № 19-IX від 29 серпня 2019 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/19-20#Text>

113. Про повну загальну середню освіту: Закон України від 16 січня 2020р. № 463-IX. - <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/463-20#Text> (дата звернення 11.12.22)

114. Про призначення Д. Герасимчук Радником-уповноваженим Президента України з прав дитини та дитячої реабілітації: Указ Президента України № 245/2021 від 15 червня 2021р. <https://www.president.gov.ua/documents/2452021-39169>

115. Про ратифікацію Факультативного протоколу Конвенції про права дитини щодо торгівлі дітьми, дитячої проституції і дитячої порнографії : Закон України № 716-IV від 3 квітня 2003р. *Відомості Верховної Ради України*. 2003. №29. ст. 226.

116. Про стан соціального захисту дітей та невідкладні заходи, спрямовані на захист прав дитини в Україні: Постанова Верховної Ради України від 17 січня 2020р. №483-IX. URL.: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/483-IX#Text>

117. Про схвалення Національної стратегії реформування системи юстиції щодо дітей на період до 2023р. : Розпорядження Кабінету Міністрів України від 18 грудня 2018 № 1027-р - <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1027-2018-%D1%80#Text>

118. Про схвалення Стратегії забезпечення права кожної дитини в Україні на зростання в сімейному оточенні на 2024-2028 роки та затвердження операційного плану заходів на 2024-2026 роки з її реалізації : Розпорядження Кабінету Міністрів України № 1201-р від 26 листопада 2024 р. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1201-2024-%D1%80#Text>

119. Про схвалення Стратегії сприяння реалізації прав і можливостей осіб, які належать до ромської національної меншини, в українському суспільстві на період до 2030р. Розпорядження Кабінету Міністрів України №

866-р від 28 липня 2021. URL.: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/866-2021-%D1%80#Text>

120. Про утворення Державної служби України в справах дітей. Постанова Кабінету Міністрів України № 23 від 19 січня 2022р. - <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/23-2022-%D0%BF#Text>

121. Про утворення Координаційного центру з розвитку сімейного виховання та догляду дітей : Постанова Кабінету Міністрів України від 26 травня 2023 р. № 538. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/568/2022#Text>

122. Про утворення Координаційного штабу з питань захисту прав дитини в умовах воєнного стану. Постанова Кабінету Міністрів України № 302 від 17 березня 2022р. – URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/302-2022-%D0%BF#Text>

123. Проблеми українських дітей під час війни. 27 січня - 1 лютого, 2023. Соціологічна група «Рейтинг». 2023. 55с. URL: https://ratinggroup.ua/research/ukraine/problems_of_ukrainian_children_in_conditions_of_war_january_27-february_1_2023.html

124. Проект плану відновлення України. Матеріали робочої групи «Захист прав дітей та повернення дітей, які тимчасово переміщені за кордон» / Національна рада з відновлення України від наслідків війни. Київ, 2022. 44с.

125. Протокол засідання Комітету з питань гуманітарної та інформаційної політики Верховної Ради України № 71 від 22 вересня 2021р. URL: <https://kompkd.rada.gov.ua/>

126. Публічний звіт Голови Державної служби України у справах дітей Петра Добромільського про підсумки діяльності за 2024 рік. URL: <https://www.youtube.com/watch?v=RUV3x-ibMH4&t=33s>

127. Пшенична Н. Досвід утворення та функціонування інституту уповноваженого із захисту прав дітей (омбудсмен) в Європі. *Вісник Представництва Everychild в Україні*. 2003. № 2. С. 13-14.

128. Радниця Президента України з прав дитини та реабілітації дітей: українському уряду важливо, де б не знаходились наші діти - вони мають

почуватися добре! 19 квітня 2022р. URL:
<https://poland.mfa.gov.ua/news/radnicya-prezidenta-ukrayini-z-prav-ditini-ta-reabilitaciyi-ditej-ukrayinskomu-uryadu-vazhlivo-de-b-ne-znahodilis-nashi-ditivoni-mayut-pochuvatisya-dobre>

129. Раєвська Я. М. Особливості соціально-педагогічної адаптації дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, у прийомній сім'ї та школі. *Молодий вчений*. 2018. № 2(6). С. 431-434.

130. Рекомендації щодо виявлення та реагування на випадки жорстокого поводження з дітьми в умовах воєнного стану. Міністерство внутрішніх справ України. URL: <https://mvs.gov.ua/upload/1/3/6/9/3/5/mvs-povodzennia-z-ditmi.pdf>

131. «Реформа профільної середньої освіти». Соціологічне дослідження. 2024. URL: https://decide.in.ua/wp-content/uploads/2024/09/reforma-profilnoyi-serednoyi-osvity_soczdoslidzhennya.pdf

132. Річні звіти Національної поліції України про результати роботи у 2022-2024 році. URL: <https://npu.gov.ua/diyalnist/zvitnist/richni-zviti>

133. Розвиток. Прогрес. Події. Українська мережа за права дитини. Річний звіт за 2023р. 50 с. URL: https://childrights.org.ua/wp-content/uploads/2024/03/zvit-umpd_-2023-rik.pdf

134. Самаєва Ю. Виплати родинам захисників. Як їх не втратити та примножити. *Дзеркало тижня*, 30 березня 2023р. URL.: <https://zn.ua/ukr/war/-viplati-rodinam-zakhisnikiv-jak-jikh-ne-vtratiti-ta-primnozhati.html>

135. Ситуаційний аналіз становища дітей в Україні у 2024. / ЮНІСЕФ. 2024. 148 с.

136. Сичова В.В., Гонюкова Л.В. Гендерний аналіз в управлінні соціальним розвитком в умовах збройної агресії Росії проти України. *Актуальні проблеми державного управління*. 2022. № 1(60). С. 132-143.

137. Сичова В., Ібрагім Ю. Соціальна робота з багатодітними сім'ями в м. Харкові. «SOCIOПРОСТІР: междисциплинарный электронный сборник научных работ по социологии и социальной работе». 2018. №7. С.50-59.

138. Сичова В. В., Самофалова Т. О. Молодіжна політика України у повоєнному відновленні: європейський контекст. *Державне будівництво*. 2024. № 1 (35). С. 230-246.

139. Сичова В.В., Сичов В.А. Надання адміністративних послуг багатодітним сім'ям у м. Харкові: стан і проблеми. *Державне управління і національна безпека* : зб. матеріалів І міжнар. наук.-пр. конф., 29.09.2016, Київ. К., 2016. С. 93-95.

140. Сімейна політика України – цілі та завдання. Матеріали Парламентських слухань 17 червня 2015р. / Верховна Рада України.
http://static.rada.gov.ua/zakon/new/par_sl/sl1706115.htm

141. Скільки залишилось українців? Хто не повернеться? Яким буде українське суспільство та економіка? Інтерв'ю з Еллою Лібановою. *Форбс*, 17 січня 2023р. URL: <https://forbes.ua>

142. Слюсар Л. Резильєнтність сім'ї в умовах довготривалої війни в Україні. *Демографія та соціальна економіка*. 2025. №2. С. 3-19.

143. Соціальне відторгнення, нерівність та бідність дітей / Черенько Л.М., Полякова С.В., Шишкін В.С., Реут А.Г., Васильєв О.А., Когатько Ю.Л., Заяць В.С., Клименко Ю.А.; Нац. акад. наук. Укр., Ін-т демогр. та соц. дослідж. ім. М.В. Птухи. Київ, 2021. 150с.

144. Спеціаліст із безпеки в освітньому середовищі. Проект. Міністерство внутрішніх справ України. URL: <https://mvs.gov.ua/bezpecneditinstvo/specialist-iz-bezpeki-v-osvitnyomu-seredovishhi>

145. Спеціальна доповідь Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини щодо доступу до освіти дітей та молоді з тимчасово окупованих територій України. Київ, 2025. 45 с.

146. Стан здійснення правосуддя у кримінальних провадженнях та справах про адміністративні правопорушення судами загальної юрисдикції у 2024 році. Верховний Суд України. 2025. 101 с.

147. Стенограма засідання Комітету Верховної Ради України з питань гуманітарної та інформаційної політики від 22 вересня 2021р. .
<https://kompkd.rada.gov.ua/uploads/documents/34184.pdf>

148. Терещенко Д.А. Принципи державної політики у сфері соціального захисту дітей-сиріт у контексті публічного управління. *Наукові перспективи*. 2025. №2 (56). С. 576-587.

149. «Тіньовий звіт» до розділу 23 «Правосуддя та фундаментальні права» Звіту Європейської комісії щодо України у 2023 році. URL:
https://parlament.org.ua/wp-content/uploads/2024/08/ali_shadowreport_chapter23.pdf

150. Толкачова Г. Гарантії прав та свобод дитини: поняття, правова природа та їх класифікація. *Часопис Київського університету права*. 2015. № 1. С. 65-68.

151. Україна: швидка оцінка завданої шкоди та потреб на відновлення. Звіт, серпень 2022р. / Світовий банк, Кабінет Міністрів України, Європейська Комісія. 2022. 269с.

152. Уроки життя для українських підлітків / Національна мережа освітніх хабів. UA EDUHUB of Poland. URL:
<https://poland.eduhub.org.ua/home/life-lessons-for-ukrainian-teenagers2/>

153. Філіпенко В. Р. Суспільно небезпечні наслідки злісного невиконання обов'язків по догляду за дитиною або за особою, щодо якої встановлена опіка чи піклування (ст. 166 КК України). *Вісник Асоціації кримінального права України*. 2021. № 2 (16). С. 223-242.

154. Фоменко М. Поняття інституційних механізмів контролю дотримання прав дитини. *Науковий вісник Академії муніципального управління*. Серія: Право. 2015. Вип. 1. С. 240-247.

155. Харченко Ю. Шляхи гармонізації державних механізмів управління соціально-правовим захистом дитинства. *Публічне адміністрування: наукові дослідження та розвиток*. 2016. № 1. С. 67-75.

156. Черенько Л. Націленість соціальних програм на вразливі групи населення: сталі тенденції та повоєнні перспективи. *Демографія та соціальна економіка*. 2023. № 1. С.73-95.

157. Шульц О. Становлення міжнародних стандартів прав дитини. *Науковий вісник Академії муніципального управління*. Серія: Право. 2012. Вип. 1. С. 178-186.

158. Щебетун І.С., Михайліна Т.В. Захист прав дітей на окупованих територіях: міжнародний досвід та українські реалії. *Політичне життя*. 2019. №2. С. 33-37.

159. Щорічна доповідь Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини про стан додержання та захисту прав і свобод людини і громадянина в Україні. 2021р. К., 2022. 428 с.

160. Щорічна доповідь Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини про стан додержання та захисту прав і свобод людини і громадянина в Україні у 2024р. К., 2025. 543 с.

161. «Я просто чекаю, коли повернуся додому». Звіт за результатами дослідження умов проживання, мрій та сподівань дітей у закладах інституційного догляду. «Голоси дітей». 2024. 73 с. URL: <https://voices.org.ua/wp-content/uploads/2024/10/YA-prosto-chekaiu-koly-povernusia-dodomu-web.pdf>

162. De första åren i Sverige – ukrainska mammor berättar. 2024. 31 p. URL: <https://resourcecentre.savethechildren.net/document/de-forsta-aren-i-sverige-ukrainska-mammor-berattar>

163. Diagnóstico sobre la situación de derechos de la niñez y adolescencia. 2025. URL: <https://www.defensorianinez.cl/>.

164. Draft Ukraine Recovery Plan. Materials of the “Protection of children's rights and return of children temporarily displaced abroad” working group. July 2022. 42 p.

165. Growing Up in Ireland Research Needs Report for Cohort 24 at 3 years. Department of Children, Equality, Disability, Integration and Youth. URL: <https://www.gov.ie/en>

166. Estudio de políticas públicas relacionadas con la salud mental de niños, niñas y adolescentes. Defensoría de la Niñez. 2022. URL: <https://www.defensorianinez.cl/wp-content/uploads/2022/10/Estudio-de-Politicas-de-Salud-Mental-Defensoria-de-la-Nin%CC%83ez.pdf>

167. European status report on preventing child maltreatment / World Health Organization. Regional office for Europe. 2018. 126 p.

168. Kindergarten und Schule in Thüringen. Informationen für ausländische Eltern zu Kindertageseinrichtungen und Schule in Thüringen. Erfurt. April 2022.

169. MacDonald J. The weight of memory—Children’s rights in a changing world. The 28 Conference of the Association of Lawyers for Children on 24 November 2017. London, 2017. URL: <https://www.judiciary.uk/wp-content/uploads/2017/11/macdonald-j-childrens-rights-in-a-changing-world-alc-conference-20171127.pdf>

170. Musinguzi P., Ellingsen I. The Norwegian Ombudsman for Children on child participation: Perceptions, impacts and dilemmas. Journal of Comparative Social Work 2017/2. https://www.researchgate.net/publication/321851536_The_Norwegian_Ombudsman_for_Children_on_child_participation_Perceptions_impacts_and_dilemmas

171. ”Ni måste hinna fe” Barn och ungas berättelser om att vara frihetsberövad Utgiven av Barnombudsmannen, Stockholm 2025. 68 p. URL: https://www.barnombudsmannen.se/globalassets/dokument/publikationer/bo_arsbok_2025_wcag.pdf

172. Rzechnik Praw Dziecka. URL: <https://brpd.gov.pl/>

173. Recovering lost learning: What can be done quickly and at scale. UNESCO COVID-19 Education Response Education Sector issue notes, June 2021. URL: <https://unesdoc.unesco.org/ark:/48223/pf0000377841>.

174. Russia's systematic program for the re-education & adoption of Ukraine's children. A conflict observatory report. 14.02.2023. Yale school of public health. New Haven, 2023. 34 p.

175. State of Education for Crisis-Affected Children and Adolescents: Access and Learning Outcomes Global Estimates 2025. Education Cannot Wait, January 2025. URL: <https://www.educationcannotwait.org/resource-library/new-global-estimates-study>

176. Strengthening child rights in ukraine's recovery and reform processes Policy Brief to political decision-makers. Save the children. 2025. URL: <https://resourcecentre.savethechildren.net/document/child-rights-in-ukraines-reform-and-recovery-processes>

177. Stosunek Polaków do innych narodów. Opracowała Małgorzata Omyła-Rudzka / Centrum Badania Opinii Społecznej, Luty 2025. URL: https://www.cbos.pl/SPISKOM.POL/2025/K_013_25.PDF

178. Sytuacja dzieci i młodzieży z Ukrainy w Polskich szkołach. Rzecznik Praw Dziecka. 2023. <https://brpd.gov.pl/ogolnopolskie-badanie-jakosc-zycia-dzieci-i-mlodziezy/>

179. The Big Ask. The Big Answer. 21/09/2021. <https://www.childrenscommissioner.gov.uk/resource/the-big-ask-the-big-answer/>

180. The Ombudsman for Children's Office (OCO). <https://www.oco.ie/>

181. The positive impact of prohibition of corporal punishment on children's lives: messages from research. March 2023. URL: <https://endcorporalpunishment.org/wp-content/uploads/2023/03/The-positive-impact-of-prohibition-of-corporal-punishment-on-children.pdf>

182. Three years of loss and fear: war in Ukraine shatters children's lives. Save the children. 2025. URL: <https://resourcecentre.savethechildren.net/document/three-years-of-loss-and-fear-war-in-ukraine-shatters-childrens-lives>

183. Tomorrow starts with us. Ombudsman for Children's Office Annual Report 2024. 50 p. URL: <https://www.oco.ie/app/uploads/2025/05/OCO-Annual-Report-2024-Tomorrow-Starts-with-Us.pdf>

ДОДАТКИ

Додаток А. Список публікацій здобувача

Праці, в яких опубліковано основні наукові результати дисертації

1. Меляков А.В., Машкіна О.І. Інститут омбудсмена в системі державного управління соціальним і гуманітарним розвитком. *Вісник Національного університету цивільного захисту України* : зб. наук. пр. (Серія «Державне управління»). Х. : Вид-во НУЦЗУ, 2018. № 2 (9). С. 214-223. DOI: 10.5281/zenodo.1492083

Особистий внесок здобувача: аналіз наукових джерел з теми, характеристика організаційно-правових та історичних засад функціонування інституту спеціалізованих омбудсманів в Україні.

Особистий внесок А.В. Мелякова: наукове редагування тексту статті, конкретизація висновків.

2. Машкіна О.І., Меляков А.В., Зуб А.В. Освітній омбудсман в Україні: функції, повноваження, напрями діяльності. *Актуальні проблеми державного управління* : зб. наук. праць. Х. : Вид-во ХарПІ НАДУ «Магістр». 2019. № 1(55). С.190-197. DOI: 10.34213/ap.19.01.25

Особистий внесок здобувача: систематизація та групування отриманих даних, формулювання висновків на основі зібраного емпіричного матеріалу.

Особистий внесок А.В. Мелякова: розробка дослідницького інструментарію (підготовка анкет) наукове редагування тексту статті, конкретизація висновків.

Особистий внесок А.В. Зуб: проведення анкетування педагогічних працівників закладів загальної середньої освіти м. Харкова, розробка практичних рекомендацій з удосконалення діяльності освітнього омбудсмена.

3. Машкіна О.І. Захист прав дітей-біженців в умовах воєнного стану. *Теорія та практика державного управління* : зб. наук. праць. Харків : ХНУ імені В. Н. Каразіна. 2022. № 2 (75). С.99-112. DOI: <http://doi.org/10.26565/1727-6667-2022-2-06>

4. Машкіна О.І. Нормативно-правове та інституційне забезпечення публічної політики захисту дітей в умовах воєнного стану. *Наукові перспективи (Серія «Державне управління»)* : журнал. Київ, 2025. Вип. 6 (60). С. 240-249. [https://doi.org/10.52058/2708-7530-2025-6\(60\)-240-249](https://doi.org/10.52058/2708-7530-2025-6(60)-240-249)

5. Машкіна О.І. Закордонний досвід забезпечення соціальних та гуманітарних прав дітей. *Суспільство та національні інтереси. Серія «Публічне управління та адміністрування»* : журнал. Київ, 2025. Вип. 7 (15). С. 449-459. [https://doi.org/10.52058/3041-1572-2025-7\(15\)-449-459](https://doi.org/10.52058/3041-1572-2025-7(15)-449-459)

Праці, які засвідчують апробацію матеріалів дисертації

6. Машкіна О.І. Практика інклюзивної освіти на регіональному рівні. *Публічне управління XXI століття: світові практики та національні перспективи* : зб. тез XVIII міжнар. наук. конгресу, 26 квітня 2018р. Х.: Вид-во ХарРІ НАДУ «Магістр», 2018. С. 367-369.

7. Меляков А.В. Машкіна О.І. Перспективи урядових уповноважених як інструментів публічного управління гуманітарним розвитком. *Реформування публічного управління та адміністрування: теорія, практика, міжнародний досвід : матеріали Всеукраїнської наук.-практ. конф. за міжнар. участю. 26 жовтня 2018р.* Одеса : ОРІДУ НАДУ, 2018. С. 162-163.

8. Меляков А.В., Машкіна О.І. Фахові компетентності як чинник ефективності державної етнонаціональної політики: проблеми формування та застосування. *Актуальні питання підготовки фахівців у сфері публічного управління та адміністрування* : матеріали щорічної наук.-практ. конф. за міжнар. участю (Київ, 1-2 листопада 2018р.). К.: НАДУ при Президентові України, 2018р. Т.1. С. 255-259.

9. Машкіна О.І., Зуб А.В. Перспективи діяльності освітнього омбудсмена в умовах децентралізації. *Публічне управління XXI століття: синтез науки і практики* : зб. тез XIX міжнар. наук. конгресу, 19 квітня 2019р. Х.: Вид-во ХарРІ НАДУ «Магістр», 2019. С. 302-305.

10. Меляков А.В., Зуб А.В., Машкіна О.І. Публічна політика забезпечення прав осіб з особливими освітніми потребами: механізми, перешкоди, перспективи. *Інституціоналізація публічного управління в Україні в умовах євроінтеграційних та глобалізаційних викликів* : матеріали щорічної Всеукраїнської науково-практичної конференції за міжнародною участю (Київ, 24 травня 2019р.). Т.1. К. : НАДУ, 2019. С.85-87.

11. Машкіна О.І., Зуб А.В. Громадські бюджети як механізм ресурсного забезпечення прав дітей. *Публічне управління: традиції, інновації, глобальні тренди*: матеріали Всеукраїнської наук.-практ. конф. за міжнар. участю. 8 жов. 2021 р. Одеса : ОРІДУ НАДУ, 2021. С.172-173.

12. Машкіна О.І., Черноіваненко А.В. Бюджети участі як інструмент реалізації молодіжної політики на місцевому рівні. *Становлення та розвиток місцевого самоврядування в Україні*. Збірник тез X Всеукраїнської науково-практичної конференції (м. Хмельницький, 7 грудня 2021 року). Хмельницький : ХУУП ім. Леоніда Юзькова, 2021.С. 45-46.

13. Машкіна О.І. Роль органів місцевого самоврядування у забезпеченні освітніх прав дітей ромської національної меншини. Збірник тез Міжнародної науково-практичної конференції «*Публічне управління в Україні: виклики сьогодення та глобальні імперативи*». (м. Хмельницький, 11 лютого 2022 року). Хмельницький : Хмельницький університет управління та права імені Леоніда Юзькова, 2022. С.50-51.

14. Машкіна О.І. Захист прав дітей в умовах в умовах воєнного стану в Україні. *Публічне управління XXI століття: в умовах гібридних загроз* : зб. наук. матер. XXII Міжнар. наук. конгресу. Х.: ННІ “Інститут державного управління” Харківського національного університету імені В.Н. Каразіна, 2022. С. 128-130.

15. Машкіна О. І. Інституційні засади публічного управління захистом прав дітей в умовах війни. Збірник тез II Міжнародної науково-практичної конференції «*Публічне управління в Україні: виклики сьогодення та глобальні імперативи*». (м. Хмельницький, 18 травня 2023 року). Хмельницький :

Хмельницький університет управління та права імені Леоніда Юзькова, 2023. С. 107-109.

16. Меляков А.В., Машкіна О.І. Освітній омбудсмен як елемент системи публічного управління освітою. *Європейська інтеграція та трансформація публічного врядування в Україні: матер. наук.-практ. конф. (4 квітня 2025 р., м. Львів). Львів: НУ «Львівська політехніка», 2025. С.105-107.*

17. Машкіна О., Меляков А. Особливості державного регулювання захисту прав дітей в умовах повномасштабної війни. *Правові засади організації та здійснення публічної влади : збірник тез VIII Міжнародної науково-практичної конференції (м. Хмельницький, 16 травня 2025 року). Хмельницький : Хмельницький університет управління та права імені Леоніда Юзькова, 2025. С. 259-261.*

Додаток Б. Акти впровадження результатів дисертаційної роботи

РЕГІОНАЛЬНИЙ ЦЕНТР ПІДВИЩЕННЯ КВАЛІФІКАЦІЇ КИЇВСЬКОЇ ОБЛАСТІ

01196, м.Київ-196, пл. Лесі Українки, 1, тел. 286-85-63, тел./факс 286-81-59, centr@koda.gov.ua

від 06.03.2025 № 43-11/21

ДОВІДКА

про впровадження результатів дисертаційного дослідження Машкіної Ольги Іванівни

Довідка видана про те, що результати дисертаційного дослідження Машкіної О.І. на тему «Формування та реалізація публічної політики захисту прав дітей в Україні» використовуються в діяльності Регіонального центру підвищення кваліфікації Київської області (РЦПК). З 2022р. і по теперішній час, до змісту навчально-методичних матеріалів РЦПК включені результати проведених дисертанткою досліджень з проблематики інституціонального забезпечення прав дітей та захисту дитинства в умовах повномасштабної війни.

За період 2022-2024рр. результати наукових досліджень, проведених О.І. Машкіною, були використані при проведенні в РЦПК занять в межах загальних короткострокових та загальних професійних (сертифікатних) програм підвищення кваліфікації для державних службовців: СППК «Забезпечення прав дітей, материнства та дитинства» (вересень 2024р.), ЗКПК «Про активізацію роботи щодо забезпечення прав людей з інвалідністю» (лютий 2024р.), ЗКПК «Захист персональних даних» (травень 2024р.), при викладанні тематичного семінару «Соціальна та гуманітарна сфера в умовах воєнного стану» (березень, вересень, листопад 2022р.). Також результати дисертаційного дослідження О.І. Машкіної залучені до підготовки методичних рекомендацій «Соціальні права дитини: інструменти захисту на локальному рівні», які використовуються співробітниками РЦПК у 2024 та 2025рр.

Директор Регіонального
центру підвищення кваліфікації
Київської області, доктор наук з
державного управління

Сергій ЛУКІН

Продовження Додатку Б. Акти впровадження результатів дисертаційної роботи

НАЦІОНАЛЬНА СОЦІАЛЬНА СЕРВІСНА СЛУЖБА УКРАЇНИ ГОЛОВНЕ УПРАВЛІННЯ НАЦІОНАЛЬНОЇ СОЦІАЛЬНОЇ СЕРВІСНОЇ СЛУЖБИ У ХАРКІВСЬКІЙ ОБЛАСТІ

майдан Свободи, 5, м. Харків, 61022, тел.: (057) 714-02-98
e-mail: info@kh.nssu.gov.ua, код згідно з ЄДРПОУ 44222320

від 06.03.2025 № 04.1-05/05

на № _____ від _____

ДОВІДКА

про впровадження результатів дисертаційного дослідження
Машкіної Ольги Іванівни

Довідка засвідчує, що результати дисертаційного дослідження Машкіної О.І. на тему «Формування та реалізація публічної політики захисту прав дітей в Україні» використані в роботі Головного управління Національної соціальної сервісної служби України в Харківській області.

Рекомендації, викладені в дисертаційному дослідженні О.І. Машкіної, сприяють підвищенню результативності заходів із контролю/моніторингу надання соціальної підтримки, соціальних послуг та стосовно дотримання прав дітей, які проводяться співробітниками Головного управління.

Практичні рекомендації, запропоновані в дослідження використовуються співробітниками Головного управління в ході проведення роз'яснювальної роботи та профілактики таких порушень законодавства як: 1. порушення права дитини на працевлаштування після закінчення навчального закладу; 2. порушення права дитини на виплату соціальної стипендії; 3. порушення права дитини на щорічну допомогу для придбання навчальної літератури та ін.

Це, в свою чергу, сприяє покращенню виконання Постанови Кабінету Міністрів «Про затвердження норм матеріального та нормативів фінансового забезпечення дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, а також вихованців шкіл-інтернатів» та дотримання «Порядку надання допомоги на проживання внутрішньо переміщеним особам» тощо.

Начальник
Головного управління

Наталя ПРИХОДЬКО

ПРОТОКОЛ
створення та перевірки кваліфікованого та удосконаленого електронного підпису

Дата та час: 09:51:30 09.07.2025

Назва файлу з підписом: Машкіна О.І._Дисертація.pdf.asice
Розмір файлу з підписом: 1.2 МБ

Перевірені файли:
Назва файлу без підпису: Машкіна О.І._Дисертація.pdf
Розмір файлу без підпису: 1.4 МБ

Результат перевірки підпису: Підпис створено та перевірено успішно. Цілісність даних підтверджено

Підписувач: Машкіна Ольга Іванівна
П.І.Б.: Машкіна Ольга Іванівна
Країна: Україна
РНОКПП: 2691800982
Час підпису (підтверджено кваліфікованою позначкою часу для підпису від Надавача): 09:51:25 09.07.2025
Сертифікат виданий: "Дія". Кваліфікований надавач електронних довірчих послуг
Серійний номер: 382367105294AF9704000000C2920B00083A1503
Тип носія особистого ключа: ЗНКІ криптомодуль ІІТ Гряда-301
Алгоритм підпису: ДСТУ 4145
Тип підпису: Кваліфікований
Тип контейнера: Підпис та дані в архіві (розширений) (ASiC-E)
Формат підпису: З повними даними ЦСК для перевірки (CAdES-X Long)
Сертифікат: Кваліфікований

Версія від: 2025.02.05 13:00